

1926-1991
елларда

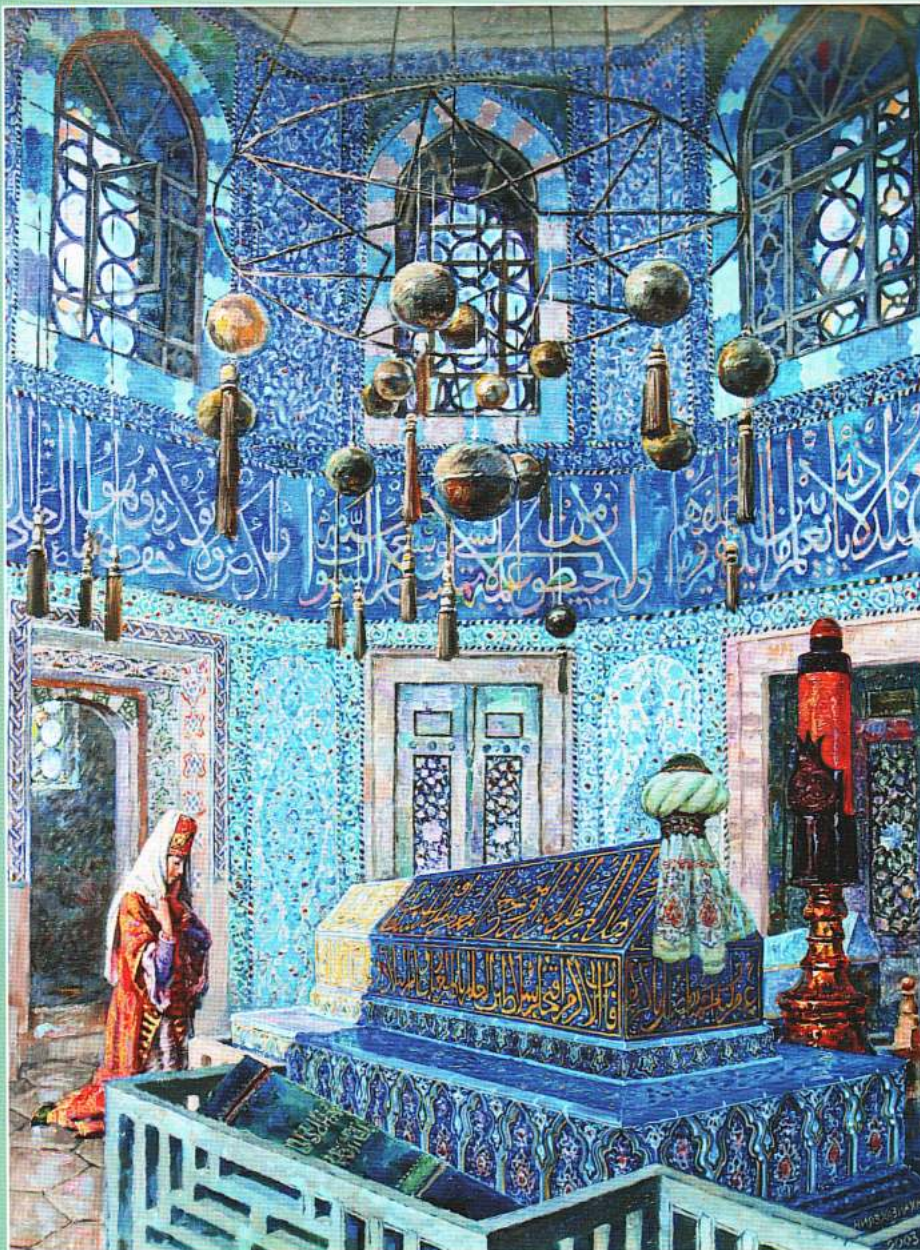
Азат хатын

№8 2007 ISSN 0869-1398

СӘЕМБЕКӘ

Лидия ӘХМӘТОВА:
— Беренче кат сәхнәгә
чыкканда сине халык
танып калырлык булсын.

Нияз Хажияхмәтов.
"Сөембикәнең Сафагарай белән хушлашуы".
2004.

Сәйдә ЗЫЯЛЫ

Ханбикә Сөембикәнең Казан белән хушлашуы

И, сөекле Казан!
Мин — әсирмен...
Илем әсир минем бүгеннән...
Куштаннарның пычрак гамәленә
Өрнүләрем төшә телемнән.

Раббем!
Мин ваз кичәм тәхетемнән...
Гаклым сакла, итмә дивана!
"Тәхет!" — диеп шашкан ялагайлар
Әсир итеп бирә Иванга.

Саклап булмасмы дип дәүләтемне,
Иминлеге диеп халкымнын...
Башым идем...
Өмма дошман мәсхәрәләп өзәр
Рухыбызның, жанның бар кылын.

Бу хурлыклы мәлне иңнәрәмә
Иң беренче булып мин алам...
Сатлык жаннар илне саткан чакта
Ник чарасыз иттең, и, Аллам?!

Тик ышанам: халкым зирәклегә
Алдануның анлар азагын...
Һай, кыйммәткә төшәр бу алдану, —
Гасырларга китәр газабы.

Китәм инде нарасыем белән.
Илгә керде кара явызлык...
Бөек халкым! Ишет авазымны:
Һәрбер чорда явызлыкка каршы
Каһарманлык булган авызлык!

И, Казаным! Иделенең ярын
Дулкын-дулкын булып кан юар...
Дулкын сыман бәргәләнгән халкым
Ничә гасыр, белмим, кан елар...

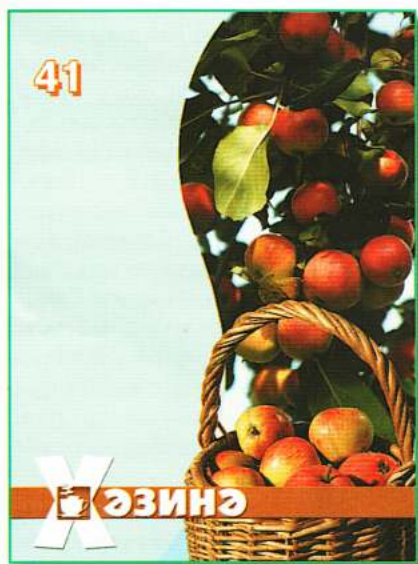
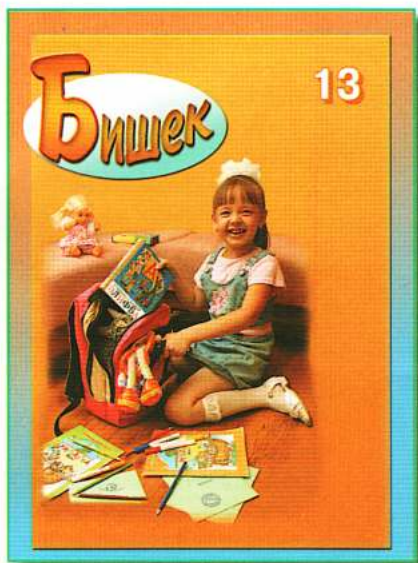
Сау бул, Казан! Сау бул, бөек мәркәз!
Мөңгә бөхил, Сафа Гәрәем!
Кабер туфрагына соңгы тапкыр
Күз яшьләрем бүген тәгәри.

И, Казаным! Бер чарасыз хәлдә
Тарихларга кереп югалам.
Илсез, телсез калу хакыйкатен
Иңнәрәмә бүген мин алам...

Тышлыкта:
Татарстанның халык артисткасы
Лидия Әхмәтова.

Г. Хафизов фотосурәте.

СӨЙ ГОМЕРНЕ, СӨЙ ХАЛЫКНЫ, СӨЙ ХАЛЫКНЫҢ ДӨНЬЯСЫН!

Азат хатын Сөембикә

№ 8/2007

ХАТЫН-КЫЗЛАРНЫҢ БӨТӨНТАТАР АЙЛЫК ИҖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ҺӘМ ӘДӘБИ-НӘФИС ЖУРНАЛЫ

2007 елда журнал Россия матбугатының Алтын фондына кертелде

Бу санда:

- 2** Ни хәлең бар, кеше туганым?
- 4** Безнең тышлыкта. Алтын балык. И. Иксанова.
- 6** Алабуга — 1000. Алабуга — ак кала. Г. Әхмәтова.
- 9** Идел-йортта ниләр бар?
- 10** Ханым һәм әфәнде. "Яратып яшәве кыен да рәхәт тә". Г. Шәйхи.
- 13** БИШЕК
- 19** Гыйбрәтле язмышлар. Йосыф-Зөләйха "кыйссасы". Батулла.
- 22** Татар дөньясы. Галия-Сылу. С. Поварисов.
- 24** Төс һәм моң хакимлегендә. Г. Камалова.
- 25** Заман кемнең заманы?
Толерантлык: модамы, әллә заруриятме? Э. Кудрецкая.
- 28** Илаһи ният кылдым
"Мөхәммәдия" — мәгърифәт учагы. Ф. Ханнанова.
- 30** Шигърият. Коелыплар төште ике канат... Н. Сафина.
- 31** Проза. Сүзге-бикәнәң үлеме. Ф. Бәйрәмова.
- 37** Шигърият. Җанның мең авазы. Н. Гамбәр.
- 38** Кайтаваз. Хакны-нахакны
Хак белер. Н. Гыймадиева.
- 40** Хатын-кыз галәме.
- 41** ХӘЗИНӘ
- 47** Сафура. Тишек хәтер. Ияләшү баласе. Л. Шәрәфиева.
- 48** Рассам сәхифәсе. Көмеш тояк тулпар атым. Р. Мулланурова.

Бүгенге хатын-кызларыбызның җәмгыятьтә торган саен югарырак урыннар яулый баруы беркемне дә гажәпләндерми. Алар, ир-атларыбыз кебек, сәясәт, фәлсәфә, дипломатия, фән (социаль мәсьәләләргә әйтеп тә торасы юк!) белән кызыксына.

Без, шушы саннан башлап, "Заман кемнең заманы?" сәхифәбездә Казанда инде берничә ел буга эшләп килүче зыялы ханымнар клубын оештыручыларның публицистик мәкаләләренә аерым урын бирә башларбыз. Язмаларның авторлары — галимнәр, сәнгать белгечләре, архитекторлар, журналистлар. Аларның кызыксыну даирәләре гаять дәрәжәдә киң: сәясәт, хокук, тарих, сәнгать, социология, экология һәм, әлбәттә ки, туктаусыз үзгәрәп торучы дөньябызда хатын-кызның тигез хокуклыгына караган мәсьәләләр. Яшәгән дөньябызны һәм үз-үзебезне аңларга булышчак бу язмалар игътибарсыз калмас, шаять!

Ана белән баланы тоташтырган кендек жебе киселсә дә, алар арасындагы күзгә күренми торган күңел җепләре беркайчан да өзелми. Дөрөс, кемгәдер бала көенеч тә китерә, әмма бик күпләргә куаныч, горурлык, йөз аклыгы ул. Минем сезгә гади бер Ана — меңләгән йөрәкләрне шатландыручы җырчы, тальян остасы Фән Вәлиәхмәтовның газиз әнкәсе — Галимә апа хақында сөйләсем килә. Сәбәбе дә бик җитди: быел, 29 августта аңа сиксән яшь тула.

Әтиләре инвалид булганлыктан Галимәгә дә, апасы Тимербикәгә дә бик яшьләй әниләренең кул арасына керергә — утын, печән әзерләү кебек кыз балага түгел, ир-атка да шактый авыр-мәшәкатьле эшләргә җигелергә туры килә. Башкортостандагы Хафиз авылында — «Игенче» колхозы кырларында чыныгып үскән ундүрт яшьлек Галимәне сугыш башлангач, Зирекле МТСына тракторчылар курсына укырга җибәрәләр. Җырларда җырланганча, «еллар ябык», тормыш авыр, таләпләр каты-кырыс. Әмма уңган кыз, аптырап, корыч айгырны ничек ияrlәргә дип куркып тормый, штурвалга чытырдап ябыша. Ул утырган тракторның кабинасы булмаганлыктан, язын-көзен сибәләп яуган яңгыр, кар астында чыланып, ката-туңа эшләргә туры килә, тешен кысып түзә. Тимер утыргычта көннәр буге селкенеп йөрөп, тәне бәрелеп күгәргән чакларны да искә төшерергә яратмый ул. Тракторда ике ел эшлэгәч, Бакалыда укып, комбайн йөртергә таныклык алып кайта. Озак еллар МТСның алдынгы комбайнчысы булып исәпләнә. Хәзерге үзе ура, үзе суга, ашлыкны да җилгәрә торган заманча техника түгел әле бу, ком-

байнчыдан күп көч, осталык сорала. Аның кул астында салам төшерүче яки комбайнчы ярдәмчесе булып эшләгән малайлар чәчләре чаларгач та Галимә апаларының нинди җитез, чыдам, кешелекле булуы турында сокланып сөйләләр. Бункердан ашлыкны капчыкларга бушату үзе мең мәшәкатьле. Җитмәсә, ургыч, суктыргычлар әледән-әле ватылып теңкәне корыта. Ярдамчеләре ял иткәндә дә Галимә апа керфек какмый комбайнын ремонтлый, көйле эшләсен өчен алдан хәстәрән күрә торган була. Сугыштан соң, кияүгә чыккач та, механизатор һөнәрән ташламый, кышын ремонтта, яздан кара көзгә кадәр куна-төнә басуда эшли. Әллә авыр күтәрүләр ярамый, әллә туйганчы ашамау нәтижәсе, беренче кызлары Гадилә озак яшәми, гүр иясе була. Ә икенче улы Фән туар алдыннан йөкле хатын бер төш күрә: имеш, бик яратып алсу ширбәт ягылган прәннек ашый. Уянгач, Галимәнең чыннан да шундый прәннек татып карыйсы килеп күңеле эзләнә генә бит! Әмма каян табасың аны авыл җирендә? Сер итеп кенә төшен ул кендек әбисе булып йөрүче Саимә карчыкка сөйлә. «Балаң дөнья бәһасе кеше булачак. Татлы бәхеттең булып кәргән ул сиңа, — ди карчык тавышын әкрәнәйтә, — әмма кайсыдыр бер әгъзасы кимрәк булыр... Син кайгырма, кимлек түгел бу...» Карчыкның әкияткә охшаш юравы юш килә — малайның сул кулындагы бармаклары... Үскән чакта малай бер кулын гел кесәсенә тыгып йөри, хәтта иптәшләре дә пәһлеван гәүдәле, күкрәгеннән моң ургылып чыккан бәрхет тавышлы үсмер күңелендә нинди ярсулы хисләр кайнавын уйларына да кертәп карамыйлар. Көннәр үтә. Кулына гармун алган Фән Вәлиәхмәтов

Нин хәлән бар, кеше туганым?

тальянын шундый итеп сайратып җибәрә, кыз-кыркын гынамы, дөньяда төрлесен җитәрлек күргән-татыган ил агалары да шаккатып, тел шартлата. Каян килә мондый сихерле моң дип, тора-бара гыйлем затлар — дәрәжәле агайлар да аптырап баш кашый. Ә Фән исемле, бер караганда, сәеррәк исемле җырчы күңелендә туган, күңелгә генә сыя алмыйча киң дәрәя булып ташып чыккан ул моңнар, гади дә, шул ук вакытта тылсымлы да тоелган сихри аһәңнәр, мөгаен, Галимә апа, Гавис абыйлар ишеткән, яратып көйләгән бишек җырларыннандыр... Алай гына да түгелдер, ко-яш кызуында, чыклы иртәләрдә, эңгер-меңгердә колагында чыңлаган талгын һәм ачы җилләрдән дә отып алгандыр җырчы аларны... Башкортостанның һәм Татарстанның атказанган артисты, атаклы Моң иясе Фән Вәлиәхмәтов чыгышын тыңлаганда халык җырының көч-күәтен, егәрән, жанга якынлыгын, тирән мәгънәсен тоясың. Шундый Җырчыны тудырган Анага, тәрбияләп үстергән әткәсенә, авыр вакытларда терәк булган гаиләсенә зурлап рәхмәт әйтәсе килә. Әтиләре Гавис абый вафат инде. Ә күпне күргән, күпне кичергән Галимә Лотфулла кызы уллары Фән, Фәварис, килә-нәре, оныклары бәхетенә куанып яши. Җор, тапкыр сүзле, ихлас күңелле, тормышның, яшәүнең кадерен белә торган зат ул. Шөкер, исән-имин сиксәнән тутырып килә. Балаларының Ил-көн алдында дәрәжәле, кешеләргә кирәкле икәнлеген белү-тою, минемчә, дөньяда адәм баласына насыйп ителгән бәхетнең иң олысыдыр. Рәхмәт сиңа, олы йөрәкле, якты күңелле Ана!

Рәмилә МИНҺАҖЕВА.
Башкортостан.

Кайберәүләрнең бәхетенә, чынлап та, кызыгырлык —

алар үсеп буйга житкәнче, үз гаиләләрен корганчы кадерле әбиләренең киңәшен ишетеп, чиксез яратуын, кайгыртуын тоеп, әби догалары белән, әби хәер-фатихасында гомер итә. Кемдер аны шулай тиеш дип кабул итеп, хәтта кадерен дә белмәскә мөмкин.

Кызганычка каршы, Ходай минем әбиләремне бик иртә үзенә алган. Сугыш чорын, аннан соңгы авыр елларны кичергән, итәк тутырып берсе алты, икенчесе тугыз бала табып үстергән, ачлы-туклы, ял түгел, йокы да күрмичә көн-төн эшләгән хатын-кыз өчен илле яшь күпмени ул?! Балаларын аякка бастырып, тормышлары жиңеләеп, дөньяга берәз күзләре ачылып яши генә башлаган вакыт булган лабаса!

Разыя әбиемнең өченче, Әлфинур әбиемнең беренче оныгымын. Әнием эшкә чыгарга мәжбүр булгач, мине — ике айлык сабыйны Әлфинур әбием үз кочагына сыйдырган. Тугыз балалы әбием өчен мин аның унынчы нарасые урынына бик кадерле булганмындыр. Кызының кызы бит, Гөлшатыныкы! Ә бала баласы балдан татлы, диләр.

Әбием белән үткәргән вакытның һәр сәгать-минутын хәтер сандыгыма берәмтекләп, кадерләп жыйнап барган булыр идем да... Тик ул дөнья белән хушлашкан елны миңа бишкә яшь иде, шунлыктан хәтеремдә томан эчендәгә кебек һәм бөтенләй минем белән дә булмаган кебек кайбер күренешләр генә саклана. Тик менә ни гажәп, әбием нәни сабыйга да үзенең мәхәббәтен, ихлас яратуын, назын, хөрмәтен шул дәрәжәдә житкәрә алган ки, бүген мин — инде утызга житеп килүче оныгы — шундый жылы

итеп, яратып аны искә алам һәм елый-елый бу юлларны язам. Алай гына да түгел, әбиләрне ниндидер бөек зат, кадерле кешеләр итеп күрәм, хәтта башка диндәгеләре яныннан да тыныч кына, садака бирмичә үтеп китәргә кыенсынам.

Әйе, кеше туа, яши, үлә. Мәңгелек хакыйкать инде бу. Берәүләр китә, икенчеләр кала. Матур гына яшәп торганда кинәт гомере өзәлгәннәр бик аяныч, үкенеч булып, тормышыбызның бар ямен, мәгънасен мәңгегә үзләре белән алып киткән кебек тоелса да, һәркемнең үз гомере, үз юлы, жирдә үз вазифасы. Өй тулы балалар белән калучы гаилә башына — бабама да жиңел булмагандыр. Шулай да, Ходайның рәхмәте киң — әбием кабызган учакны сүндермичә саклау өчен ул безгә "яңа" әби бүләк иттә.

Чувашиянең Батыр районы Татар Сыгыты авылындагы өен, ялгыз хатын тынычлыгын, рәхәтен (!) калдырып, Чүпрәле районы Яңа Кәкерле авылына килеп, күптән түгел әниләре үлеп киткән тугыз балалы ишле гаиләнең авыр йөген үз җилкәсенә алган Нурия әбинең бу адымын мин хәтта батырлыкка тиңләр идем. Анасын югалткан балалар өчен өйдәге чит хатын-кыз шатлыкмыни? Ничек кенә яхшы кабул итәргә, үз итәргә тырышсалар да, йөрәкнең яралы, күңелнең хәсрәтле вакыты ла...

Менә монысын яхшы хәтерлим: өйдәгеләр, ниндидер бер олы, хөрмәтле кунак көткәндәй, тыз-быз килеп әзерләнәләр, барысы да бик нык дулкынланалар. Бабай "яңа" әби алып кайта икән! Ишегалды болдыр-баскычына ап-ак оек-башлары белән аяк баскан (нәкъ менә ак оекбашлар исемдә калган, алты яшьлек баланың күзе жиргә — идәнгә якынак бит!) "кунак" үзе ничек борчылган-

дулкынлангандыр әле! Тик әниләр артык сүзләргә урын калдырмадылар, беренче минуттан ук ачык йөз белән "апа" дип эндәшә башлап, шулай тиеш дип кабул итеп, үзләре теләп (!) Нурия әбиебезне гаиләләренә, дөньяларына, тормышларына керттеләр.

Апа-абыйларга гына түгел, миңа да кыен иде башта. Ни алар шикелле "апа" дия алмыйм, "әби" дияргә дә телем әйләнми. Бала күңелем аңлап бетерә, кабул итә алмагандыр дисәм, ачы чынбарлык белән килешергә теләмәгәндер ул. Берсендә үтереп ашыйсым килә. Нурия әби өйдә кайнаша да, тик кем дип тә эндәшмәгәч, "әй, ашарга бир әле!", дип булмый бит. Сорамыйча алырга да күнекмәгән. Бакчага чыгып, анда керләр юып йөрүче апаны алып кергән идем шул вакыт.

Олырак балаларның инде үз гаиләсе, үз оясы, уртанчыларының да ата-ана нигезеннән китәр чаклары, йорттагы үзгәрешләрнең, язмыш ялгышының иң авыр, иң ачы җилләре әнисеннән тугыз яшьтә ятим калган төпчек кызга тигәндер, могаен. Аяз көнне яшен суккандай, көтмәгәндә-уйламаганда, тол калган бабам кечкенә кызымны да кеше итәсем бар бит әле, дип, бер генә тапкыр ачыргаланмагандыр. Өс бөтен, тамак туклыктан бигрәк, кыз бала үскән йортта хатын-кыз булуы да бик мөһим бит. Анысы инде жиде генә түгел, житмеш кат уйланылгандыр.

Баштагы мәлләрдә үзенә дә жиңел булмагандыр Нурия әбинең. Гаиләнең дистә еллар бue калып-лашкан гадәтләре, тәртипләренә ияләшсә, һәр нәрсәнең жаена төшенсә, шуның өстенә һәр кешенең үз холкы... Сер бирмәде әби, кыенлыклар алдында югалып, куркып калмады. Балаларны, бигрәк тә төпчек кызны үзенеке

кебек кабул итеп, булдыра алганча күңелендәгә бар ярату-назын бирергә тырышты, борчуларына кайгырып, шатлыкларына ихластан сөенеп торды. Уңганлыгы да Аллага шөкер әбинең. Сөт-каймактан, иттән өзәлмәделәр, өйалды, бакча тирәләре һәрвакыт ялт итеп каралган булды, шуның өстенә әби менә дигән итеп тегә, чигә, бәйли, чисталык ягыннан да аңа житкәннәр сирәк. Минем үземә әбинең ипие белән кабартмасы һәрчак тансык, чөнки бүтән беркемдә дә андый тәмләне ашаганым юк. Кайткан сәен әби-бабай белән рәхәтләнеп, сөйләшә-сөйләшә, чәй эчәргә яратам мин.

Авылыбызның имамы дәрәжәсенә ирешеп, тирән дини белемле мәчет картына әйләнгән Миннәтулла бабам бүген һәр өйдә, дини бәйрәмдә, мәҗлестә көтеп алынган кунак. Аның өсте бөтен, тамагы тук, күңеле тыныч булуда гына түгел, әлегә дәрәжәләргә ирешүендә дә әбинең өлеше бар.

Адам баласы шундый бит инде, хис-тойгыларын, уй-кичерешләрен белдерергә ашыгып тормый. Нурия әбигә карата да күңелебездә бары изге, матур хис-теләкләр булса да, аны ачып салган бармыни?! Барыбыз исемәннән дә сиңа булган чиксез рәхмәтләребезне кабул итсәң иде, әби. Арттырып, матурлык өчен язылган юллар түгел бу, апа-абыйларым, туганнарым күңелендәгә сүзләр. Хәер, без генә дә түгел, гомер иткән йортының һәрвакыт төзек булып, балкып, нур чәчеп торуына, ата-ана нигезенә кайтучы газиз балаларын елмаеп, кочак жәеп каршы алучы барына мәрхүмә Әлфинур әбием дә (урыны жәннәттә булсын!) югарыдан карап сөенә, рәхмәтләр укыйдыр шикелле тоела.

Эльвира САФИНА.
Казан.

Илсәяр ИКСАНОВА

АЛТЫН БАЛЫК

Лидия ӘХМӘТОВА,
Татарстанның халык артисткасы,
педагогика фәннәре кандидаты,
композитор.

Бик популяр иде ул жыр — “Алтын балык” (Роберт Миңнуллин сүзләре, Рәшит Абдуллин көе). Жырны популяр итүче — яшь жырчы Лидия ӘХМӘТОВА булды. Ә жыр Әхмәтованы халыкка танытты. Лидиянең: “Алтын балык, сөйгәнәмә барчы алып!” — дип, сәхнәгә килеп чыгуына да инде егерме ел вакыт үткән икән. Бу еллар эчендә “Алтын балыгы” жырчының хыялларын чынлап та экрен-экрен тормышка ашыра барган: сөйгәнә белән дә кавыштырган, акыллы-талантлы балалар да биргән, жырчы итеп зур сәхнәгә дә күтәргән, укытучы-остаз да иткән.

— Мөгаллимлек эшенә бик иртә кереп киттең шикелле, Лидия. Жырчы булып, үз ижатың белән генә мәшгульләнеп яшәү житмәдеме сиңа?

— Мин бит укытучылар гаиләсендә үстем. Әти-әниемне яратуым, алар белән горурулануым, һөнәрләренә карата да хөрмәт, мәхәббәт уяткандыр. Кечкенәдән укытучы булып уйный идем: дус кызларымны тезеп утыртам да дәрес бирәм. Музыка училищесында укыганда ук чын-чынлап укытасы килү теләгә уялды. Үзем белгәнне башкаларга да өйрәтәсем килә иде. 1994 елны, консерваторияне тәмамлагач та, укыта башладым. Укытучы кеше белемле булырга тиеш. Бу — минем үз-үземә дә таләбем. Чынлап та, күбрәк белгән сәен, тагын да күбрәк беләсе килә. Гел белем житми. Ике ел аспирантурада укыдым. Алты ел укытканнан соң, диссертация язарга керештем. Темам бик кызыклы иде: “Татар халкының музыкаль-педагогик мәдәниятендә әхлакий-экологик эчтәлекне үстерү”. Фәнни житәкчеләрем — педагогика фәннәре докторы, профессор Нигъмәтов Жәмил Газизовичка (хәзер ул ТДГПУ ректоры) һәм педагогика фәннәре докторы Фәридә Шәрифовна Салитовага

бик рәхмәтле мин. Дәресләр бирүдән туктап торырга туры килде. 2004 елны диссертациямне якладым, шуннан соң яңадан яраткан эшемә кайттым.

Студентларымны бик яратам. Алар белән эшләү рухи канәгатьлек бирә: үсешләрен күрү, уңышларына сөенүләр... Тавышлы, талантлы яшьләр килә.

— Мәсәлән?

— Илшат Вәлиевны беләсездер, мөгаен. Күп бәйгеләрнең, шул исәптән, Илһам Шакиров исемендәге татар жыр фестиваленең жиңүчесе. “Сәфәр”, “Казан кызлары”, “Тегеләр” группалары солистлары — минем укучыларым. Эльнар Сабиржанов, Азат Фазлыев, Илсур Мостафин, Артур Хафизовларның исемнәре дә ишетелә башлады. 2006 елда Юрмалада үткән халыкара конкурста жиңү яулаган “Jukebox” группасында чыгыш ясаучы Кирилл Шәрәфетдиновның үземнең укучым булуы белән дә горуруланам.

— Бәйгеләр, дигәннән... Сиңа еш кына, жюри әгъзасы буларак, бәйгеләрдә бәя бирергә туры килә. Анда объектив бәягә өметләнеп буламы?

— Йөз процент объектив бәяләне дисәм, алдашу булыр. 98 процентка

өметләнәргә була. Сер түгел, һәр педагог үз укучысын югарырак бәяләргә тырыша. Шулай ук мин дә. Үзеңнең укучың балаң кебек бит инде ул. Ә балаңны объектив бәяләү бик авыр.

— Ә кирәкме соң андый конкурслар?

— Кирәк. Студентларымның төрле бәйгеләрдә катнашуын хуплыйм мин. Студент анда үсә. Гран-при алу-алмау, жиңү-жиңмәү — икенче хәл. Мондый бәйгеләрдә үзеңне бәялисез: башкалар янында ничек күренәсез син? Шунысы мөһим. Үзем дә сәхнә тормышымын шундый бәйгеләрдән башладым. Урын алмаган чаклар да булды. Тик мин нәрсәгә сәләтле икәнәмне үзем аңладым. Һәм үземне таныттым. Талант барыбер бәрәп чыга ул. Билгеле, аны үстерергә кирәк. Спортсменнар төсле, жырчы да үз өстендә бертуктаусыз эшләргә тиеш.

Бәйгеләр — бер хәл, тик зур сәхнәгә ашыгып чыкмагыз, дим мин укучыларымга. Югалып, сүнәп калмасыннар дип борчылам. Беренче кат сәхнәгә чыкканда сине халык танып калырлык булсын. Икенче чыкканда инде шул би-еклектән төшәргә тиеш түгел син. Бары үсәргә генә мөмкин...

— Профессиональ жырчы буларак, үзең генә түгәсе көчәңне читкә жиңүгә түгелме бу эшен? Ижади үсешкә комачауламыймы?

— Юк. Киресенчә, студентлар белән бергә үзең дә үсәсез, яңа яклардан ачыласыз. Яшьләрне өйрәтә-өйрәтә үземнең тавыш мөмкинлекләрем кичә баруын тоям, иң югары диапазоннарда эшли башладым. Дәрәс, гас-

рольләргә чыгып китеп булмый. Ә Казанда бик күп концертларда катнашам. Чакрып кына торалар.

— **Бүгенге эстрадада күңелне иң борчыганы — репертуар. Син бу мәсьәләдә укучыларыңа булыша-сыңмы?**

— Мин аларга иңат иреге бирәм. Бүген бер урында утырып кына булмый, эзләнәргә, үз-үзеңне табарга кирәк. Шуңа өйрәтәм. Үзләре сәхнә хәрәкәтләре, бию буенча эзләнәләр. Аларны кысаларга кертәргә маташу ялгыш булыр иде. Бары әкреләп, жайлап, сиздерми генә дәрәс юлга борып жиберү зарур.

— **Эстрадага, гомумән, түбәнрәк жанр итеп карау бар.**

— Бүгенге татар эстрадасын югары дәрәжәле эстрада дип әйтеп булмый. Эзләнү юлында без. Бик күп өйрәнәргә кирәк әле. Читләргә күзәтергә, үз мирасыбызда казынырга. Тик читләргә суыкларча иярәргә түгел. Сәхнә киёмәндә дә, башкару манераларында да татар эстрадасы үзенчәлекле. Үз асылыбызны заманча югары профессиональ дәрәжәдә күрсәтә алсак, эстрадага житди караш булыр.

— **Мирасыбызны барлау — фольклорны өйрәнүнең (диссертацияне күздә тотып әйтәм), җырчы буларак сиңа файдасы тидеме?**

— Әлбәттә. Мәгълүмат ягыннан да, рухи яктан да баетты, дисәм, коры сүз генә булыр. Бер мисал гына китерәм. 60 кешелек фольклор коллективы туплап (Казан, Чаллы, Мамадыштан бию ансамбльләре), быел “Җиде йолдыз”да катнаштык. Солистлар — Георгий Ибушев, Валерий Шрыков, Виталий Агапов, Светлана Матвее-

ва, үзем һ. б. Керәшен халык җырларынан попури эшләдек, йолаларны күрсәттек. Бу проект иң яхшы номерларның берсе дип бәяләнде. Әлбәттә, фәнни эшмәңнә нәтижәсе иде бу.

Киёмнар тегәргә булышкан өчен, форсаттан файдаланып, Мамадыш районы муниципаль берлеге башлыгы Рөстәм Кәлимуллинга, эшмәкәрләр Иван һәм Валерий Егоровларга рәхмәтемне житкерим әле.

— **Тавыш мөмкинлекләрең дә, профессиональ әзерлегең дә опера җырчысы булырлык бит. Операга китәргә уйламадыңмы?**

— Уйладым. Опера һәм балет театрына эшкә дә алдылар. Тик анда спектакльдә җырлаганнан соң гына хезмәт хақы ала башлыйсың. Репетицияләргә көн дә йөрәргә кирәк, тулы эш көне. Яңа гына килеп кәргән кешегә кайчан чират житә бит әле ул. Ә ашыйсы һәм яшисе килә. Минем инде гаиләм, балаларым бар иде ул вакытта. Кыскасы, гаиләне тарту өчен, эстрадага китәргә туры килде. “Татаркино” берлегендә Виктор Деринг житекчелегендәге джаз-оркестрда эшли башладым. Шунда Татарстанның атказанган артисткасы, соңрак халык артисткасы исемнәренә лаек булдым.

— **Гаиләңне ялгызың гына тартмаганыңдыр бит. Иреңнән уңган бәхетле хатын дип беләбез сине.**

— Уңдым. Ирем Рөстәм Әхмәтов — музыкант, тромбонда уйный. Ул минем сөеклем дә, терәгем дә, дуслым да, киңәшчем дә, тәнкыйтьчем дә... Без гел бергә. Гастрольләргә чыксак та, эштә дә. Икебез дә Казан дәүләт гуманитар-педагогика университетында музыка факультетында укытабыз.

— **Рөстәмнең оста куллы зәркәнче икәне дә күпләргә мәгълүм. Синең гажәеп матур, үзенчәлекле бизәнү әйберләрең — алка, муенса, беләзекләр... — аның ижаты бит.**

— Минем өчен генә ясаган иде дә, күрүп-сокланып, әле берсе, әле икенчесе заказ бирә башлады. Инде мин генә түгел, Татарстан дәүләт җыр һәм бию ансамбле, “Казан” бию ансамбле, Татарстан дәүләт фольклор музыкасы ансамбле, керәшен, башкорт бию ансамбльләре — барысы Рөстәм ясаган бизәнү әйберләре белән сәхнәгә чыгалар.

Бу — бик зур хезмәт. Күп вакытны, көчне, сәләмәтлекне дә (кислота белән эшләргә кирәк) ала. Хәзер бик эшләтәсем дә килми, ул хезмәт барыбер тиешенчә бәяләнми (түләү мәсьәләсендә). Миңа аның сәләмәтлеге кыйммәтрәк.

— **Балалар буй життеме инде?**

— Әйе, икесе дә студент. Икесе дә Казан гуманитар-педагогика университетында укый. Улыбыз Илдар юриспруденция факультетында һәм читтән торып музыка факультетында белем ала. Бәрмә инструментларда уйный. Үзенә студиясе бар: клиппар төшәрә, монтаж белән шөгыльләнә. Телевидение өчен күп кенә концертларны монтажды. Әдиләбез чит телләр факультетында инглиз телен өйрәнә, шулай ук читтән торып музфакта укый. Профессиональ дәрәжәдә җырлый, бию, пианинода уйный. Шарык биюләрен ярата. Минем белән концертларда чыгыш ясый.

— **Жәй аңыбызда “ял” дигән төшенчә белән дә ассоциацияләнә. Кайларда, ничек ял итәсез?**

— Диңгезгә дә барабыз. Зәңгәр күлдә бакчабыз бар. Балалар авылга (Кайбыч, Соравыл авылы) кайтырга ярталар. Әле, шөкер, әти-әни исән-сау.

— **Лидия, синең белән сөйләшкәч, сокланып, шатланып куясың — дөньяң түп-түгәрәк. Нигәдер “Бәхеткә түзеп кара!” дигән җыр юллары хәтергә килде.**

— Бәхет — күп очракта кешенең үз кулында. Әйткәнемчә, әти-әнием исән-сау, гаиләм түгәрәк. Моңысы өчен мин язмышыма рәхмәтле. Ә эш, дәрәжә, хыялларга ирешү — үзеңнән тора.

Әйе, “Алтын балык” — кешене ярык тагарак янында калдырырга да, хан сарайларында яшәтергә дә сәләтле. Алтын балыкның ниндиен тотарга телисең бит. Лидиянең “Алтын балыгы” — тырышлык, булганлык, максатчанлык. Андый “балык” күп хыялларны тормышка ашыра ала.

Гаиләм — минем терәгем.

Гөлзада ӘХТӘМОВА

Алабуга — ак кала

Татар — тарихлы халык. Аның тамырлары мәшһүр Атилла төзегән һуннар империясенә, бөек төрки каһанлыгына, хазәрләр, кыпчаклар дәүләтенә, Болгар, Алтын Урда, Казан ханлыгына барып тоташа. Үз тарихыбыз белән без хаклы рәвештә горурлана алабыз.

Шөкер, соңгы вакытта хак тарихыбызны торгызуга, өйрәнүгә игътибар бермә-бер артты.

2005 елда башкалабыз Казанның меңгеллеги билгеләп үткән идек. Инде менә меңгеллек тарихлы Алабуга кунаклар җыя.

Алабуга — болгар-татар халкының Чулман буендагы сәяси-иқтисадый-хәрби форпосты ул.

Алабуга — чын милли кала.

Алабуга — чорлар капкасы.

Алабуга — зилзилә оясы. Аның башыннан күп фәжигаләр үткән, яшәү-яшәмәве кыл өстендә калган вакытларны да күп кичергән. Эмма бирешмәгән, Феникс кошыдай үз көленнән үзе яралган.

Президентыбыз, хөкүмәтебез бу ак калага яңа үсеш офыклары ачты.

Меңгеллек — шуның бер игелекле чагылышы.

“Сөембикә” журналы бу уңайдан алабугалыларга, бөтен республика халкына иң изге теләкләрән юллы. Мәңге яшә, Алабуга!

Чиксез калын нарат урманнары, гүзәл җырлы чышмәләре, балыкка бай күлләре, әкрән генә аккан елгалары һәм зур чал Чулманы белән Алабуга элек-электән күпләрне үзенә җәлеп иткән. Татар илендә Алабуга бик борынгы шәһәрләрдән санала. Ул тугызынчы-унынчы гасырларда Болгар дәүләтенә төньяк чигендә саклагыч ныгытма буларак барлыкка килгән. Унтугызынчы гасыр галиме профессор К. И. Невоструевның 1584 елга караган кулъязма табышыннан күренгәнчә, ислам дине кабул иткәндә, ягъни унынчы гасырда шәһәрдә Айдар хан хакимлек иткән. Анда 520 йорт булган. Заманына күрә аз түгел. XVIII гасырда яшәгән татар тарихчысы Хисаметдин Мөслимнең “Тәварихе-Болгария” исемле әсәрендә дә Алабуга телгә алына. Ул безгә аның 1395 елда җимерелүе турында хәбәр итә. Әйе, Алабуга күп тапкырлар җимерелеп, күпме җәбер-зомым күргән, яңадан калкып чыккан. “Алабуга бәете”ннән аның “Ак шәһәр” икәнлегә мәгълүм.

Борынгы бабаларыбызның изге җиренә “Җеннәр шәһәре”, “Шайтан каласы” дип, шөкәтсез исемнәр тактылар. Шулай да “Таш мәчет”, “Изгеләр мәчете”, “Ак мәчет” дигән исемнәре барыбер югалмады. Татар халкында ак сүзе төс-

не генә аңлатмый, ә изге, кадерле, хөрмәтле дигән төшенчәләргә дә белдерә.

Руслар яулап алганчы бу җирләрдә кемнәр яшәгән, анда ниләр булган? Шөкер, бу сорауларга әкрән генә ачыклык кертүче чаткылар да бар. “Казан тарихы”ның авторы Алабугада мәчетләр булуы, шәһәрнең сәүдәгәрләрдән ясақ җыярга хокукы барлыгы турында яза.

Рус тарихчысы М. Г. Худяковның “Казан ханлыгы тарихы турында очерклар” хезмәтендә дә Алабугага урын бирелә: “Казан ханлыгында... шәһәр дип аталырга тиешле зур-зур торак пунктлар җитәрлек санда булган, чөнки аларда авыл хужалыгы белән шөгыльләнүчеләр генә түгел, ә һөнәр ияләре, сәүдәгәрләр дә яшәгән... Су юллары буендагы Алабуга, Сенбер, Сары тау, Тәтеш, Лаеш кебек торак пунктлар, һичшиксез, шундый шәһәрләрдән исәпләнәләр”.

Борынгы Алабуганың җимерелүенә дүрт гасырдан артык гомер үтсә дә, аның хәрәбәләре әле бүген дә үзләрен белгертпә торалар. Хәзерге Чапаев урамында егерменче гасыр башында зур-зур таш өемнәре булган. Алар тирәсенә рус яшьләре кичке уенга җыйелганнар. Сиксәннәнчә елларда миңа бу хакта шул урам картлары сөйләгән иде. Ул

ташларны алтмышынчы елларда асфальт юл ясаганда ваклаганнар. Чапаев урамының көнбатыш ягында татар зираты булуы мәгълүм. Исән калган кабер ташлары янына, изге жир итеп, татар аксакаллары жомга намазына йөргәннәр, изгеләр рухына дога кылганнар. Бу хәл алтмышынчы елларга кадәр дәвам иткән.

Кала эчендәге авыл

Ни өчендер Алабуганы Трехсвятское урынында барлыкка килгән дип сөйләләр. Киресенчә, Трехсвятское авылы үзе Алабуга жирендә барлыкка килгән. Алабуга жиренә Иван Грозный үзе килеп чиркәү салдырган, икона биргән дип сөйләүләре дә уйдорма. Казанны алгач, Иван Грозный шәһәр харабәләре янында ун көнләп тантана иткән дә кабат Мәскәүгә китеп барган. Бу яклар әле тиз генә яулап алынмаган. Документларда: "Трехсвятское, что на Елабуге" дип искәртелә. 1780 елда Трехсвятское авылы Алабуга шәһәренә әверелә дигән сүзгәң дәрәжәгә туры килеп бетмәвенә Екатерина II нең мәгълүм указы да дәлил. Рәхим итеп танышыгыз: "Всемилоостливейше повеливаем Нашему Генерал-Поручику, правящему должность Генерал Губернатора Нижегородского, Костромского и Вятского, Ступишину, исполнить в декабре нынешнего года по учреждениям нашим, 7 день ноября 1780 года для управления губерний изданным, равномерно и в Вятском наместничестве, составы оное из 13 уездов, а именно: Вятского, Слободского, Кайгородского, Котельнического, Уржумского, Орловского на Вятке, Яранского, Царевосанчурского, Глазовского, Елабужского, Малмыжского, Сарапульского и Нолинского. Вследствие чего все те селения, кои назначаются быть городами для приписания к ним уездов, переименовать городами, и учредить, на основании новых городов".

Күргәнебезчә, Трехсвятское авылын Алабуга шәһәренә үзгәртәргә дигән сүз әйтелми указда. Алабуга бары өяз шәһәре статусын гына ала.

Инде И. В. Шишкинның "Алабуга шәһәре тарихы"на мөрәҗғәт итик. Ул китапта, өстәмә бит итеп, берничә документ китерелә. 48 нче биттә, мәсәлән, "село Трехсвятское, что на Елабуге" дип укыйбыз, 49 нчы биттә дә "село Трехсвятское, что на Елабуге"ны күрәбез. 50 нче биттә 1748 елда Алабуга волосте булганлыгын беләбез.

"Татарстан тарихы материалларда һәм документларда" китабында шулай ук дәлилләр күп. 200 нче биттә, мәсәлән, 1710 елга караган язмада "Илбахтина Троицкого Елабужского монастыря" дип укыйбыз. 389 нчы биттә П. И. Рычков 1708 елның март аенда "дошед до пригорода Алабуги", дип яза. Шулай ук биттә вице-губернатор Н. Кудрявцев патшага 1708 елда башкортлар һәм татарлар "дворцовое село Елабугу осадили" дип донос яза. Бу китапның 442 нче битеннән Танай авылы старостасы Семен Васильевны 1774 елда Алабуга рухание Федот Романов белән Прокофий Кочкин кыйнап, 5 сум акчасын талап алуларын, бер таулек богауда утыртылуын беләбез.

1557 елда руханилар биргән Трехсвятское исеменә 1780 елда чик кенә куела.

922 елда гарәп илчесе Ибн-Фадлан килгәнчә үк Болгар жирендә күп мәчетләр төзелә, мәселман дине киң таралган була. Айдар хан кызы Туйбикәгә каен себеркесе шифасы гарәп илчеләре кулыннан түгел, ә Урта Азия илчеләре яисә Алабугага килгән Болгар шәһәре кешеләре тарафыннан бирелгәндер. Чөнки гарәп илләрендә каен үсми.

Агыйдел, Чулман буйларында болгарларга кадәр үк төрки халыклар яшәгән. Болгарларның Идел, Чулман буйларына килеп, тиз генә ияләшәп китүләрен галимнәр шуның белән бәйләп карыйлар. Бу тирәләр Иске ил дип аталганга, күрәсәң, халыкларын да эсегел дип йөрткәннәр. Аның шулай ук "чигел", "эчке", "эскел" дигән вариантлары да бар.

"Товарище Болгария" хезмәтеннән бер өзек: "Тимер әфәнде Сәдүм, ягъни Алабуга шәһәренә килеп житә, ул вакытта анда Уразбакты улы Илбакты ханлык итә" ("Татарстан тарихы материалларда һәм документларда"). Тимер әфәнде, билгеле, монда тик ятмый. Бу кечкенә һәм горур шәһәрне жимереп бетерә, капкасын суга ташлый, халкын әсирлеккә ала. Туйма елгасы буендагы каберлеккә килеп дога кыла. Каберлек, күрәсәң, Тимер әфәнде игътибарын җәлеп итәрлек булгач, истәлеккә бай булгандыр. Ләкин башка тарихчылар тарафыннан Аксак Тимернең монда килүе турында фикерләр кире кагыла. Аның бер отряды гына килүе мөмкин дигән фаразлар бар.

Әле егерменче гасыр башларында шәһәр банкы тирәсендә (Спас соборы) тротуарга түшәлгән мәселман зираты кабер ташларының язучыларын укырга мөмкин булган, дип сөйләләр. Ә менә 1994 елда мәңгелек ут тирәсендә мәселманча күмелгән кеше сөякләре табыла. Алабуга пединститутының тарих-археология фәннәре укытучысы А. З. Нигамәев әйтүенчә, ул кабер Казан ханлыгы чорына карый. Шәһәрнең милиция мәктәбе ишегалдында да моңа охшаш каберләр табылган иде. Димәк, Мөслими Туйма елгасы буенда булган хәлләргә дәрәжә тасвирлай.

Тумышы белән алабугалы К. И. Невоструев татар кулъязмаларын бик җентекләп өйрәнгән. Аның кулына Алабугада һәм Мамадышта табылган 1584 елга мөнәсәбәтле ике кулъязма килеп керә. Алардан Алабуганың икенче исеме Сәдүм икәннән беләбез. Мамадыш кулъязмасында Алабуга ханы Әндижан телгә алына. Аның гаскәрләре монгол яулары вакытында тар-мар ителә, ә бихисап күп байлыгын дошман килер алдыннан ул иң зур күлләрнең берсенә сала (кайсына икәнлеген әйтәлми). Әндижан ханның кайсы елларда хакимлек итүе билгеле түгел, бәлки Уразбакты ханга кадәр үк булгандыр.

Алабугадагы иң соңгы ханнарның исеме — Сәүгән. Аның турында тумышы белән шушы яклардан — Иж буеннан булган галимә Зәйнәп Максудова язып калдырган. Алабуга — Казан ханлыгының вассал кенәзлеген башкаласы була. Үз мәнфәгатьләрен яклап, Алабуга ханы Сәүгән 1518, 1525 елларда Тәрбирде Чаллысы белән дә сугыш алып бара. Мөстәкыйльлек алу максаты беләнме, ясак түләмәс өченме, әллә Казан ханлыгында ханнарны гел алыштырулары, аларның кайберләрен өнәп бетермәү аркасындамы, әллә безгә билгеле булмаган башка сәбәпләр беләнме — Алабуга һәм Тәрбирде Чаллысы берләшәп, Казанга һөҗүм итәләр. Шулай бердәмлек булмау да халкыбызның мөстәкыйльлеген югалтуга китергәндер.

Казан университеты доценты Марсель Бакиров өйрәнгән материаллар арасында "Алабуга бәете" дә бар. Ул Зәйнәп Максудова архивынан алынган.

Алабуга бәете

*Алабуга ак шәһәр, тарихы озак яшәр,
Дошманга, яуга бирелмәс, юлына каршы төшәр.*

*Алабуга урыс кулына Сәүгән ханнан калгандыр,
Сәүгән ханның мажарасы тарихта язылгандыр.*

*Атлар жиктем яратып, Саралыга каратып.
Саралы, Сәйтәк чукуыңан, көфер уты таратып.*

*Алабуга олылары Туйгуҗа белән Аккуҗа
Сөрлектеләр идендән.*

Сарай белән Сәеттәкбәк чыктылар ислам диненнән.

Бу бәеттә халкыбызның ачы язмышы ята. Туйгуҗа белән Аккуҗа кебек олыларның илләреннән куылулары, Саралы, Сәйтәк авылларының читкә китүдән, үтерелүдән куркып, чукуыңа риза булулары турында сөйләнә. "Алабуга ак шәһәр, тарихы озак яшәр" дигән өмет тә әйтелә.

Исемең матур...

Алабуга шәһәренең исеме һәркем үзенчә аңлата. "Исәнме, Алабуга!" китабын ачып карасак, түбәндәгеләрне укыйбыз: "Елабуга — рус сүзе түгел... Тойма елгасы артындагы зур күл Алабуга исеме йөрткән, татарчага төрjemә иткәндә алабуга балыгын аңлата".

В. А. Никоновның "Кыскача топонимик сүзлегендә" ул болай дип аңлатыла: "Алабуга — Татарстандагы шәһәр. Алабуга дигән кеше исеме белән килеп чыгуы ихтимал, "ала" үгез мәгънәсен белдерә. "Буга" элементы кергән кеше исемнәре XIX гасырда бик еш күренә". Шунысы әһәмиятле, автор А. Игнатовичның "Борыңгы һәм яңа Россия" китабында шәһәр исеме кала аркылы үткән Ела инеше һәм шәһәр читендәгә Буга күлләреннән алынган, дип язуын тәңкыйтләр үтә. Дөрестән дә, артык катлауландырып, руслаштырырга тырышучылар хәзергә көндә дә житәрлек. Елгаларның берсен Ела, икенчесен Буга дип, өстәл янында утырып кына исем бирүчеләр дә бар. Ләкин халык ул елгаларны Гнилушка — Черек елга дип кенә йөртә.

Башка сүзлекләргә дә күз төшерик. Ф. А. Брокгауз һәм И. А. Эфронның энциклопедик сүзлегендә болай дип язылган: "Алабуга — безнең кайбер елъязмачылар Үзбәк ханны шулай дип атайлар". Бу фикер шулай ук В. Ключниковның энциклопедик фәнни сүзлегендә дә кабатлана. Чыннан да, шәһәргә Алабуга исеме Үзбәк хан вакытында бирелүе дә мөмкин. Ул Алтын Урда ханнары арасында иң озак хакимлек итүче (1313—1342 еллар). Аның вакытында мәселән динен бөтен Чулман буена тарала, шулай ук күп кенә шәһәрләр торгызыла, яңалары төзелә. Вельяминов-Зернов тапкан бер татар кулъязмасында да Үзбәк хан вакытында Кама буйларында мәҗусиләрне ислам диненә күндерүләре турында сөйләнелә һәм шулай ук борыңгы Алабуга турында да искә алып үтелә (И. В. Шишкин. "Алабуга шәһәре тарихы").

С. В. Веселовскийның "Ономастикон. Борыңгы рус исемнәре, кушаматлары, фамилияләре" китабын кулга алайык. Анда түбәндәгеләрне күрәбез: "Олбуга (Албуга, Алабуга), Олабугин — орда илчесе, XIV гасыр уртасы". Димәк, Алабуга кеше исеме сыйфатында киң таралган сүз.

Алабуга шәһәре исеме килеп чыгуын профессорлар Ф. И. Эрдман һәм А. Х. Халиков Кама елгасында Алабуга шәһәре каршында "усал үгез — ала буга" исеме йөрткән, судноларга үтәргә комачаулаучы зур таш булуы белән аңлаталар. Бу фикер дә шулай ук игътибарга лаек. Ул да төрки тел нигезендә аңлатыла.

Хәзер менә Гомәр Саттаровның "Ни өчен шулай аталган?" китабын ачып карыйк: "Алабуга районының исеме үзгә Алабуга шәһәреннән алынган. Алабуга шәһәре уналтынчы гасырның икенче яртысында борыңгы болгар шәһә-

ре урынына нигезләнгән. Төрки халыклары алабуга дип "окунь" балыгын атайлар. "Бога" — "буга" — "бука" сүзе борыңгы төрки телдә "үгез" дигән мәгънәдә йөргән. Тара татарлары хәзер дә үгезне "бога" диләр. Шушы мәгънәсендә бога сүзе борыңгы венгр теленә кабул ителгән. Рус телендәгә "бык" та "бога" — "бука"дан килеп чыккан дигән караш бар. Алабуга балыгының башы ала үгез башына охшаганга, аңа шул исем кушылган.

"Алабуга" сүзе төрки халыкларда кеше исеме буларак та кулланылган. Баланың үгез кебек көчле булуын теләү ырымына бәйләнешле рәвештә, исем составына "бога"- "бука" сүзе кергән: "Букатимер, Акбуга, Айбуга, Теләбуга һ. б. кебек кушма төзелешле борыңгы кеше исеме белән алынган булырга тиеш. Тамбов һәм Табул губерналарында Алабуга исемле икешәр авыл булган". (86 нчы бит).

Ә бәлки Алабуга шәһәренең исеме Алып буга дигән сүздән килеп чыккандыр. Шәһәр кирмән буларак барлыкка килгән. Аны үгез кебек көчле сугышчы алыплар — Алып бугалар саклаган. Шуңа күрә бүген Алып буга — Алабуга атамасының киң таралган булуына бер дә гажәпләнәсе юк.

Борыңгы Алабуга исеме белән бәйләнгән зур шәхесләрдән без Айдар, Ибраһим, Әндиҗан, Уразбакты, Илбакты, Сөгүн, Ислам, Сәүгән ханнары, Кара бәк һәм Канак, Котлы бәк кебек бәкләрне санап үтәбез. Сөгүн белән Сәүгән бик охшаш исемнәр. Бәлки, икесе бер үк кешедер. Ислам бәктән соң яңадан Сәүгән ханның хакимлек итүе бик мөмкин. "Алабуга бәете"ндә күренгәнчә, ул Алабуганың иң соңгы ханы. Хисаметдин Мәслими Алабуганың икенче исеме Сәдүм дип атай. Бәлки, бу исем дә Сәүгән ханга охшатып әйтүдәндер. Сәдүм — Сөгүн — Сәүгән — бер үк кеше исемедер. Казан тарихы белән бәйлә Сөембикәнең ачы язмышы халык күңелендә ничек озак сакланса, Алабуганың соңгы ханы Сәүгән дә халык хәтереннән чыкмый, бәетләрдә әйтелә. Кызганычка каршы, "Алабуга бәете"нең бик кыска варианты гына сакланган.

Афәрин, археолог!

"Татарстан АССРның археологик карталары"на караганда, Алабугада археологик казынулар XIX гасырдан башлана. Бу якларда А. А. Спицын, Ф. Д. Нефедов, М. В. Малахов, И. А. Талицкая, А. В. Збруева, В. Ф. Генинг, В. П. Мизина, С. В. Кузьминых, Р. Г. Фәхретдинов, А. М. Ефимова, А. Х. Халиков һ. б. галимнәр эзләнү-тикшеренүләр алып барганнар.

Алабуга шәһәрлегендә ананыно (безнең эрага кадәр VI—V гасырлар), пьянобор (безнең эрага кадәр III гасыр — безнең эрада III гасыр), имәнискә (б. э. V—VII гасырлар) культуралары һәм аннан соңгы гасырларда яшәгән болгар-татар эзләре табыла. Бу язмада менә шул болгар-татар эзләре турында гына сөйләнер.

Профессор А. Х. Халиков житекчелегендә 1993 елда алып барылган зур казу эшләреннән соң Ак мәчетнең фундаментлары ачыла. Ул X—XVI гасырлар арасында мәчет тә, шул ук вакытта кирмән дә (крепость) булып хезмәт итә.

Алабуга тирәли "Иске йорт", "Кымыз", Котловка янында "Шишка", Свиногорье янында "Донгузово поле", "Каравашек" дигән жирләр аеруча игътибарга лаек.

Свиногорье авылыннан көнчыгышка Отарка (Утар) елгасы буенда 1943 елда В. П. Мизина тарафыннан борыңгы шәһәрлек (городище) табыла. Андагы 30-40 сантиметрлы культуралы катлам һәм керамикаларыннан бигрәк, ул урынның исеме игътибарга лаек: авыл халкы аны "Донгузово поле" (Дуңгыз басуы) дип йөртә икән. Борыңгы заманнарда төрки халыклар ел исәбен 12 хайван циклыннан торган календарь буенча алып барганнар. Бу циклың еллары Тычкан, Сыер, Барс, Куян, Ләү (Аждаһа), Кәлтә (Крокодил), Елан, Елкы, Куй, Мичин (яки Маймыл, Керпе), Тавык, Эт, Дуңгыз исемнәре. Болгар-татарларда уникаль хайван циклы-

ның теге яки бу елында туган ир балага шул ел атамасын исем итеп бирү гадәте булган.

Димәк, элек бу жирләрнең хужасы Дуңгыз исемле булган. Мәжүсикләргә борынгы бабаларыбыз өчен бу гадәти исем. Ул төрки халыкларның әлеге жирләрдә бик борынгыдан бирле яшәп килүләренә тагы бер өстәмә дәлил. Бу якларда әле болгарлар килгәнче үк мәжүси төркиләр яшәгән, ислам динен дә алар бер көндә генә кабул итмәгән. Төрки эсегелләр, берсулалар әле унынчы гасырда да Тәңгре динендә булалар.

Свиногорье авылының көнбатыш ягында тагын бер шәһәрлек бар — ул "Каравашик" дип йөртелә. Майданның озынлыгы 142 метр, киңлеге 33 метр. Ул да безне исемле белән кызыксындыра.

Котловка авылының төньяк-көнчыгыш ягында, авылның көнчыгышыннан башланып, елгага кадәр сузылган 110 метр биеклектәге калкулык "Шишка" дип атала. Татар теленә аңлатмалы сүзлегендә: "Шеш — гомумән, кабарып, очлаеп, чыгынкыланып торган урын", дип тасвирлана. Димәк, шишка — шеш — шулай ук татар сүзе. Бу шәһәрлек 1888 елда А. А. Спицын тарафыннан ачылган. Ул аның болгар чорына каравын әйтә. 1952 елда М. А. Талицкая да шул фикергә килә, аның X—XIII гасырларга каравын белдерә. Болгарлар өчен бу биек урын ерактан күзәтү өчен хезмәт иткәндер, төньяк-көнчыгыштагы форпостларның берсе булгандыр, дип фаразлана. Котловка авылының Котлы бәккә мөнәсәбәтле икәнә әйтеп үтелде инде. Котлы сүзе кәргән авыллардан тагы Балык Бистәсе районында Котлы-Бөкәш авылы бар. Алабугада Котлов (көрәшен татарлары), Котлыбаев фамилиялә кешеләр хәтсез генә.

Алабуга районында шулай ук болгар-татар чорына караган Кумыс (Кымыз) авылы бар. 1959 елда авыл уртасындагы каберлектән болгар чорларына кагылышлы коелып ясалган бакыр прәшкә табыла.

Алабугадан дүрт-биш чакрым ераклыкта Луговой поселогыннан көнчыгышка таба Отарка (Утар) күле янында "Иске йорт" ("Старое селище") барлыгы билгеле. Ул 1884 елда Ф. Д. Нефедов тарафыннан тикшерелгән. Бу урында ком арасыннан кеше сөякләре, чүлмәк кыйпылчыклары, учак калдыклары табыла. Галимнәр аларны XIV—XVI гасырларга, соңгы болгар-татар чорларына караган булырга тиеш диләр, чөнки Татарстан жирендә "Иске йорт" дип аталган торак урыннары барысы да шул чорда барлыкка килгән. Шул урыннан ерак түгел бер каберлектә мәселмәнчә күмелгән кеше сөякләре чыга.

Казан ханлыгы чоры истәлекләреннән башлыча каберлекләр, кабер ташлары гына сакланып калган. Чөнки ул чордагы шәһәр-авыллардан кешеләр китмәгән. Татарлар китсә, ул урыннарны руслар биләп алган. Нәтижәдә, культуралы катламнар җимерелгән, капланган, ташлары юкка чыккан, яңа корылмалар барлыкка килгән. Борынгы Алабугада да шул үк хәл булган. Татар йорт-кураларында руслар яши башлый. Хәзер инде ул урыннарда татар катламын табу бик авыр.

Алабуганың иске өлешендә өч татар зираты барлыгы билгеле иде. Беренчесе — пединститутның тулай торагы һәм К. Ф. Елизовлар йорты урынында. Икенчесе — Чапаев урамында, өченчесе — хәзерге мәңгелек үт һәм "Спас чиркәве" арасындагы җирдә. Аларның барысына да очраклы рәвештә юлыкканнар: алмагач утыртканда, йорт нигезе казыганда, һәйкәлгә урын эзәрләгәндә... Туксанынчы елларга кадәр фәнни рәвештә берсе дә ныклап өйрәнелмәгән. Бәхетезбәгә, Алабуга пединститутында тарих-археология факультеты ачылып, калабызның борынгы тарихына игътибар артты. Археолог Альберт Нигамәев хәзерге вакытта зур казыну эшләре алып бара. Бик күп каберлекләр ачып, казылмаларда табылган әйберләргә өйрәнеп, археологлар Алабуга шәһәре X гасыр ахырында — XI гасыр башларында барлыкка килгән дигән фикер әйттеләр.

Идеа-йортта ниләр бар?

Туган туфрагына — тугрылык

14 июль көнне "Маяк" радиосында Татарстан Республикасы Президенты Минтимер Шәрип улы Шәймиев чыгыш ясады, радио тыңлаучыларның күпсанлы сорауларына җавап бирде. Күптәннән мәгълүм, Президентыбызга карата матбугат бик игътибарлы. Бу бер үк дәрәжәдә Россия матбугатына да, чит ил матбугатына да, республика матбугатына да кагыла. Минтимер Шәриповичны бу чыгышы исә Россия Федерациясә белән Татарстан Республикасы арасында вәкаләтләр бүлешү турындагы Килешүгә ирешкәннән соң халык белән тәүге аралашуы иде.

Әңгәмә нәкъ менә шушы сорауга җаваптан башланып китте дә: "Бу мәсьәлә массакүләм мәгълүмат чаралары һәм аерым сәясәтчеләр тарафыннан артык сәясиләштерелде, — диде ул. — Россия Федерациясә Конституциясә үзе дә федераль үзәк һәм субъектлар арасында вәкаләтләр бүлешүне күздә тотта".

Әйе, Татарстан Россиянең үз кануннары кысаларында эш итте. Чөнки федераль закон килешүне оңайтырга да мөмкинлек бирә. Татарстанның кыйбласы гадел, принципиаль һәм максатчан. Кемдер килешсез генә яшәргә тели икән, рәхим итсен, яшәсен, ә Татарстанның үз позициясә бар. Һәм моның өчен аны гаепләү һич тә хаклыкка туры килми.

Президентыбызның Россия халкын иң борчыган мәсьәләләргә тукталуы, тәфсилләп аңлатуы бик урынлы булды. Чөнки уртаклашыр тәҗрибә бар. Аңлашыладыр, мөгаен, сүз торак төзелешә хакында.

"Маяк" радиосының "Халык һәм хакимият" ("Народ и власть") тапшыруын алып баручы журналист Елена Щедрунова билгеләп үткәнчә, торак мәсьәләсә күтәрелгәндә, гел Татарстанны үрнәк итеп куялар. Моңы саннар да раслый. Мәсәлән, сигез ел эчендә Казанда 37 мең гаилә яңа фатирга күчте. Ул чакта әле базар икътисады механизмнары урык-сурык кына эшли иде. Шуңа күрә Президентка административ ресурсларны да кузгатып җибәрергә туры килгәндер. Чөнки житештерүчеләр саткан продукциядән кәргән акчаның бер процентын тузган торак фондына күчереп бардылар. Билгеле, моңа каршы чыгучылар юк түгел иде. Әмма аек акыл барыбер җинде.

Бушлай торак бирү беткәч, Татарстан социаль ипотека программасын кабул итте. Яшь гаиләләргә, аз керемле гаиләләргә 28,5 елга җиде процентлы кредит алу мөмкинлегә бирелде.

Татарстанның яңа президенты хакында да сорау яңгырады. Минтимер Шәрипович аны яшь итеп күрүен әйтте, җитәкчелеккә хәзер 40 яшьлек егетләр килә, диде.

Дөньяга карашы буенча ул — "центрист". Шуның белән горурлана. "Маяк" хәбәрчесенә дә: "Кеше синең һәр хәрәкәтңә, күз карашыңа игътибар итә. Ә һәркем, һәр милләт, төрле дин тотучылар бертигез карашыңны тоя икән, аның күңелен шатлык хисләре били. Безгә дә халык белән эшләве җиңелләшә", — диде.

Бәлки, Шәймиев Россия президентлыгына омтыладыр? Билгеле, әлеге кызыксыну да табигый. Тик ул аны: "Соңгарак калып бирелгән сорау", — дип бәяләде. Элегрәк тә М. Шәймиевкә Мәскәүдә зур-зур урыннар тәҗдим иткәннәр. Әмма туган туфрагын ташламаган, аңа тугрылыклы булып калган.

Шуңа да абруе зур Беренче Президентыбызның.

Гөлнәз ШӘЙХИ

“Яратып яшәве кыен да, рәхәт тә”...

Гаилә башлыгы Дамир эфәнде ШАКИРОВ — Татарстан китап нәшрияты директоры. Дөнья арбасына гаиләсен, эшен, милләт проблемаларын бергә төяп, тартып баручы акыллы, булдыклы, сабыр ир-егет. Хужабикә — Талия ханым шул ук нәшриятта балалар һәм яшүсмерләр редакциясе мөдире булып эшли. Яратучы һәм ярату тоеп яшәүче хатын, назлы эни, ягымлы килең, үз хезмәтенең дәрәжәле, укымышлы остасы. Мин алар белән әңгәмәне аерым-аерым кордым. Бер үк сорауларга нәкъ бер үк төрле җаваплар яңгырады. Шаккатарлык! Шуннан чыгып та мин бу ике җанның уй-фикерләре дә, дөньяга карашлары да бер сукмакта, бер эздә икәнлегенә тагын бер кат инандым. Язма “Сөембикә” журналы өчен махсус әзерләнгәнлектән, аңлашылганча, күбрәк Талия ханымның җавапларына тукталдым.

Талия

— Талия, беренче очрашу, тәүге күрешү мизгелләрегезне хәтерлисезме?

— Ул кадерле мизгелләр мине гомерем буга озата бара. Без Дамир белән 1979 елның 1 сентябрендә, Казан дәүләт университетының икенче корпусында, 11 нче катта, 102 нче аудиториядә очраштык. Теләсәң дә онытырга мөмкин түгел. Күзләребез очрашкан, йөрәкләребез мәхәббәт җебе белән бәйләнгән көн бит ул.

Ул көнне кураторыбыз Хәлил абый Сәлимов безне, группадашлары бергә җыйды. Дамир, ни өчендер, унбиш минутка соңга калып килде. Ул ишектән керүгә, бик азга,

берничә мизгелгә генә безнең күзләргә очрашты. Шунда кинәт жир ярылгандай булды да, мин “жир астына” төшеп киткәндәй булдым. Инде ничәмә-ничә ел узды, әле дә “менә” алганым юк. (Көлә.)

Хәзер дә хәтеремдә. 1 сентябрь ул елны шимбә көнгә туры килде. Якшәмбе ял иттек. Ә дүшәмбе көнне безне, беренче курс студентларын, Саба (хәзерге Теләче) районы Казаклар авылына бәрәңгә җыярга җибәрделәр. Иртән мин Дамирны күрү өметен белән университет янына иң беренче булып килеп бастым. Безне алып барасы автобусның алдагы утыргычына кереп утырдым. Дамир исә автобусның иң арткы рәтендә группадаш кызлар белән юл буга җырлаган

барды. “Эһ, кызлар шундый бәхетлеләр, нинди чибәр егет янында утырып баралар, әле үзе моң иясе дә икән”, дип уйлап, күңелем белән каерыла-каерыла артка карап барганым иста.

Тик кызлардан юкка көнләшкәнмен, Дамирның да инде күзе миңа төшкән булган икән. Авылга барып урнашып, ике көн үтүгә, кичен “Наза” уйнаганда, ул мине беренче тапкыр очрашуга чакырды. Күңелендәге биген ачып, йөрәге түренә уздырды. Әнә шул көннән башлап бүгенгәчә без, Аллага шөкер, бергә. Университетны тәмамлагач, икебезне дә Татарстан китап нәшриятына эшкә билгеләделәр. Хезмәт урыннарыбыз да гел бер булды безнең.

— **Гаилә корып яши башлагач, яшьлектәге мәхәббәт ихтирам һәм хөрмәткә әйләнеп кала диләр.**

— Кем ничек уйлыйдыр, әмма мин мәхәббәт дигән олы хисне ихтирамга гына әйләндереп калу белән һич тә килешә алмыйм. Яратуым хәзер дә элеккечә. Киресенчә, яшь барган саен ул хиснең тагын да тирәнәя баруына ышанам.

— **Тормышны яңадан башларга туры килсә...**

— Һич икеләнмичә, Аллаһы Тәгаләдән Дамирны сорар идем.

— **Иң кадерле көнем дип берәр көнне аерып әйтә аласыңмы?**

— Аерып кына әйтә дә алмыйм. Күп инде алар. Дамир беренче тапкыр очрашуга чакырган көн, дүртенче курсны тәмамлагач, аның миңа тәкъдим ясаган көне, улыбыз Айдар, кызыбыз Динара туган көннәр...

— **Килен-каенана мөнәсәбәтләре ничегрәк булды сезнең гаиләдә?**

— Безнең гаилә өчен килен, каенана кебек сүзләр бөтенләй ят дисәм дә, арттыру булмастыр. Миңа бары “кызым” дип кенә дәштеләр, үзем дә “әнкәй”, “әткәй” сүзләреннән башканы белмәдем. Әнкәй үзе үрнәк күрсәтте. Ничек бар, шулай кабул итте ул мине. Токмач камырым калыңрак чыкса да, кабестә тозлаганда, берсендә каушавымнан кисмәккә керосин түгүемне күргәч тә ачуланмады, гаепләмәде. Йомшак теле, сабыр, әмма шул ук вакытта шаян холкы белән мине тынычландыруын гына белде. Өенең түрен бирде. Тормышта бик күп авырлыклар күргән олы йөрәкле кеше иде шул безнең әнкәй. Әткәйгә булган гажәеп матур мөнәсәбәтен күрәп тә соклана идем мин аңа. Шушындый кешене ничек хөрмәт итмисең?! “Күр, килен каенана туфрагыннан ярала диюләре дәрәс икән. Син Фатыйманың коеп куйган яшь чагы”, — дип каршы алдылар мине авылда.

Авырый башлагач, әнкәйне Казанга, үзәбезгә алып килдек. Өч елга якын бик авыр хәлдә урын өстендә ятты. Әле ул вакытта балалар да кечкенә. Әнкәйне карашырга әнием белән әтием дә ярдәм иттеләр. “Кызым, кодагыйны авыр сүз белән рәнжәтә күрмә. Яхшылыгың жирдә ятмас”, — дия иде әни. Хәзергәчә шуны искә төшерәм.

Атна саен әнкәйне Каравай бистәсенә, әниләргә мунчага алып барабыз. Без тугызынчы катта яшибез. Лифт эшләми. Маршрут таксилары юк чак бит әле. Дамир, ике баланы житәкләп тукталышка, такси тотарга чыгып китә. Ә без әнкәй белән икәү төшәбез. Бер кат арасын күтәрәп төшәм дә, әнкәйне стенага сөябрәк куеп ял итәм. Аннан тагын кузгалабыз. Дамир әнкәйне күтәрәп төшкәнемне белми, әлбәттә.

Үләр алдыннан әнкәйнең бик авырлык белән генә кулымны үзенең йөрәге турына куеп: “Мәңгә рәхәт күр, балам”, — дип өзек-өзек әйткән сүзләрен Ходай Тәгалә кабул кылды, күрәсәң. Дамирның да минем әти-әнигә карата мөнәсәбәте әнкәйгә булган мөнәсәбәттән аерылмый. Мең рәхмәт аңа. Элек әнкәйне ничек карасак, хәзер минем әтине шулай тәрбиялибез.

— **Дамир ниндирәк гаиләдә үскән?**

— Алар гаиләдә биш малай, бер кыз үскәннәр. Мең дә бер һөнәр белүче әткәй улларының барысын да хезмәткә

өйрәткән. Бишесенең дә кулларынан килмәгән эш юк аларның. Гомумән, аз сөйләп, күп эшли торган асыл егетләр, күпкырлы шәхесләр. Рәсем дә ясылар, гармунда да уйныйлар, җырлыйлар, көй дә язалар. Балта осталары да алар, техниканы да яхшы беләләр. Мактану булмаса, әйтим инде: безнең өйдә дә, бакчада да өстәл, карават, гарнитурдан башлап, бакча йортына кадәр Дамирның үз кулы белән эшләнган. Өстәл, урындык аяклары, матур бизәкләр төшереп, чокып ясалган.

Бу гаиләгә килен булып төшкән беренче көннәрдә мине бер нәрсә гажәпләндерде. Көн кичкә авышкач, әткәй белән әнкәй дә, балалары да “мин беренче”, “юк, мин синнән алданрак чыктым” дип бәхәсләшә-бәхәсләшә, капка төбендә кемнеләр сагалыйлар. Ахырдан белдем, болар шулай өзелеп хат ташучыны көтеләр икән. Көндәлек почта кем кулына элгә, газета-журналга шул хужа. Шуннан һәммәсе ярыша-ярыша укырга тотыналар. Кичке аш вакытында исә кем нәрсә укыган, кемгә нәрсә ошаган яки ошамаган — шулар турында сөйләшәләр-бәхәсләшәләр.

Шушындый гаиләдә тәрбияләнган Дамирның бүгенгә көндә нәшриятта эшләве бер дә гажәп түгел.

— **Туры сүзле, кырыс кеше диләр Дамирны.**

— Чын ир кеше нәкъ шундый булырга тиештер. Сүздән аркан ишүче, күп сүзле, мыгырдавык, вакчыл ирләрдән ерак йөрергә тырышам. Кеше гайбәтен сөйләп тәм тапкан, үз сүзен әйтергә курыккан мыштым ир-аттан Ходай сакласын.

Туры сүзле, кырыс холыклы Дамирның күңеле саф, чиста аныч. Ул беркайчан да беркемгә дә хыянәт итмәс. “Дамир белән бер дә курыкмыйча разведкага барырга була”, — диләр аны белгән кешеләр. Астыртын эшне, үчне, гомумән, белми ул. Улым Айдарга да: “Әтиңең охшарга тырыш, балам”, — дим мин.

— **Сез икегез дә дәрәжәле урында эшлисез, гел кеше арасында, халык алдында, күз тиюдән курыкмыйсызмы?**

— Элек ул хакта уйланылмаган. Хәзер белмим... Аллаһы Тәгалә бәхетемне артык күрмәсен дип яшим.

— **Дамир хатын-кыз күзә төшәрлек ир-егет. Синдә көнләшү хисе бармы, Талия?**

— Жүләрләрчә көнләшү юк миндә, ә болай, матур көнләшү ул һәркемдә булырга тиештер. Тик Дамирның моның өчен бернинди сәбәп тудырганы юк. Инде әйткәнемчә, без аның белән биш ел бер группада укыдык. 1984 елда университетны тәмамлап, август аенда икебез бергә Татарстан китап нәшриятына эшкә килдек. Дусларыбыз: “Бергә эшләве авырдыр?” — диләр. Безнең бит аерым эшләп караганыбыз да юк. Шуңа күрә ул хакта бернәрсә әйтә дә алмыйм. Минем үземә тормыш гел шулай булырга тиештер кебек.

Дамир бик еш командировкаларга йөри. Ансыз узган бер көнем — ел шикелле. Аның ишәктән кайтып кәргәнән зарыгып көтәм. Минутларны, сәгатьләрне ничек санаганымны үзем генә беләм.

— **Дамирның сиңа биргән иң зур бүләге?**

— Мәхәббәте, тугрылыгы һәм балаларыбыз.

— **Кызыгыз да, улыгыз да үсеп-буй житкәннәр, бер табында туй итәрлек. Сезнең гаиләгә килүче кияү белән килен нинди булырга тиешләр дип уйлыйсың?**

— Үзәбезгә охшасыннар, үзәбез шикелле булсыннар иде.

— **Эштән кайткач, хатын-кыз күбрәк почмак якта кайнаша. Шулчак ирең аз гына ярдәм итсә дә, күңел була бит инде. Син гаиләдә үзең шул игътибарны тоясыңмы?**

— Бездә “син хатын-кыз, ашарга син пешерергә тиеш” дигән төшенчә, гомумән, юк. Кайсыбыз алдан кайта — балалармы, әтилареме, минме — шул кеше кичке ашны әзер-

ләргә тотына. Динарабызның да кулы аш-суга ятып тора, бик тәмле пешерә.

— **Балаларга исемне кем кушты?**

— Әтиләре.

— **“Яратып яшәве кыен да, рәхәт тә” дип җырлана җырда. Син шул фикер белән килешсәңме, Талия?**

— Чынлап та шулай. Әмма ул авырлык — татлы, ләззәтле...

— **Дамир да сине син аны яраткан кадәр яратамы икән?**

— Артыграк тадыр.

— **Бер-берегезгә кем дип дөшәсез?**

— “Матурым” дибез, “наным” да диябиз.

— **Сезнең гаиләдә кем баш?**

— Әлбәттә, Дамир. Бәлки, мин аны артыграк илаһилаштырамдыр. Әмма башкача яши белмәдем. Балаларымны “әтиегез!” дип тәрбияләргә тырыштым. Гаиләдә хатын-кыз көчлерәк булса, ире көчсезләнә. Никадәрле акыллы булсаң да, ирен алдында үзәңне көчсезрәк итеп күрсәтә белергә кирәк.

— **Югалтудан курку хисе танышмы сиңа?**

— Әгәр дә үлем (тәүбә-тәүбә!) аермаса, мин Дамирга ышанам. Ходай Тәгалә үлем аянычы биреп кенә сына-масын.

Дамир

— **Бер күрдә уянган ялкынлы мәхәббәтне еллар, тормыш авырлыгы үзгәртәргә сәләтлеме ул, Дамир?**

— Мәхәббәтебезне югалтырлык авырлык күрдек дип әйтә алмыйм мин. Узгынчы проблемалар булгандыр. Тик аларсыз яшәүнең кызыгы да булмас иде бит.

Ә мәхәббәт искерми, гел яңарып тора дияр идем. Аннан яратуга хөрмәт өстәлә. Моннан ике дистә ел элек Талия белән бер-беребезне ничек яратканбыз, бүген дә, минемчә, бер-беребезгә шулай тартылабыз.

— **Синең өчен Талия кем ул?**

— Минем белән бергә янәшә атлаучы, минем бөтен таләпләремә җавап бирүче хатын-кыз. Ул миңа Ходай Тәгалә тарафыннан бирелгәндер, дисәм дә була.

— **Әгәр сиңа тормышны яңадан башлау мөмкинлеге бирелсә...**

— Бер туганыбыз кияүгә чыкканда, туйда әйткән идем: “Әгәр дә миңа өр-яңадан яши башларга туры килсә, бер генә хатамны төзәтер идем. Талия апагызга егерме бер яшьтә

түгел, ә унбиш яшемдә үк өйләнер идем”, — дидем. Чынлап та шулай. Чын күңелдән, ихластан әйткән идем мин аны.

— **“Минем эш түгел” дип, пешкән ашны да бүлүп ашамаучы ирләр бар...**

— “Мин беләм” дип, барлык эшкә дә кысылырга яратмыйм. Ярдәм кирәк булганда, хатыныма һәрвакыт булышам анысы. Аңлашып, ярдәмләшеп яшәгәндә генә тормышны алып барып була. Беренче — бер якка, икенче икенче якка тарта башласа, гаиләң гаилә булмый инде ул.

— **Дамир, үз туганнары һәркемгә дә якын инде. Ә хатын ягы өчен синең күңелдә урын кайда — ишек катындамы, әллә түр башындамы?**

— Талия минем туганнар өчен жанын бирергә әзер. Мин дә нәкъ шулай. Туганнарны “синеке”, “минекенә” булмидең дә.

— **Өйдә дә, эштә дә гел бергә булу ялыктырмыймы?**

— Ялыктырмый. Без шулай яшәргә күнеккән. Эштәгелә өйгә алып кайтмыйбыз, өйдәгелә эшкә алып бармыйбыз. Эш урынында мин директор, Талия — мөхәррир. Без анда бер-беребезне күрмидең дә диярлек. Кирәксә-кирәкмәсә Талия мине борчымый. Әмма эштә миңа караганда аңа күпкә авыррактыр. Талиягә барыбер житәкче хатыны дип карыйлар.

— **Син нәшриятта гына түгел, өйдә дә хужадыр инде?**

— Гаиләдә төп сүз ир кешедә булырга тиеш дип саныйм. Минем сүз генә сүз булсын, дип әйтүем түгел бу. Ләкин ир кеше — ир кеше, чынлап та, хужа бит инде ул. Бездә, мәсәлән, балалар белән берәр проблеманы хәл итәргә кирәк булса, әниләре аларны миңа җибәрә. Ир, әти — алар өчен беренче урында.

— **Тормыш булгач, савыт-саба шалтырамый тормый инде ул. Кем беренче булып сүз дөшә?**

— Савыт-саба да шалтырамаса, бар да ал да гел булып торса, кызык та булмас кебек. Бездә дә төрлө вакыт була. Үпкәләшкән чакларда мин Ходайдан: “Кунак җибәрсәң иде”, — дип сорыйм. Ниңиңдә, телефоннан шыпырт кына берәрсен үзем кунакка дөшәм. Аннан, дуслашкач, ул үзе бер рәхәт.

— **Талия белән парлап концерт-театрларга, мәҗлесләргә барганда, аның белән горуранасың кебек тоела миңа. Бу, чынлап та, шулаймы?**

— Әлбәттә! Талия акыллы, белемле, чибәр... Кыскасы — хәзинә! Ир-атка тагын ни кирәк?

Нинди мәктәп сайлыйбыз?

Бишек

Башлана. Башлана хәзер...
“Их-х, ул бакчада йөргән чаклары”, —
дип сагынып сөйләргә генә калыр
микән инде. Ак күлмәктән, муенына
кара бантик тагып, кыз һәм малайлар
белән бергә: “Без китабез, безнең
уринга инде башка нәниләр килер”, —
дип җыр сузган оныгым алда ни
көтәсен белми әле.

Рәхәт аңа: “Бакчага йөрисе
булмый, туйганчы йоклыйм,
уйныйм”, — дип, алдан ук
сөөнөп куйды. Аны өр-яңа дөнья
көтә. Ул мәктәпкә бара.

Без дә аның белән бергә
укырга керергә җыенабыз.

Тик нинди мәктәпкә?!
Йөртер өчен уңайлы булган
якындагысынамы, әллә дан-
шөһрәте тирә-юньгә таралган
берәр дәрәжәләрегенәме?
Уйлыйбыз. Уйлый-уйлый баш
катты. Ә уртақ бер фикергә
килә алмыйбыз.

Теләгәнәбез — еракта.
Ничек алып барырбыз да
ничек алып кайтырбыз.

Якындагысы, әйе,
якындагысына.

Баланы
тилмерткәнче,
башы эшләсә,
кайда да
бер ул,
дип үз-үзебезне
тынычландырабыз.

Дәрәсән әйткәндә, мәктәп нинди генә тирәнтен белем бирмәсен, беләбез ич: "тирән" дигәнә дә барыбер озакка житми аның. Галимнәр раславынча, ел эчендә мәгълүматның 15 проценты яңара, ягъни узган елгысы быелга ярамый. Димәк, оныгымның, тормыштан артта каласы килмәсә, гомер буге укыйсы бар әле. Шулай булгач, нинди мәктәп тә ярый... Балага мөнәсәбәт кенә яхшы булсын, булган саулыгын югалтмыйча укырлык мөмкинлекләре генә булсын! Бүгенге көннең иң мөһим, иң житди проблемасы да шул. Статистик мәгълүматларга караганда, мәктәпне тәмамлап чыгучы яшүсмерләрнең нибары 3 проценты мөстәкыйль тормышка сау-сәләмәт килеш аяк баса икән. Һәр класстан бер укучы дигән сүз бу. Моның ише күңелсез-хәвефле саннарны күз алдында тотканда, билгеле инде, сабый өчен иң әйбәт — белем бирү белән беррәттән, сәләмәтлекне дә беренче урынга куйган мәктәпләр, дип уйлап куясың. Казанда да бар андыйлар. Мәскәү районындагы 2 нче, 102 нче гимназияләр, Вахитов районындагы 39 нчы урта гомумбелем бирү мәктәбе, Яңа Савин районында — 7 нче гимназия, Совет районында — 159 нчы лицей... Менә, ичмасам, бала тәрбияләүгә яңача караш. Мәктәпләренә керсәң, хайраннар каласың. Елның нинди фасылы булуга карамастан, балалар карамагында бассейн, тренажер заллары дисеңме, баскетбол, волейбол майданчылары, хәтта күләнле чәйләренә тикле бар. Дәрәс, әлегә безнең беренче сыйныфка барган нәниләрәбез 45 минут буге (ә бу алар өчен зур сынау) парта арасында утыра. Нәни америкаңлылар кебек, дәрәс вакытында йөрәп торулар, теләсә — идәнгә яткан килеш тә тыңлаулар юк инде ул бездә. Булган бит ул андый "хәрәкәттәге" дәрәсләр элек тә. Аристотель, мәсәлән, дәрәсләрен укучылары белән диңгез буенда йөри-йөри үткәргән дип сөйләләр. XIX гасырда Россиядә дә дәрәснә басып тыңлаганнар.

Безнең балалар исә мәктәп елларын — бер кыңгыраудан икенчесенә чаклы — парта арасында утырып үткәрәләр. Хәрәкәт — һаваның үзе шикелле кирәк бермәлдә, көнөзын әнә шулай. Шуңа да күпчелегенең әле башлангыч сыйныфларда ук котылгысыз рәвештә күрү сәләте начарая, умыртка сөяге кәкрәя.

Медицина фәннәре докторы В. Ф. Базарный инде менә егерме биш ел баланы мәктәпнең саулыкка зыян сала торган йогынтысыннан арау юлларын эзли. Аның фикердәшләре укучыларны аягүрә укуга. Алар дәрәснә сәдәф таккан келәмнәргә басып

Нинди мәктәп сайлыйбыз?

тыңлыйлар, төрле якка әйләнеп карый-карый методик әсбаплар эзлиләр. Ә түшәмдә — нәниләрнең күзләрен ял иттерү өчен төрле рәсем-сызыклар... Баш мие, гадәттә, туры сызыклардан бик тиз арый. Чөнки алар табигатьтә бөтенләй юк диярлек. Укытучы туры почмактан "качу" өчен, дәрәскә кирәкле картиналарны горизонталь итеп түгел, ә бәлки дулкынсыман эләр. Бу ысул хәзер илнең йөзләргә мәктәбендә кулланыла.

— Каян табасың андый мәктәпне, дим шул хакта сөйләп торган укытучыга.

— Әйгә бирелгән күнекмәләренә яхшы үзләштерсә, мәктәпкә теләп йөрсә, иң әһәмиятлесе, стресс кичермәсә... — дип тезеп китә әңгәмәдәшәм.

— Әйе, стресс кичермәсә... Шунысын әйтик, малайлар мәктәпкә, кызларга караганда, авыррак ияләшә. Түбән сыйныфларда кызлар үсеш ягыннан, малайларны узып китә, алар яхшырак укыйлар, үз-үзләрен ышанычлырак тоталар, оста итеп сөйли дә беләләр. 5-6 нчы сыйныфка кадәр кызлар физик, интеллектуаль һәм социаль яктан да "егет"ләрдән өстен.

Ә инде малайларга килгәндә, алар гел стресс хәлендә булалар. Нич кенә үзләренә кызлардан калышуларын кичерә алмыйлар. Ахыр чиктә малайлар уку чорында ук үз-үзенә ышаныч, максатчанлык кебек ир кешегә бик тә кирәкле булган мөһим сыйфатларны югалталар. Ике сүзнең берендә: "Вика шулай ди, Вика болай", — дип сокланып сөйләгән оныгымны аңлыйм мин. Күрсәң, кызларга охшарга тырышу бакчадан ук башлана. Хәзер күп кенә шәһәрләрдә кызлар белән малайларны аерым укуга торган эксперименталь мәктәпләр барлыкка килде. Казанда да бар андый мәктәпләр. Биредә укучы балалар аз авырый, башкасын әйтмим, гәүдә тотышларына кадәр икенче!

Шулай да: "Баланы кайсы мәктәпкә бирергә?" дигән сорауны көн үзәгеннән алырга ашыкмыйм әле. Кызыксынып, Казан шәһәренең 122 нче инглиз теле мәктәбенә шылтыратам. Ни диярләр икән? Трубканың теге башындагы ханым, үзенең кем икәнән әйтмичә генә башта: "Йөгерек укыймы?" — дип сорады. "Яза аламы?" — булды икенче сорауы. Безнең балалар үсеш мәктәбендә укыдылар. "Әзерлек мәктәбенә йөрдөгезме?" — дип дөвам итә ул сүзен. "Без консерватория каршындагы махсус музыка мәктәбенә йөрдөк", — дим. "Ну, менә шунда укыгыз, алайса..." Сөйләшү тәмам. "Аяк астында буталып йөрмәгез" дип әйтүе булдымы инде?

"Йөгерек укыймы?", "Яза беләме?". Мәктәптә ни эшләр икән соң ул бөтенесен белеп баргач?! Баланың мәктәпкә әзерлеген шул рәвешле, ягъни аның гомумбелем дәрәжәсенә карап билгеләү — еш очрый торган иң зур хаталарның берсе дә инде. Сүз дә юк, зәңгәр экраннар яныннан китмәгән нәниләр бүген күпне белә, һәр яңалыкны шундук һәм теләп кабул итә. Өстәвенә, без аларны биләүдән төшүгә үк өйрәтә башлыйбыз. Биш-алты яшенә житкәндә, улыбыз яки кызыбыз безне үзенең һөнәре, һәрнәрсәдән хәбәрдар булуы белән шаккатыра. Без еш кына балабызны "вундеркинд" санап, сәләтлеләр өчен махсус мәктәпләр эзли башлыйбыз. Һәм шуның белән ялгышабыз да. Баксаң, ул гап-гади бала икән лә. "Балагыз укыганны яисә сөйләгәнне исендә калдырамы, ул игътибарлымы? Әйе, димәк, мәктәпкә әзер. Юк икән, укырга барырга иртәрәк", — дип кисәтә психологлар. Шуңа да йөгерек укунуы ничкайчан максат итеп куярга ярамый. Тиз уку гына — ул әле бердәнбер күрсәткеч түгел. Шундук күз алдына кулына секундомер тотып, укучы каршында басып торган укытучы килеп баса. Баланың минутына ничә сүз "яудырга-

нын" санап торганчы, ни хакта укыганын, эчтәлеген сораштырса, дәрәсрәк, нәтиҗәләрәк булмас микән?! Тизлеккә уку "ярышлары" оештыруның сабый сәләмәтлегенә зур зыян салуын онытмагыз! Шариклы ручкалар белән язу да юньлегә китерми. Кара савыты һәм бер тиенлек каләмнәреңне теләсәң-теләмәсәң дә искә төшерерсең. Кәгазьдән аерылмыйча язу янә баланың кан басымын күтәрә, пульсын ешайта икән. Жыеп айткәндә, бүген мәктәптә кулланыла торган методлар иң элек бала сәләмәтлегенә какшатуга юнәлгән.

Яшел Үзән районының Осиново мәктәбендә озак еллар башлангыч сыйныфларны укытып, лаеклы ялга чыккан Эльза ханым Дәүләтшинаның айткәне бер дә истән чыкмый: "Бала белән тавышны чак кына күтәрәп тә сөйләшәргә ярамый. Сабыр булсын ул укытучы, үзен тыныч тотсын..." Мин аның ни әйтәргә теләгәнән аңлым. Димәк, нинди мәктәп кенә түгел, нинди укытучыга да эләгәсәң бит әле?!

Алда безне әнә шундый җитди эшләр, мәшәкатләр көннәр көтә. Мәктәпкә әзерлек өчен бирелгән ике-өч ай сизелми дә үтеп китәр ул. Мәктәп тормышы... Ул нинди булыр? Улыбызга ул нинди яклары белән ачылыр? Сөендерерме ул аны, көендерерме? Әлбәттә, барысы булыр. Тик күңелә генә кайтмасын, теләп кенә укысын!

Мәдинә АВЗАЛОВА.

Балагыз мәктәпкә әзерме?

- Бала аралашучан, агрессив түгел, яңа мохиткә тиз ияләшә.
- Һәр күнекмәне үрнәктә күрсәтелгәнчә башкара, эшен ахырына җиткерә, үзенең кимчелекләрен күрә.
- Әйберләрен охшашлыгын һәм аермалыгын танып, нәтиҗә ясый.
- Ун-унбиш минут давамдында игътибарын юнәтеп тора ала, ун төрле сүзгә исеңдә калдыра яисә өч-дүрт кабатлаудан соң дүртүллек шигырьне яттан сөйли ала.
- Бөтен авазларны дәрәс әйтә, рәсемгә карап хикәя төзи.
- Физик яктан әзер: йөгәрә, сикерә, мәтәлчек ата, кечкенә предметлар белән манипуляция ясый, вертикаль һәм горизонталь сызыклар, түгәрәк һәм квадрат сыза белә.
- Төрле фигуралар, хәрәфләр һәм саннар ясый, асны һәм өснә аера.
- Балагызның укыйсы килә, нәрсә яхшы, нәрсә яман икәнән аңлый.
- Балагыз сирәк авырый, аның хроник һәм психик авырулары юк.

Психолог киңәше

"Эш"кә барам

Бала карау өчен бирелгән ял сизелми дә үтеп китә ул. Әнигә эшкә чыгарга, ә бәләкәчкә бакчага барырга вакыт. Моңарчы әнисеннән бер генә минутка да аерылмый яшәгән нәнигә зур үзгәрешләр, зур сынаулар көтә: ул үз тормышы белән яшәргә өйрәнәчәк!

Сабый бакчага баруны авыр кичерә. Ничек итеп аны елау-борчуларсыз, дүрт-биш ел давамдында икенче өенә әйләнәчәк шул "йортка" кертәп җибәрергә?!

Беренче киңәш. Нәнигезгә, бакчага илтергә ике ай кала, барлык балаларның да бакчага йөрүен, әтисенең көн саен эшкә йөрүен, хәзер инде менә әнисенә дә эшкә чыгарга вакыт җитүен аңлатыгыз. "Сиңа да эшкә барырга кирәк", — дигән булыгыз. Аңа зур булу бик ошый. "Бакчада син уйнарсың, җырларсың, биерсең, рәсемнәр ясарсың, гел өйдәгечә булыр, — дип әйтегез. — Ә нинди генә уенчыклар юк анда!" Бала бакчага теләп, кызыксынып барсын.

Икенче киңәш. Балагызны группасы белән алдан ук таныштырыгыз, тәрбиячәсе белән сөйләшегез. Группа бүлмәсенең стеналарына, өстәл-уриндыкларга игътибар итегез. Анда нәрсәләр ясалган, нинди төстә? Тәрбиячедән баланың чишенү шкафын күрсәтүне сорагыз.

Өченче киңәш. Бакчага август-сентябрь айларында, ә иң яхшысы — 1 сентябрдә алып барыгыз. Чөнки күп кенә җирдә Белем көнендә бәйрәм ясыйлар. Ә нәниләр бәйрәмне ярата. Беренче көннәрдә тәрбиячеләр әниләргә балалары янында булырга рөхсәт итәләр. Сабыегызга аның биредә озакка калмаячаны, кичкә килеп алачагыгызны әйтегез. Нәниләр "мин тиздән киләм" дигәнне аңламыйлар. Алар белән "син ашаганнан соң яисә йоклаганнан соң киләм" дип, тагаенләп сөйләшәргә кирәк. Аның белән сабуллашканда: "Мин кибеткә уенчык алырга яисә тәмле әйберләр алырга барам", — дип әйтегез. "Эш"нең нәрсә икәнлеген белми ич ул.

Әнисенә нык күнеккән баланы әтисе илтсә дә ярый. Әни өйдә калды, дип уйлый бала. Аннары әти белән бик елый алмыйсың да бит әле ул. Беренче көннәрдә нәнигез үзенең яраткан уенчыгын алсын. Ул аңа өен, әнисен хәтерләтәчәк. Ул бакчада нинди уеннар уйнаган, кем белән уйнаган... бәләкәчегездән көн саен шул хакта сораштырыгыз. Ничек кенә булмасын, балага борчылганыгызны сиздермәгез!

Айгөл ЭХМӘТҖАНОВА,
"Априори" бизнес психологиясә
һәм социаль мөнәсәбәтләр үзәге җитәкчесе.

Әниләр колагына

Тәмәкенәң зыяны

Йөкле чагында тәмәке тарткан әниләрнең балалары сигез яшькә җиткәндә артык тазарып китәләр. Булачак әни-

нең бертуктаусыз тәмәке пыскытуы аркасында бала бәләкәй туа. Тик ул авырлыкны бик тиз җыя. Сәбәбе: нәни үзенә никотин "житмәвен" дөньяга килүенә беренче көннәдә үк тоя һәм бу "югалту"ны ашау белән "томалый".

"Балага ярдәм ит!"

"Ак Барс" банкының шушы исемдә ачылган махсус исәбенә 8027385 сум акча җыелды. Бу акча инвалид балаларга тотылачак. Шунуң 1500000 сумы — уналты яшьлек Альбина Гатауллинага. Ул каты авырый. Анда — бавыр циррозы. Альбинага органы күчереп утырту операциясә кирәк. Ул 10 миллион сумга төшәчәк. Альбина — гаиләдә бердәнбер бала. Моннан ике еллар чама-сы элек нәкъ шушы авырудан абыйсы вафат булган иде.

Альбинага ярдәм итәргә теләүчеләр өчен адрес: Татарстан Республикасы. Алабуга районы, Илмәт авылы, Молодежная ур., 13 нче йорт. Авыл Советы телефоны: 8(85557) 7-15-28.

Сорау — җавап

“Ялкау күз”

“Кызым тумыштан кылый күзлө. Баламны яшь кенә күз табибы карады. Һәм ярты яшенә кадәр кагылмаска, көтәргә киңәш итте. Тик без: “Аннары соң булмасмы?” — дип куркабыз.

Ләйсән Әхмәдиева. Казан.”

Сорауга Балалар республика клиник хастаханәсенең консультатив поликлиника табиб-офтальмологы Земфира ЗАХИТОВА җавап бирә:

— Иң элек шуны әйтергә кирәк: кылыйлык — ул косметик житешсезлек кенә түгел, ә бәлки, функциональ житешсезлек. Шуңа да дөвалануны тикшеренүдән башларга кирәк тә. Чир нидән барлыкка килгән: күз алмасы тоныклану сәбәплеме, күрү нервларының зарарлануы нәтижәсендәме һ. б., һ. б. Әлеге сорауларга җавап тапкан очракта гына дөвалау көткән нәтижәне бирер. Кайчак бала кылый булып тумаска да мөмкин. Әмма бу чирнең соңрак — балага йә алты ай булгач, йә ике яшкә җиткәч килеп чыгуы ихтимал.

Тел “ни сөйли?”

“Баламның теле гел аксыл-сары. Баланы карый торган табиб моны ашказаны-эчәк системасының дәрәс эшләмәү билгесе дип аңлата. Дәрәсме бу? Телнең үзгәрүенә карап, диагноз куеп буламы?”

Нурзидә ӘГЪЛӘМОВА.

Нурлат шәһәрә.”

Элфия ОДИНЦОВА, Республика клиник хастаханәсенең гастроэнтерология бүлегә мөдире:

— Табиб дәрәс әйткән. Чыннан да, ашказаны-эчәк авыруларын тел торышына карап та чамаларга була. Кытайлылар аны тикмәгә генә кеше организмының көзгесә, дип атамаганнар. Эчкә органнарның эшчәнлегә бозылган очракта, авыру сизелә башлаганчы ук, чирнең билгеләре телгә чыга. Моннан тыш, дөвалау процессын туктату яки дөвам итәргә кирәклеген тел искәртеп тора — чирнең сәбәбен тапканчыга кадәр үк әле бер, әле икенче төскә керә.

Еш кына тел өстә әле ак, әле сары-коңгырт төс ала. Ак төс кешедә кандидоза (молочница) булуына ишарәли. Кандида гөмбәчәкләре гомәр буе яшиләр. Әмма аңа “яхшы, уңай” шартлар тудырганда (иммунитет зәгыйфьлән-

Мондый очракта күз табибы, диагноз куйганнан соң, дөвалау графигы төзи. Хастаханәләрдә, моннан тыш, күзгә саклау профилактика кабинетлары эшләвен дә исегезгә төшерәбез.

Соңгы илле елда күз авыруларын дөвалау принциплары үзгәрмәде диярлек. Әлбәттә, яңа заманча методлары — лазер һәм компьютер технологиясен исәпкә алмаганда. Соңгыларын балагызга дүрт яшь тулгач кына кулланарга була.

Балагызның “сәер” каравын сизүгә үк табибка мөрәҗғәтә итегез.

Ә инде хаттагы сорауга килгәндә, әни кешегә дәрәс киңәш биргәннәр. Гадәттә, яңа туган баланың күзләре икесе ике якка карый торган була. Үсә башлагач, күзләр рәтләнә. Әгәр дә тугач та өч ай узганнан соң күзләр “урынга утырмаса”, кичекмәстән, офтальмологка мөрәҗғәтә итегез. Озакка сузарга ярамый. Чөнки вакытында дөваламасаң, кылый күз, күрү функциясен югалтып, бөтенләй күрми башлый. Андый күзгә “ялкау күз” дип йөртәләр. Табибларның бурычы шул “ялкау күз”не эшкә “кайтару”да.

гәндә, каты авырганда, дарулар кулланганда), ул бик тиз арта башлый.

Телгә сары “утыру” бавыр, ашказаны асты бизләренең яки үт куыгының дәрәс эшләмәвен күрсәтә. Үтнең ашказанына, аннан үчәккә һәм авыз куышлыгына элгүгә аркасында шундый хал килеп чыга. Коңгырт төс исә эчәк проблемасы булуын күрсәтә.

Әлбәттә, тел торышына карап кына төгәл диагноз куярга мөмкин түгел. Әйткәнемчә, чамаларга гына була. Ләкин авызда тимер төме килү, тел киби, начар ис килүен сизсәгез, кичекмәстән гастроэнтерологка мөрәҗғәтә итегез!

Игътибар — конкурс!

Ай һәм балыкчы кызы

Бик матур бер түгәрәк күл булган. Аяз күктән аңа ай карап торган. Кешеләр йокыга талгач, ай күлгә төшеп, озак итеп су коенган. Беркөнне ул, көлә-көлә ярга чыкканда, ялгыш тычканның койрыгына баскан. Шуннан тычкан аңа итеп чыелдаң жибергән. Аның тавышына күл айкалып-чайкалып киткән, һәм шул вакытта ай бата башлаган. Ярдәм сораган кычкырган. Моңы ишетеп, күлдән бака чыккан. “Ярдәм ит!” — дип ялварган ай. Бака: “Син минем ефөгемнәрларга төшкәнсең”, — дигән дә, су гә чумган. Ай әле озак кычкырган.

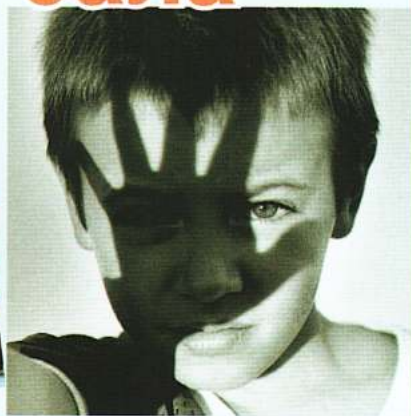
Ерак та түгел, якында гына бер балыкчы балык тотып утыра икән. У тавыш килгән якка йөгәргән. Караса, ай батып бара. Карт аны бик кызганып һәм коткарып калган. Ай балыкчыга зур рәхмәт әйткән: “Мин синегә яхшылыгыңны онытмам”, — дигән. Шулай итеп, көннәр, айлар, еллар үткән. Ай, һәр төн чыгып, хозурланып жирне күзәткән, кичләрен балыкчы кызы Гөлчирәнең кодан су ташыгына күрәп торган. Чибәр кыз коянына килеп: “Иң өсләрем авырта”, — дип зарлана торган була. А Гөлчирәне бик кызганган һәм аңа әйткән: “Телисәңме, мин синегә үзгә белән алып китәм”, — дигән. Шатлыгыннан, Гөлчирә ай белән күтәргә риза булган.

Шуннан бирле Гөлчирә айда яшәп калган. Чиләк-көятә күтәргән кызының сурәтә айда әле дә күрәнгәлә ала, имеш.

Айзә НУРГАЛИЕВА

Тукай районы, Иштирәк урта мәктәбенең 3 нче сыйныфы укучысы

Үпкәчел бала

«Кызым әллә артык нечкә күңелле, балачактан ук көйсез булды, юк кына нәрсәләргә дә бик тиз хәтерә калучан. Шул гадәтә аркасында дус кызлары белән дә арасы тиз бозыла, үзе якын күргән яшътәшләренә бүтән кызлар белән дуслашуыннан да, аңа карата игътибарсыз булуыннан да көнләшә, елый. Аңа әйтми кинога китсәләр дә үпкәли. Бишәктәге бишкә төрләнәр, үсә-үсә акыл керер, үзгәрер әле дип өметләнсәк тә, холкы элеккечә: балачага кебек үпкәчел. Инде аптырыйбыз: ялгыш кына бер кыек сүз әйтер хәл юк, авызын салындырырга гына тора. Үзенә ошамаган сүзгә рәнжеп көннәр буге сәйләшмәскә мөмкин».

Мин беләм, мондый мәсьәләләр белән белгечләр — психологлар, табиблар шөгыйльләнергә тиеш. Әмма дөнья күргән кешеләр буларак, һәркайсыбызның бала тәрбияләү өлкәсендә азмы-күпме үз тәҗрибәсе, димәк ки, күңелә әрнеп, киңәш бирүебезгә өметләнеп безгә хат юллаган анага әйтер сүзәбез бар...

Бала тездә чакта сөйдәрә, тездән төшкәч, көйдәрә, ди халык. Әйе, берәү дә нәни кеше үсеп җитәр дә ата-анасына кайгы китерер, дип уйламый. Күз нуры кебек күргән кадреләсенең кеше арасында сүзе үтемле, тормышы җитешле булуын тели.

Әмма никадәр генә тырышсаң да, хәтта Макаренко, Сухомлинский тәҗрибәләрен яттан белсәң дә, тормышта адым саен очрый торган мәшәкәтләрдән җиңел генә котыла алмыйсың. Һәр гаилә тәрбия юлында котылгысыз тоелган зур һәм вак түмгәкләргә абына-сөртөнә үз баласын үзе белгәнчә, булдыра алганча тәрбия кыла. Кемгәдер иркә-наз тансык, ә кемдер кирәксә-кирәкмәсә дә каешка тотына. Берәүләр иркә-елақ, ялкау, икенче берәүләр кыю-тәвәккәл, эшсәяр-тырыш булып үсә. Балачакта авыз турсайтырга маһир, үпкәчел бала үскәч тә шул

гадәтән куа, дигән фикер белән килешү кыен. Хәтерә калучан кыз-малаларга бәлки нәкъ менә гаилә җылысы, аңлау, игътибар җитмидер. Без — эшем кешеләре, ашыгабыз, арттан нүжа бабай куа, дип каударланабыз. Тыныч табигатьле балага әлләни зур игътибар күрсәтүне кирәксенмибез, тик борчымасын гына! Еламаган балага ими бирмиләр. Көйсезләнеп елый башласа гына үчтекиләп юатучысы табыла. Нарасый дисәк тә, үз дигәнәнә ирешү өчен еларга, көйсезләнәргә кирәген бик тиз төшенә ул. Хәер, берәү дә еламый гына үсми. Ашыйсы килсә дә елый ул, авырткан җире булса да... Белеп тә елай, көйсезләнеп тә. Үпкәләп-елап максатына ирешергә өйрәнгәч, бу гадәтән үзенә гомерлек юлдаш итсә гажәпме?! Түгел.

Шулай да була, балалар үзара аңлаша, тыныша алмыйлар, этешәләр, төртешәләр, үпкәләшәләр. Бакчадан, урамнан балаң елап кайткан саен иптәшләре, дусларының эти-әниләре белән мөнәсәбәтләр ачыкларга тырышу да фәкать кире нәтиҗә бирергә мөмкин. Баламны кыерсытканнар, рәнҗеткәннәр дип, ашыгыч нәтиҗә чыгарып, каршы якка сугыш игълан итәргә ашыкмый. Ипләп кенә сораштырып, гаеп кемдә икәнлеген ачыкларга тырышыйк. Бервакытта да тик бер як кына хаклы-хаксыз булмый. Гауга чыга икән — атта да, тәртәдә дә гаеп бар дигән сүз. Ихтимал, сезнең балагыз да кызып кйткәндер, уен вакытында бу табигый, юл куя белү, үз гаебеңне тану өчен дә кыюлык, батырлык кирәк. Ызгышлы ситуациядән чыгу юлларын эзләү мөһим. Мондый чакта, минем балам дип яклашу урынына аны төркемдәге балалар арасына куеп карау дөрес, әгәр талашкан, үпкәләшкән булсалар да, ачу сакламаска, килешү юлларын эзләү кирәклеген аңлату тиеш. Әгәр күрше малайларын яки кызларын гына гаепләп, бала күңеленә

Тәрбия сәгате

нәфрәт орлыклары чәчсәк, алар кайчан да булса тишелеп, тамырланып, үсеп, кеше холкын тәмам бозарга, явыз, үпкәчел, ачу тотучан, усал адәм формалашырга мөмкин. Бала уйнарга гына түгел, коллективта үзен тотарга да өйрәнә.

Әйе, бала уенчык түгел шул. Кая утыртып куйсаң, шунда тыныч кына утыра алмый: егыла, терсәген дә каната, киemen дә ерта. Ачулансаң, үпкәли.

Алияне тәрбиячеләре сүз тыңламаган өчен еш кына почмакка бастырып куя икән. Бала үз эченә йомыла. Күңелә үсми. Уенга катнашмый. Ачулансалар, елый. Кызың бәхетенә, ялга киткән усал апалары урынына йомшак күңелә икенче тәрбиячәне вакытлыча бу төркемгә күчәрәләр. Алиянең битарафлыгы, берни белән дә кызыксынмавы Зилә Галиевнаны баштарак аптырашта калдыра. Аны үпкәчел дип читкә этәрәләр. Ә тәрбиячә алдына утыртып сөйләштереп карый. Бала ачылып китми, билгеле, шулай да ул яралы жанны аңлай, кызың ятим үсүен белә.

Зилә Галиевна өеннән яңарак кына чәчкәгә бөреләнгән бик матур гөл алып килә. «Бу гөлне безнең Алия караячак», — дип белдерә. Кыз шатланып риза була, шул көннән гүя алыштырып куялар аны. Вакытында су сибә, чүлмәк тирәсендәге тузаннарны сөртә. Туфрасын йомшарта. Бер-ике атнадан гөл гажәп матур чәчкә ата. «Алия гөлә» ди тәрбиячә апалары. Ә кыз шулкадәр үзгәрә, аны инде беркем дә: «Әйдә, үпкәлә, үпкәләсәң, песи үпкәсе ашатабыз», — дип үртәми. Жаваплылык хисе, яшътәшләренә аңа сокланып каравы, яратуы, тәрбиячәнең ихтирамы, күрәсен, баланы шулай үзгәртә.

Үпкәчел баланы кыерсыту, ачулану, бертуктамый: «Алай итмә, болай ит», — дип өйрәтү уңай нәтиҗәләр бирмәскә мөмкин. Аны тиң күрәп сөйләшү, киңәшләшү, мактау үз көченә ышаныч тудыра.

Бала үзен яратуларын, гаиләдә кирәкле кеше булуын гел сизеп, белеп торырга тиеш. Үз өендә аны һәрвакыт аңлаячаклар дигән уй күңеленә сеңсен. Тормыш юллары катлаулы, сикәлтәле. Егылмый, адашмый алга бару өчен күп көч, кыюлык, тырышлык зарур. Туган йорт җылысы гына кешегә бөтен гомеренә җитәрлек көч, дәрт, дарман бира.

Миләүшә КАСЫЙМОВА,
тәрбиячә.

ФОТОКОНКУРС:

«Минем яраткан уенчыгым»

Үсеп житкәч, дәү кыз булгач,
Казаннарга китәрмен.
«Диктор булырсың», — ди әни,
Бәлкәм, шулай итәрмен.
Гинанова Камилагә 2 яшь. Свердловск өлкәсе, Каменск-Уральск шәһәре.
Апасы Юлия фотосурәте.

Баштан алып эшләпәнә
Киерттеләр аюга.
Үзәң дә хайран калдыңмы
Кинәт шулай баюга?!
Хәлилова Нәфисәгә 1 яшь.
Казан шәһәре.
Әнисе Кадрия фотосурәте.

Утыртып кына куйдылар —
Аяклар үзе китте.
Туктый алмый йөгерәләр,
Мин әйтәм: «Булды, житте!»
Хәбирова Милана.
Бөгелмә шәһәре.
Әнисе фотосурәте.

Рәхәт, әни, синең эшләр —
Кер дә умыйсың хәзер.
Идәнне дә мин юар дип,
Йөрисең әзер-мәзер.
Шәвәлиева Динә. Апас
районы, Каратун авылы.
Әнисе Раилә фотосурәте.

«Матаема» атланам да
Көнозын чабам-чабам.
Бер өйдә тормыйсың, диеп,
Сүгепме-сүгә бабам.
Сабиржанов Артурга 1 яшь тә 11 ай. Арча районы, Казанбаш
авылы. Оныгының фотосурәтен
80 яшьлек Заһидә әби
Зарипова җибәргән.

Ни сорыйм икән үземә:
Их-х, бер зур матур курчак!
Уйнар идем рәхәтләнеп,
Эш булмаганда, кайчак.
Сабирова Ләләгә 2 яшь.
Биектау районы, Дөбъяз авылы.
Әтисе Илсаф фотосурәте.

Кушымтаның мөхәррире — Мәдинә АВЗАЛОВА.
Газинур ХАФИЗОВ фотосурәтләре.

БАТУЛЛА

Йосыф – Зөләйха

“кыйссасы”

Табын янына жайлап урнаштык. Хужабикә — Зөләйха чәй ясады.

— Күңелемдәген бушатасым килә, — диде Зөләйха ханым. — Бәлки, минем язмышым яшьләргә гыйбрәт булып, кемдер сабак алып.

Ханым сагышлы елмайды. Кайнар сулышы белән көрсенеп, үзенә авыр тәкъдире турында сөйли башлады.

— Мин Иделнең теге жагынан — Кармыш авылынан. Без биш бала үстек. Бер малай, дүрт кыз. Әтием ике аяксыз, сугыш инвалиды иде. Күптән мәрхүм инде. Урыны жәннәттә булсын! Әнием әле дә исән-сау, Аллага шөкер. Ул гомер буге сыер савучы булып эшләде. Мин кечкенәдән аңар булышып жәрдем. Үсә төшкәч, менә Казанга чыгып киттек. Миңа ул вакытта 24 яшь инде. Карт кыз мин. Миңа жегетләр карамый иде. Жирән чәчле, тәкәрлек битле булгангадыр, күрәсәң. Жегетләр белән жөрисе килә, яратасы килә, сөөләсе килә. Юк, шул яшкә житеп жегетем булмады минем. Миңа өйләнгән ирнең колы булырга риза идем. Казанга килгәч, 1978 елда бер жегет белән таныштым. Бик матур, озын буйлы, дулкынланып торган кара чәчле, тәртипле жегет. Ул да миңа карый, мин дә аңа карыйм. Әллә инде үзем жирән чәчле, сипкелле булганга, миңа кара чәчле, тут йөзле жегетләр ошый иде. Аңа да сары чәчле кызлар ныграк ошый икән. Менә шул. Бер мәжлестә жегет гел мине күзлү. Минем дә күңел күзем шуңарда. Танышып киттек. Исемемне ишеткәч, жегетем башта аптырап торды, аннан соң көлдә. “Син чыннан да Зөләйхамы?” — дип сорый. “Әйе, мин Зөләйха атлы”, — дидем. “Ә мин Йосыф”, — ди бу. Мин дә аптырадым, аннан соң көлдем, шаярта дип уйлыйм. Чыннан да, ул Йосыф исемле булып чыкты. Без генә түгел, табындашларыбыз да аптыраган: шатланган да, сәерсенгән дә кебек иде. Туры килергә кирәк бит: Йосыф белән Зөләйха. Шул кичне табын янында Йосыф жыр башлады:

Ай югары, Ай югары,
Айга менәсем килә;
Айга менеп, түбән карап,
Сине күрәсем килә.

Баянчы шундук Йосыфка кушылды. Матур жырлый иде Йосыф. Мин дә аптырап калмадым, жырның икенче өлешен күтәрәп алдым:

Кызарып Кояш чыкканда
Нурлар төшә түтәлгә,
Күзем төшсә, күңелем төшми
Синнән башка бүтәнгә.

Кушымтага бөтен мәжлес кушылды. Йосыф өченче, азаккы куплетны давам итте.

Аклы-чуклы ал тасмаңны
Тагып жибәр тәңкәңә.
Шул жегетне яратам, дип,
Әйт, Зөләйха, әңкәңә.

Мәжлестәгеләр дәррәү кул чаба башлады. Шушы очраклы туры килүдәнме, жырның килешле булуыннанмы, әллә мәжлестә була торган артык киеренке куанычтанмы, бөтенесе дә хисләнгән иде. Мин үземнең хәлемне аңлатып бирә дә алмыйм. Үзем жылмаям, үземнең күңелем тулган. Йосыф та каушаганмы, аптыраганмы, көтелмәгән бу очрашу аны ни өчендер алгысыткан иде. Ул кич буге миннән күзен алмады. Мин үзем дә аңа беренче күрдә үк гашыйк булдым. Ул да миннән аерылгысыз булып китте. Башкаларны күрү юк, минем өчен Йосыф, ә Йосыф өчен мин генә идек дөньяда. Минем жирән, аның чем-кара чәчле булуы да, ул кайнар холькы, минем сабыр булуым да бер гажәп хәл булгандыр инде. Дус кызларым да мөгжиза көтә, безнең кавышуны тели иде сыман. Жөрөп киттек.

— Йосыф, — дим, беркөнне озата кайткач, — минем синнән башка жөргән жегетем булмады, жегетләр миңа игътибар итми иде, син шәп жегет, эшең бар, жырың бар, бугең бар...

Йосыфым сүземне әйттереп бетертмәде.

— Тиле син, Зөләйха, — диде, — жегетләрегеңнең күңел күзе суык булганга, син миңа язгансың. Синең елмаюңны күрмәгәннәр бит алар. Синең елмаюң... гүзәллекнең үзе. Син минем өчен иң гүзәл кыз. Башкаларга ямьсез тәкәрлек булып күрәсәң дә сүзем юк. Тик минем өчен гел гүзәл булып тор...

Очрашкан саен безнең хисләр кайнарлана бара иде. Мин, яратуга сусаган карт кыз, иң мәһабәт жегетне үземә карата алуым белән жиде кат күңел арғы ягында идем. Миннән чибәррәк кызлар да аптырай иде, ничек итеп бүтән кызларга карамыйча, Йосыф шул Зөләйхага ябышкан, янәсе. Кайбер чибәрләр Йосыф кырыенда бөтерелеп тә карады. Йосыф аларны бар дип тә белмәде.

Елдан артык очрашып жәрдек. Ул да мине ошата, мин да аңа гашыйк. Чынлап гашыйк идем шул. Ул КамАЗ машинасында шофер булып эшли. Ерак араларга йөри. Бик булдыкчы, акчаны мул ала. Ышансагыз ышаныгыз, ышан-масагыз юк, Йосыфым бер тамчы да арагы эчми, төмөкө тартмый торган жегет иде... Валлаһи, дип әйтәм. Эчмөдө, алга таба да бер грамм да авызына алмады.

Әнисе белән таныштырды мине. Әнисе бик чибәр, эш-лекле хатын. Ире, Йосыфның атасы, күптөн үлгөн. Мин аны күрмөдөм. Без өйлөнөштөк. Каенанам белән тормадык, ае-рым яши башладык.

Ләкин яндыргыч-көйдергеч мэхэббәт озака сузылмады. Йосыф бик тө көнчөл булып чыкты. Баганадан да көнлөшә иде, менәтрә. Һәр гауга саен ул мине тотып кыйный. Беренче балабызга Данир дип исем куштырдык. Айназга йөккө узгач, башланды инде кара көннөрөм. Айназ туганчы да кансиртлар бик күп булды инде. Мин йөклө килеш урамга чыгам, ул балкон тәрәзәсеннән посып кына карап тора икән, берәр ир кеше минем белән исәнлөшсә, кайтып керсәм, боксерларча удар. "Йосыф, — минәйтәм, — ни өчен кыйныйсың син мине?" — дим. "Ни өчен икән белсәм, мин сине ике дә уйламый үтергән булыр идем, монысы моның кисәтү генә", — дип, тагын бер китереп суга торган иде. Шулай яшәдек инде бик каты яратышып, ул да мине яратадыр иде, мин дә аны ярата идем. Чынлап, мин аны әле һаман да яратам...

Подъезддагы бөтөн ирлөрдән көнлөштө. "Минем хатын янына йөрисез", — дип, барысы белән дә сугышты. Көчлө үзө, бер сукса — аяктан ега.

Зөләйха туктады, берәз уйланып утырды, аның күңелә тулган иде, ләкин ул күз яшьләрен йөтөп, сулыш алды да дөвәм иттө.

— Бер тапкыр Йосыф белән бергә кибеткә кердек, йомшак күмөч алырга, ул күмөч ала, мин корсагымны киереп, аны көтөп торам. Яныбызга Йосыфның иптәш малае килеп күрештө, минем корсаклы икәнәмнө күргәч, безнең өчен куанып, "исән-сау котылырга язсын!" дигәндәй, кулы белән аркамнан чак кына сөеп куйды. Минем ул мужикны гомердә күргәнәм дә юк, кем икән белмим. Өйгә кайткач китте: "Нигә ул сиңа кулы белән кагылды, нигә ул сине сөйдө?" Данирга биш яшь иде ул вакытта. Бала өзгөлөнөп жылы: "Әнине кыйнама, әнине кыйнама", — дип үрсөлөнө бичара сабий. Их, дөньялар, диген...

Тынлык, Зөләйха тәмугка кире кайткандай, ни булганын күз алдына китерә иде булса кирәк.

— Акчага мохтажлык булмады, шөкер. Начар тормадык. Өйдән генә чыкма. Ул барысы белән дә тәэмин итә иде. Йосыф өйдә чакта бер чиләк юынтык су да чыгармадым, кибеткә йөрмөдөм.

Даут исемле бик акыллы абыем бар иде минем, вафат булды. КАИны с отличием бетердө, бик мәнәбәт ир иде. Шул абыем килдө беркөннө, чәй куйдым. Озаклап сөйлөшөп утырабыз. Абыем чыгып китүгә Йосыфым тотынды кычкырырга: "Нәрсә абыеңа шулкадәр күзлөреңнө тутырып карап утырдың?" — дип кара тавыш куптарды. (Тавышы калтырый.) Яшәвөм яшәү булмады. Менә балаларым, менә минем ирем, менә мин үзөм, дип кеше арасына чыгып, кунакка йөрөшөп яши алмадык. Урамга чыгарга курка идем, урамга чыксам, кеше исәнлөшә, берәр ир кеше исәнлөштөмө, беттең...

Илдар Мусаев атлы бер психиатр бар бит. Ул Йосыфны яхшы белә иде. "Үсмер чакта Йосыф нормаль егет иде. Көнчөл иде, анысы хак. Ләкин бит көнчөл булмаган ир кеше юк дөньяда. Көнчөл кешеләрнең барысы да психик авыру булып китми. Үз көнчөллөгөн тыя алган кешенең, йолаларга, кагыйдәләргә буйсынган кешенең никадәр көнчөл булса да, көнчөллегә шизофрениягә әйләнми, мания преследования, паранойяга барып житми. Андыйлар үзләренең артык көнчөл икәннән белә, шул көнчөллекнө тыя

алалар. Йосыф үзенең артык көнчөллөгөн тыймый, киресенчә, ул үзөн котырта-котырта, хыялында хатынының башкалар белән юрган астында ятканнарын күз алдына китерә андыйларда хәтта галлюцинацияләр башлана. Кит син анан яхшы чакта", — дип Мусаев шундый киңәш бирдө.

Чыннан да, психиатр әйткәннәр хак: барысы да туры килә башлады. Алга таба Йосыф гел үзгәрөп бетте. Туганнар белән аралашып булмый. Кунакка йөрмим, урамга чыкмыйм, туганнарны чакырмыйм. Кыз балам, ир балам бар, тагын бернө юанычка булса да табыйм, дип өченчө балага уздым. Кыз булса, кызыма иптәш, ул булса, улыма иптәш булыр, дидөм. Кызым Айназ туганда ук авыру булыг туды. Айназны тапкач, Йосыф хастаханәгә бүләкләр алыг килгән, бичара. Мин шунда язып чыгардым: "Йосыф, — дидөм, — корсаклы чагымда кыйнаган идең, Айназ гариг туды", — дидөм. Тәрәзәдән багып торам, Йосыф агач төбөнә басып, озаң жылады. Ә инде Айгөл белән корсаклы вакытта бер сүз әйтмөдө. Акылына килдө бугай. Урамга да чыктым. Баскыч төбөндә дә утырдым. Барыбер урамга чыгып, башка хатыннар кебек, арбага бала салып, иркөлөп йөри алмадым. Андый бәхет безгә тәтөмөдө. Көнчөлөгө барыбер бетмөдө. Ардым инде, көн саен тукмавыннан ардым. Абыем килеп төштө тагын. "Асылынып үлиммө икән, агу эчиммө, нишлим икән?" — дим. Абыем әйтә: "Миндә торырга урын тар, мин сине авылга алып кайтып куйыйм", — ди. 26 декабрьдә абыем мине авылга кайтарып куйды. "Ачтан үтермәм мин сезнө", — дип юата инде, бичара. Авылда эш тө юк, күмөч тө юк, чәй эчәргә тәм-том да юк. Индө нишләргә? Авылда кайсысының сарыгы кысыр калган, кайсысы бозау сата, балаларны әни карап торды, мин шул сарыкларны, бозауларны Казанга алып барып сатып кайта идем. Кичкә кайтам, чәй-шикәр алып кайтам. Шуннан соң сыерлар алып сата башладым. Ит комбина-тында минем туганнан туганымның баласы Вилдус эшли иде, шуның белән сөйлөшө-сөйлөшө хәйран дуслашып китте: "ЧП документи эшлөсәң, син сату итә аласың", — ди бу. Суйган малларны Казанга тапшырам. Хәйран аякка бастым. Көн саен өч тулырга егермө минутта торам. Свияжскига чыгып китеп, биш тулганчы барып житәм, алып кайткан әйберләрнө халыкка таратам, шулай итеп мин сөүдә оештырып жибәрдем.

Туганнан туган сөңлем Раушания әйтә: "Апа, — ди, — мин Йосыфны еш күрә башладым бит әлө, — ди. — Ул бит бер хатын белән тора", — ди. "Торсын, — минәйтәм, — бик яхшы торса", — дим. Данир улым сигезнө бетөргәч, Суворов училищесына кердө. Абыем алдан ук сөйлөшөп куйган иде. Улым ир-егет булып чыкты, жыламады, ризасызлык белдермөдө. Мин әйтәм, квартирым юк, түз балам, дим. Улым укый башлады. Йосыф тегә хатыны белән безнең квартирада яши, без тар бүлмөдә сыешабыз яки авылда торабыз. Барысы да яхшы. Директор әйтә: "Син Тольяттига барып, мәрмәр төяп алып кайт әлө, акчасы да булыр", — ди. КамАЗ белән киттөм мин мәрмәргә, кайттым, карыйм шактый гына акча төшкән, шөп икән бу, дим. Консерваториягә, сугыш ветераннарына истөлөк такталары куяр өчен мәрмәр ташийм хәзер, эш яхшы. Хәйран аякка бастым. Машина алып жибәрдем. Машина Йосыфта калган иде. Айгөл беренчө класска укырга барырга йөри. Авыл мәктәбөнә Айгөлнө укырга кертә алмыйм, бөтөн тормышым Казанда, Айназ Казанда, Данир — суворовскийда.

Ну, ярар, апайда торам, 24 нчө мәктөпкә Айгөлнө беренчө класска әзерлим. Эшләр бер жай белән бара.

"Жигули"га күп йөк төяп булмый — ике капчык бәрәңгө салсаң, асты жиргә тия авылдан килгөндө. "Жигули"ны сатым да "Волга" алдым. Сөөнә-сөөнә "Волга"га жидө капчык бәрәңгө салып, сатарга йөрим. Барысын да эшлим. Акча табам. "Волга"га икешәр сыер төяп алып килеп сатам. Иртә белән "Волга"га әйберләр төяп маташа идем, күрәм, агач төбөндө Йосыф басып тора. Бер кулында көрөк. Икәнчө

кулында кара саплы озын пычак. Машинама утырып, кузгалыйм гына дигән идем, Йосыф йөгереп килеп мине руль ягыннан төртеп жиберде дә үзе рульгә утырды бит. "Зөләйха, мин сине менә шушы пычак белән суям да шушы көрәк белән күмеп куям, — ди бу. — Аннары синең каберең аркылы ятып үзем үләм", — ди. Куркам, машинаның кендеген төшөрөп куйды бу, селкенергә дә ирек бирми. Бер кеше юк. Иртәнге сәгать алты. Машинаны алып китте бу, юлга чыкты, кызу бара. Барган шәпкә пычак белән миңа кадый. Бер кулым белән сигналга басам, берсе белән кендеген күтәртеп, ишекне ачтым да аягымны ишәккә кыстырдым, пычак белән кадый-кадый пешереп-пешереп ала күкрәгемне. Тукталышка життек, анда кешеләр күп тора иде, аларны күрөп, шулай барган шәпкә ишектән тышка атылдым. Тәгәрәп киттем, поребрикка барып бәрелдем, аңымны жуймадым, кызулык белән торып бастым, күкрәгемнән шаулап кан ага, күлмәк, эчке киём ертык, жиде тапкыр айкады күкрәгемне. Машиналар килә, күл күтәрәм, туктамыйлар. Исәреп кеше шикелле барам, бер машина туктамый, чайкала-чайкала юлның теге ягына чыктым, тагын егылдым... Ап-ак автобус килә, үләм бит хәзер, дип сикереп тордым: "Простите, я не пьяница, я ранена", — дип әйтәм. Тегеләр бит мине исәреп хатын дип уйлый, бөтен жирем умырык, бөтен жирем кан, бик куркыныч кыяфәттә булганмындыр инде, мин аны хәзер генә аңлыйм. Ак автобус туктады. Кешеләр төште. "Кто это вас?" — ди бер кеше. "Бывший муж Йосыф Бакиров", — дип әйтәп өлгердем. Шуннан белмим, мин егылганмын. Эшчеләрне алырга килгән автобус булган икән ул, алар мине РКБга алып киткәннәр. РКБда аңыма килдем, рәхәт, бер жирем авыртмый, әйтерсез лә берни дә булмаган. Ул бөтен дөнья зәп-зәңгәр, матур, әни дә минем жанда, дәү әнием дә минем жанда. "Аһ, балаларым кайда соң минем?" — дип, жу итеп киттем. Мине үлгән дип, капчык шикелле, жөйләрне чистартмыйча тегеп куйганнар. Ярты як үпкәмне алганнар.

Ө ул вакыт өйдә мине югалтканнар, балага мәктәпкә барырга кирәк, мин юк, Раушания шылтырата, мин юк, апайга китәләр. Мин юк. Шул вакыт Йосыф: "Зөләйханы үтердем", — дип апасына шылтыраткан. Әнисе тугыз тулганчы Раушаниягә килеп житкән. Раушания РКБга шылтырата, ул бик авыр хәлдә, дип әйтәләр. Раушания килеп житмәгән булса, мин шулай үлөп тә киткән булыр идем. Жөйләрне яңадан ачып, жәрәхәтләрне тазартып, өллә ничә операция ясап, мине коткарып калалар. Мин аякка бастым, бер як үпкәм юк, кулым гарип калды, сеңерләр өзәлөп беткән, шуннан соң Йосыф биш ел качып йөрде. Ике метрлы ир арагы эчми, исәреп түгел, рәхәтләнеп яшәрлек, булдыклыгы бар! Юк! Бәхәтсез ул, бәхәтсез. Мин хәзер бәхәтсез түгел, мин бүген бәхәтлемен, минем балаларым аякка баскан, минем малым бар, тәзәлөп бетәр-бетмәстә эшемне давам иттем, Свияжскига ияләштем бит, ул эшне югалтырга ярамый. Колбаса алып кайтып монда сатам, ике көн эшкә бармасаң, эшне икенче көшкә бирә башлайлар аннан ары. Иртә белән иртүк эшкә чыгам, "Волга"ны сатып, "ГАЗель" алдым, үсә барам, эшне үстәрә барам. "ГАЗель" машинасын да үзем йөртәм, бүгенгә хәтлө үзем йөрим.

Тик күңөл һаман нәрсәдер сизә иде, подъездда өлләни кыштырдаган шикелле була иде. Йосыфтан куркып, газовой пистолет алган идем. Күңөл һаман шикләнгә, пистолетның тәтесенә басар-басмас чыгам подъезддан. Шулай төшеп киләм аска, беренче катка житкәч, арттан башыма китереп суктылар. Жыгылдым мин, карыйм — ике ир-ат, югалып калмадым, аттым берсенә, икенче тапкыр баса алмадым, бармагым сынган иде теге вакытта. Мин аткан тавышка тегеләр качтылар, беренче каттан Сәетләр йөгереп чыкты. Зур тимер белән башка суккан булганнар, шуннан миём селкенеп калган иде. Мин моны Йосыф жибергән кешеләр, дип белдем инде. Монымнан да тере-

лөп чыктым, шөкер. Шул ук елны, башка суккан елны, үндүртенче ноябрь көнне, улымның туган көнөндә бакчам янды. Юан бүрәнәләрдән салынган йорт иде. Их, моның усаллыгы һаман бетмәгән икән әле, дидем. Әле һаман да куркам, балаларга яки миңа бер-бер хәл кылыр бу, дим. Эзләтмәдем, чукынсын шунда, дидем. Балаларга телефоннан шылтыраткалый башлады бу, мин милициягә барып әйтмәдем, балаларны сагына торгандыр, дим, бәлки, акылга утыргандыр, дим. Беркөнне шылтырата бу миңа: "Мин шунда-шунда торам, телефоным да бар, балаларны миңа жибер", — ди. Жибердем өчсә дән: Данир, Айназ, Айгөл киттеләр.

Балалар кайтты. Моның калынлыгы Библия, ди, өстәлендә. Шәмнәр тезеп куйган, ди. "Я теперь знахарь. Я предсказатель. Мин эшләмим, ай саен жиде мең түләп тора миңа чиркәү", — дип әйтә, ди. Чыннан да түләгәннәрдер, яшәргә акча каян алсын ул, көнө-төнө өйдә утыра, балаларны да христиан диненә тартырга маташкан. Балалар аптыраганнар, калтыраналар. Икенче квартирга күчкән бу. Данир барган иде, аны куып чыгарган: "Ты меня предал, ты не мой сын, ты сын сатаны", — дигән. Айназ ике барды, бер барганда 500 сум акча биргән иде. Икенчесендә йөз сум биргән иде. Айгөл кабат атасы янына бармады. Данир бармый. Айназны жибердем атасы янына, аны да: "Ты дочь сатаны", — дип куып кайтарган. Чиркәүгә йөргәнә ачыкланды.

Моның бит әле эшә судта. "Моны судить итмичә калдырып булмый", — ди судья. Эш ябылмаган бит. Тагын шылтырата бу: "Мине утыртып, син нишлесең инде? Мин сиңа бүтән тимим, Зөләйха. Син мине утыртма, зинһар", — ди. Утыртмадым инде, яшәсен үзенчә, дидем.

Йосыфның шушылай дуамал, рәхимсез булуын мин аның әнисеннән күрәм. Аның әнисе авылдан килеп урнашкан да бер бала белән яшьли тол калган. Яшь, чибәр хатын. Ирсез тормаган, ирләре күп булган. Барысын да өенә алып кайтып, аз-маз торган да, һәрберсен куып чыгарып, тагын башканы алып кайта торган булган. Бала бит сукур да, чукрак та түгел. Бер бұлмәдә, анда ниләр генә булмагандыр. Бала шундый шартларда үсеп, хатын-кызга ышанычын югалткандыр, дип уйлыйм мин, үземнең кара уем белән. Аның тәртибен башкача аңлатып булмый. Мин аның киле-не булгач кына да ул хатын биш ир белән торып карады. Никах укыткан була инде ул үзе. Хәзер инде андый эшләрне бик ансат кына "гражданский брак" дип атыйлар. Элегрәк андый хатыннары "себерке, кулдан-кулга йөрүче", дип атыйлар иде. Рас аның әнисе шуның төсле булган, димәк, аның үз хатыны да шулай, дип уйлагандыр. Менә аннан аерылганымга ничә ел, мин һаман шул турыда уйлыйм, Йосыф турында. Ул тәрзәдән карап, берәр хатын-кызны күрсә: "Өнә теге фәлән кайта, әнә теге ана мәчене, ана этне машина белән китереп куйдылар", — дия иде. Әнисе шуның төсле булганга гына Йосыфым шундый хольксыз, дип уйлый идем.

Ул үзе дә әнисе янына бер килеп, бусага аша гына сөйләшөп: "Минем шушылай булуымда син генә гаепле!" — дип анасын каргап киткән. Мин дә шулай уйлыйм.

Аллага шөкер, котылдым мин ул афәттән. Балаларым урнашкан. Айназым гына сәләмәтлеккә туймый.

Төн уртасы жите, табын янында тынлык урнашты. Зөләйха ясап куйган чәен дә эчмичә сөйләде дә сөйләде. Тыңлаучылар да тәгамгә, чәйгә орынмыйча Зөләйханың кыйссасын тыңладылар. Чәй яңартылды. Зөләйха иң беренче булып чәй йотып куйды да сагышлы елмаеп татар халык жыры "Зөләйха"ны сузды:

Аклы-чуклы ал тасмаңны

Тагып жибер тәңкәңә.

Шул жегетне жаратам, дип,

Әйт, Зөләйха, әңкәңә.

Зөләйха үзе елмая, башкалар елый иде.

Галия-Сылу

Татарстан белән Башкортостан — тугандаш республикалар. Татар халкы белән башкорт халкы элек-электән дус-тату булган, аралашып яшәгән. Безнең моң уртак, телебез якын. Бер-беребезне аңлау өчен тылмачның хәжәте юк.

Дус яшәүгә ни житә? Моңың бик матур үрнәкләр дә бар икән ләбаса! Бу үрнәкне, һәрвакыттагыча, зыялыларыбыз күрсәтә. Аерым алганда, аның төп сәбәпчесе — галижәнап Китап! Хак, китап, чын мәгънәсендә, дуслык илчесе.

Менә үнеч ел инде (1994 елдан башлап), татар-башкорт рухиятен берләштергән “Каләмнәр туганлыгы” сериясе эшләп килә. 2007 елга кадәр ике тарафтан да егерме бишәр язучы-авторның китаплары тәржемәдә дөнья күргән. Бу бик күркәм гамәл. Ә гамәл алда йөргән жирдә буш сүзгә, низагга урын калмый. Тугандаш Башкортостанда яратып укула торган кайбер әсәрләр-

не атап та узыйк. Менә алар: “Таң жылләр” (Ф. Садриев), “Сөям әле” (Р. Миңнуллин), “Ташка язганнар сөюне” (Х. Әюпов), “Габбас хәзрәт” (Г. Ахунов), “Вөҗдан” (Ә. Еники), “Юл уртасы” (Р. Вәлиев), “Сират күпере” (Р. Мөхәммәдиев), “Шигырьләр” (Р. Гаташ), “Кубрат хан” (М. Хәбибуллин), “Тәкъдир” (Н. Гыймәтдинова) һ. б.

Уфада әлеге игелекле эшләрне Башкортостан дәүләт “Китап” нәшриятының баш мөхәррире Галия Гали кызы Галимова башкара, проектны тормышка ашыру өчен күп көч куя.

Уфа каласында яшәүче, Казан дәүләт педагогия институтында югары белем алган дуслыбыз һәм хәбәрчесе, профессор, язучы Суфиян Поварисов “Каләмнәр туганлыгы” сериясенең әнкәсе Галия ханым турында язма жибәрде. Аны сезгә дә тәкъдим итәбез.

— Әни! Әни! Әйдә, тышка чыгыйк әле.

— Нигә? Ни бар анда?

— Чигү җепләренек төсләре күккә иңгән бит...

Уйнаган жиреннән яшен ташыдай ничек йөгереп керсә, шул кызулык белән кире тышка атылды Галия-Сылу. Әнисе Сәлимә апа очкындай очкан кызына бер сүз әйтә алмыйча калды. Илаһым, күбәлек җан, әллә ниләр уйлап таба, күктә нинди төсләр булмас, чигү җебенә ни катнашлыгы бар аның, дип уйлады ана. Бер үк вакытта биш яшьлек кызының пешкән алмадай сылу, җилдәй җитез, эчкерсез, ихлас булуына бәхетле аналарча горурланды да. Үзе генә түгел, күрше-күлән, дус-иш, туган-тумача, кардәш-ыру, таныш-белеш... барысы да соклана күркәм курчактай сылу кызчыкка. Галиягә

“сылу” кушымчасын әнә шулар ките-реп өстәде. Шулай итеп, Сәлимә апаның кызы Галия-Сылу булып китте.

Матурлыкта нәсел тамыры, яшәгән төбәк, табигатьнең катнашлыгы да бар, әлбәттә. Ачык йөзле сылу кыз шикелле елмаеп аккан Дим елгасы буенда килешсез бала туа димени? Зур соры күзле, эффектэй җилфердәп торган озын чөчлө Галия-Сылуга Дим табигате матурлыкны башкаларныкына караганда мулрак та биргән бугай әле.

Туган авылы Чебенләдә сигез ел укый Галия-Сылу. Аннан Әлшәй районы үзәге Раевка урта мәктәбен тәмамлап, кулына шәһадәтнамә ала. Хәзер инде кыз күңелен “Кем булырга?” дигән канатлы уйлар, ярсулы хыяллар борчий. Әнисе Сәлимә апа гына түгел, әнисенең әнисе Хәлимә түти

дә тирә-якта кул эше остасы буларак дан казанганнар. Сәлимә апа чөлтөр шәлләр, мамык шәлләр бәйләү, күлмәк, кофта, яулыклар чигү белән мәшгуль булса, дәү әнисе Хәлимә апа төрлө төсләр белән бизәкләнгән паласлар суга. Миякә һәм Әлшәй районнары тирәсендә аларны “бизәкче” дип тә йөрткәннәр. Ә менә үзең яшәү ямен ниндирек хезмәт белән бизәргә? Беренче назны, сөөлү ләззәтен, аңакыл рухиятен дәү әнисеннән, әнисеннән алды. Ана назы мәктәптә түгел, укытучыларының назы белән аралашып китте. Наз! Наз!! Наз!!! Кыз баланың эчке хосусияте аңа нык мохтаж икән. Укытучылар назына таләпчәнлек шифасы өстәлде. Менә кем булырга кирәк икән! Укытучы булырга! Салават шәһәрәндәге ун айлык педагогик курска җилкендә аның йөрәге. Аны тәмам-

лагач, үз авылына укытучы булып кайтты.

Сабыйлык елларын артта калдырып, яшьлекнең яшел бакчасына ныклап аяк баскан чаклары иде бу. Зифа буй. Нечкә биленә төшеп торган озын чөч толымнары. Карлыгач канатыдай кыйгач кара кашлар. Гөл чугыдай сирпелеп торган куге керфекләр. Ачык йөз. Сөйкемле караш. Энжәдәй ап-ак тешләр. Сутлы чиядәй алсу иреннәр. Кыскасы, бер карауда теләсә нинди егет солтанын гашыйк итәрлек! Әнә, нинди мәхәббәт йомгагы укытучы булып килде Чибенле мәктәбенә. Шундук югары уку йортына китәргә дигән кайнар теләгә дә бар иде кызың. Тик әтисез калган йорт-кура ярдәмгә мохтаж иде. Гаиләдә ир-ат юк, әнисе дә, нәнәсе, ике апасы һәм туганы гына. Гел хатын-кыз. Шуңа күрә укуны кичектереп торырга туры килде. Әмма озакка түгел. Башкорт дәүләт университетының филология факультетына аны ике куллап алдылар. Белеме тирән, омтылышы зур иде. Бер лекциясендә профессор Жәлил Гыйният улы Киекбаев болай дигән иде: “Тел дигән дәрәжә бар, төбәндә энжә-мәржән бар; теләгәннәр чумып алып, теләмәгән коры калыр”. Галия-Сылу тел дәрәжәсында бер аркылы, бер буй йөзеп, төбәнә үк төшәргә, андагы сүз энжәләрен жыярга иренмәде. Хәзер инде ул — Башкортостан дәүләт “Китап” нәшриятының баш мөхәррире. Ә нәшерче булганына чирек гасыр үтеп киткән.

Тәүдәрәк сигез ел бие республика яшьләр газетасы “Ленинсы” — “Ленинец”та өлкән тәржемәче булып каламачарлады, аннан “Китап” нәшриятында ижтимагый-сәяси бүлек мөхәррире хезмәтен башкарды.

Ижтимагый-сәяси бүлек башта Галия Гали кызының эстетик очкынына бернинди дә ялкын өсти алмады кебек. Бер калыпка салынган очерк жыйынтыклары, эш тәҗрибәләре тупланган “коры” кулъязмалар, тәржемә китаплар... Әүвәл тәржемә кулъязмалары белән эшләде. Кайбер кулъязмаларны авторларына кире кайтарып бирергә дә туры килгәләде. “Нәшрият — аклык дөньясы” дигән төшенчә бар иде аның күңелендә. Ак дөньяда кара төерләр яшәмәсен, янәсе.

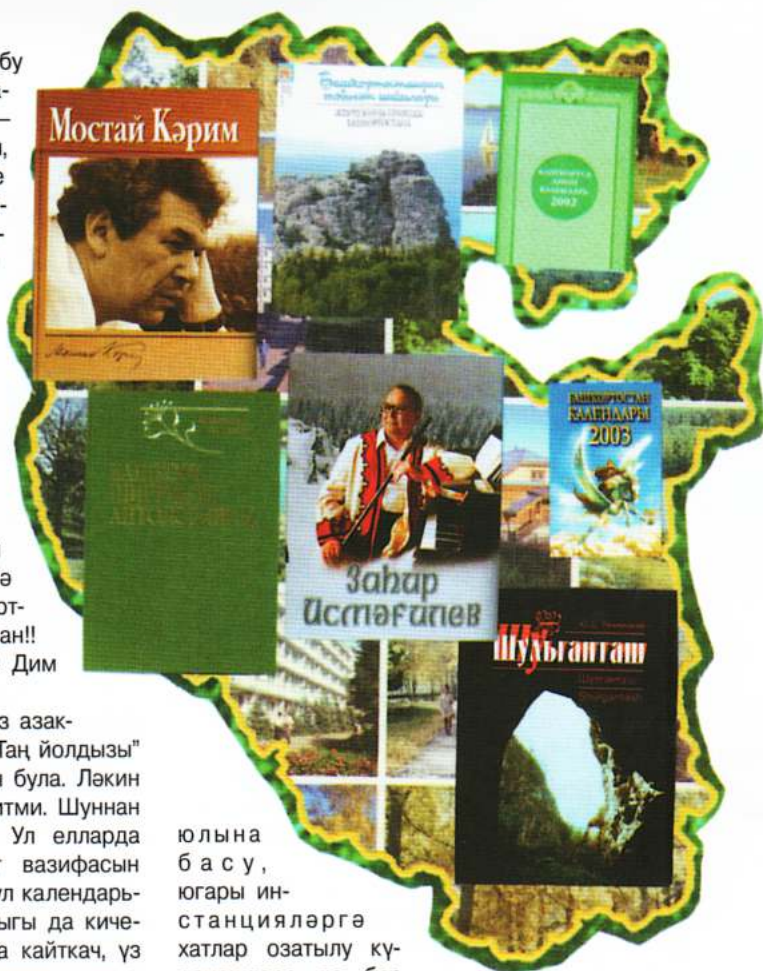
Бераздан календарьларга күчте. Эш белән ныграк танышу өчен Галия Казанга ук китеп барды. Татарстан китап нәшриятына, календарьчы кызлар янына. 1986 елның жәе иде бу.

Моңсу йөзле Дим ак йөзле Агыйделгә Уфа янында ук килеп кушыла. Ак йөзле Агыйдел алып китте Галия-Сылуны Казанга. Бераздан Агыйдел карасу йөзле Чулман белән

кушыла икән. Шулай да бу ике елга суы тиз генә аралашып китми. Уң якта — карасу йөзле Чулман суы, сул якта — ак йөзле Агыйдел суы. Иделгә барып кушылгач, сулар төмәм аралашып китә. Һәр жирдә табигать мөмкинчәсе, табигать сәре, табигать гүзәллеге. Барын да күзәтеп барды Галия-Сылу. Димнең — үз матурлыгы. Агыйделнең — үз матурлыгы. Бөтен дөньяның оҗмахтай матурлыктан, зур мәхәббәттән торышушыдыр, мөгаен. Мәнә Казан! Тукай яраткан дәрәжә Казан! Моңлы Казан!! Нурлы Казан!!! Каршыла Дим чибәрән!

Каюм Насыри XIX йөз азаларында татар телендә “Таң йолдызы” дигән газета чыгармакчы була. Ләкин патша хөкүмәте рөхсәт итми. Шуннан календарьларга тотына. Ул елларда алар вакытлы матбугат вазифасын үти. Галия Галимовага шул календарьлар белән танышу шатлыгы да кичерергә туры килде. Уфага кайткач, үз бүлеген оештырды, авторлар коллективын туплады. Төрле-төрле календарьлар чыгарды алар: балалар өчен, дини эчтәлекле, әдәбият-сәнгать календарьлары... Янә дә татар, башкорт халкының моң сандугачы Фәридә Кудашева, мәшһүр композитор Заһир Исмагыйлев, шигърият бөркете Мостай Кәрим, халык язучысы Зәйнәб Бишшева һәм башка күренекле шәхесләр турында махсус альбомнар чыгару, башка иҗади эшләр башкару нәшриятның кешеләр күңелен эстетик хис-тойгылар, матурлык, мәхәббәт өрфиясе белән бизәүче, нәкышләүче “ак дөнья” икәнлеген аңлатырга тырышуы иде аның.

Моңа кадәр баш мөхәррирләр нәшриятта еш кына алышынып торды. Гел ир-егетләр эшләде бу эштә. Директорларның да ничәнчесе белән эшлидер — Галия ханым өчен бу мөһим түгел. Бер уйласаң, аларның барысы да яхшы күңелле калам осталары: шагыйрьләр, прозаиклар, драматурглар, фән әһелләре. Хәзер исә элек бергә эшләгән башлыкларның да әсәрләрен бастырып чыгарырга кирәк. Язучылар берлеге әгъзалары гына да ике йөздән артып китте. Берәүләр юбилеена яңа әсәр белән килә. Икенчеләр әллә кайчан бастырганын алдыңа китереп өя. Якадан алып сөйләшү, вакыт-вакыт куркыту

юлына
б а с у,
югары ин-
станцияләргә
хатлар озатылу кү-
ренешләре дә бар,
билгеле. Шулай да нәш-
риятның “ак дөнья”, “рухият дөньясы”
булып яшәве фарыз. Шулай уйлый
Галия. Әлбәттә, “ак дөнья”ны карайт-
мау өчен киңәш-табыш зарур. Соңгы
вакытта, мәсәлән, сыйфатка игътибар
артты. Монысы эстетик зәвыкның үсә
баруы белән бәйләдер, мөгаен. Чит
ил әдәбиятын да, классикларны да
онытырга ярамый.

Россия нәшриятларында баш мө-
хәррир булып эшләүче хатын-кызлар
юк шикелле. Булса да, сирәктер. Галия
Гали кызы Галимова бу авыр, мәшә-
катъле, четерекле эштә ничәнче ел
инде илаһилык күрсәтә. Моны аның
батырлыгына, рухи матурлыгына бәй-
ләп карарга кирәктер. Ул башкарган
эшен, кешеләрне сөя. Ә сөйгән кеше
сөөлә дә белә бит. Әдәбият дөньясын-
да бик абруйлы шәхес ул. Хәер, хәр-
биләрчә әйтсәк, тылы нык аның. Төп
таянычы — тормыш иптәше — Фәнис
Хәмит улы, йөрәк парәләре — күз ал-
масыдай өч баласы, оныкасы Айсылу,
туганнары якиннары, дуслары...

Галия-Сылу һаман хис кешесе, ба-
лачактагы кебек әле һаман күктән
төсләр эзли...

Суфиян ПОВАРИСОВ,
Татарстанның һәм
Башкортостанның атказанган фән
эшлеклесе, язучы.

Төс һәм моң

ХАКИМЛЕГЕНДӘ

Без барыбыз да тормыштагы уңышларыбыз өчен үзбезне әти-әниләребезгә бурычлы санийбыз, чөнки табигать биргән сәләтләребезне ачарга, алдыбызга куйган максатларыбызга ирешергә, беренче чиратта, нәкъ менә алар ярдәм итәләр бит.

Эстрада сәючеләр арасында күпсанлы тыңлаучысы-тамашачысы булган “ДДТ” рок-төркеменең житәкчесе, җырлар авторы һәм башкаручы буларак Россия мәдәниятендә үзенең лаклы урынын тапкан Юрий Шевчук исемен белмәгән кеше юктыр дисәм, шәт, ялгышмамдыр. Шуның өстенә, ул бит әле талантлы рәссам да. Ә менә Юрийны дөньяга тудырган, тәрбияләп, олы тормыш юлына бастырган татар хатыны Фәния Әкрәм кызы Гәрәева-Шевчук хакында бик азлар гына белә торгандыр.

Күптән түгел Санкт-Петербургның Ф. М. Достоевский музееда Фәния ханымның “Буяулар хакимлегендә” дигән шәхси күргәзмәсе булып үтте. Күпсанлы журналистларны, төрле телестудияларнең репортерларын, рәссамнарны һәм гади тамашачыны, чын мәгънәсендә, әсир итте акварель, майлы буяулар, пастель белән ясалган, дөньяның матурлыгына дан җырлаучы, шатлык бөркеп торучы әсәрләр. Баксаң, матурлыкны бар нәрсәдә дә табарга була икән бит: гади генә көнбагыш чәчәгендә дә, көнкүреш әйберләрендә дә, таныш һәм таныш булмаган кешеләрнең йөз-кыяфәтләрендә дә...

Фәния ханым тумышы белән Башкортостаннан. Ул 1925 елда Мортаза дигән кечерәк кенә татар авылында, Әкрәм Гәрәев белән Тәлига Әхмәдиева гаиләсендә дөньяга килә. Кыз, туган як табигатенең әкияти матурлыгын кечкенәдән үк күчеленә сөңдереп үсә. Әмма бу оҗмах кебек урында озак яшәргә туры килми: бәхет эзләп чыгып киткән әтиләре

Якутияда, Лаптевлар диңгезеннән ерак түгел генә урнашкан Казачье авылында төпләнә һәм гаиләсен дә үз янына алдыра. Биредә Россиянең үзәк шәһәрләреннән сөргенгә җибәрелгән бик күп укымышлы кешеләр яши, Ленинградтан килгән гаять бай китапханәле гидрогеографик экспедиция эшли. Менә шушы алдынгы карашлы кешеләр белән аралашу кызының киләчәк язмышына хәлиткеч йогынты ясый да инде: аның күчелендә китапка мәхәббәт уяна, белем алу омтылышы көчәя. Әмма гаиләнең матди хәле авыр булу сәбәпле, җиденче сыйныфны бетергән кызга укуын давам итәргә насыйп булмый.

Фәния, радист һөнәрен үзләштереп, Бөек Ватан сугышы елларында корабльләрдә, үзәк радиостанциядә радист булып эшли. Аңа хәтта Тикси поселогы янындагы поляр станциядә кыш чыгарга да туры килә әле. Кыз бер эштән дә тайчанып тормый: кирәк икән — стена газеталары да чыгара, үзешчән сәнгатьтә дә катнаша һәм көтмәгәндә аның тагын бер таланты ачыла: табигать Фәниягә гажәеп матур тембрлы, киң диапазонлы көчле тавыш та бүләк иткән ләбаса! Фәния башкаруындагы рус романсларын, оперетта һәм опералардан арияләрне тамашачылар алкышларга күмә.

1954—1964 елларда Шевчуклар гаиләсенә Магадан өлкәсендә яшәргә туры килә. Белем алуын давам итү уе белән янган яшь ана, карынында икенче улы — Юрийны йөрткән хәлдә, кичке мәктәпне тәмамлый һәм алга таба, Нальчик шәһәренә күчкәнчә, баш-аягы белән үзенең яраткан дөньясына чума — китапханәче булып эшли башлый. Биредә ул бөтен буш вакытын рәсемгә багышлый. 1966 елда инде Кабарда-Балкар җәмһүриятенә үзешчән рәссамнары күргәзмәсендә катнаша.

1970 елда язмыш Шевчуклар гаиләсен Фәния ханымның туган ягына —

Башкортостанга кайтара. Уфада әлегә тынгы белмәс ханым музыкаль-педагогия училищесында, сәнгать училищесында, Башкорт дәүләт педагогия институтының нәфис сәнгать-график факультетында эшли башлый, сынлы сәнгать буенча дәресләр ала. Дүрт ел узуга Уфа шәһәренең үзешчән сәнгать рәссамнары күргәзмәсендә катнаша.

1989 елдан бирле Фәния ханым улы Юрий белән Санкт-Петербургта яши. Кулыннан килгәнчә аңа ярдәм итә, улының гастрольләрдән кайтуын тәмле ризыклар пешереп көтеп ала. Гаиләнең иң яраткан ризыгы нәрсә дип уйлыйсыз? Әлбәттә, бәләш! Фәния Әкрәмовна (ул шулай дип эндәшкәнгә күнеккән) шул ук вакытта иҗат белән шөгыльләнәргә дә вакыт таба. “Рәсем ясаганда мин бөтен кайгы-хәсрәтләремне, дөнья мәшәкатьләрен онытып торам, сәләмәтләнеп, яшәрәп киткәндәй булам”, — ди ул. “Минем өчен иң зур бәхет — иртән күзгә ачуга, җырлый-җырлый рәсем ясаучы әнигә күрү”, — монысы улы Юрий Шевчук сүзләре.

Шунысы аеруча куанычлы: гомәрә буена чит милләт кешеләре арасында яшәсә дә, Фәния ханым үз туган теленә, халкыбызның җыр-моңнарына тугры кала. Балачагында әнисе өйрәткән “Иске карурман” белән “Сарман”ны исә аеруча хисләнеп җырлый.

Фәния ханым белән әңгәмәләшү — үзе бер шатлык. Башыннан үткәннәр, сәнгать турында сабыр гына, тыныч-йомшак тавыш белән сөйләгәндә, язмышында уңай эз калдырган кешеләргә ихтирам белән искә ала ул, үзенә күркәм тәрбия биргән әти-әнисенә рәхмәт укый. Өч бала тәрбияләп үстергән ана буларак та, сәнгатьтә үз сүзен әйтергә өлгергән рәссам буларак та Фәния ханым үзен бик бәхетле саний.

Гөлзада КАМАЛОВА.
Санкт-Петербург.

Толерантлык: модамы, әллә заруриятме?

Зыялы ханымнар клубынан бер караш

Бүгенге хатын-кызларыбызның жәмгыятьтә торган саен югарырак урыннар яулый баруы беркемне дә гажәлләндерми. Дөньяның күпчелек илләре өчен бу инде табигый күренешкә әверелде. Бездә исә хатын-кызларыбыз гаилә мәшәкатләре, бала тәрбияләү һ. б. вазифалар белән ныграк бәйлә булганга, әлеге процесс акрынрак бара иде. Инде хәзер, хужабикәләребезгә көнкүреш техникасы ярдәмгә килгәч һәм йорт эшләре өлешчә механикалаштырылгач, безнең гүзәл затларыбыз да сизелерлек дәрәжәдә баш калкыта башлады. Э бит, уйлап карасаң, югары уку йортларыбызда күпчелекне нәкъ менә хатын-кызларыбыз тәшкил итә, күпчелек өлкәләрдә лидерлык шулай ук алар кулында. Алар, ир-атларыбыз кебек, сәясәт, фәлсәфә, дипломатия, фән (социаль мәсьәләләренә әйтеп тә торасы юк!) белән кызыксына. Казанда инде берничә еллар буга зыялы ханымнар клубы эшләп килә. Без “Заман кемнең заманы?” сәхифәбездә шул клуб эшендә катнашучыларның публицистик мәкаләләренә аерым урын бирә килербез. Язмаларның авторлары — галимнәр, сәнгать белгечләре, архитекторлар, журналистлар. Аларның кызыксыну دائрәләре гаять дәрәжәдә киң: сәясәт, хокук, тарих, сәнгать, социология, экология һәм, әлбәттә ки, туктаусыз үзгәрп торучы дөньябызда хатын-кызның тигез хокуклыгына караган мәсьәләләр. Сәхифәне Татарстан Республикасы суверенитеты өчен көрәш барган чорда бик тә популяр булган “Көзгә”, “Ориентирлар”, “Әбүгалисина клубы”, “Казан һәм казанлылар” радиoproграммаларын алып барган журналист, Татарстанның һәм Россиянең атказанган мәдәният хезмәткәре, Россиянең һәм Татарстанның Журналистлар берлеге премияләре лауреаты Эльвира КУДРЕЦКАЯның язмасы ачып жиберә.

Соңгы вакытларда толерантлык хакында күп сөйләләр, сәясәтчеләр дә, руханилар да, жәмәгәтчелек тә әледән-әле шушы турыда сүз кузгата. Әмма моны ничек, нинди юл белән алып барырга — бу хакта әлеге берсенең дә анык кына әйтеп бирә алганы юк кебек. Ярый инде этномәдәни проектлар һәм гражданлык инициативаларының федераль үзәген тәү турында карар кабул ителде, монысы сөөнечле хәл. Әйе, бүгенге көндә толерантлык — мода түгел, ул — зарурилык, заман талабе.

Россия Федерациясенең төбәкләрне үстерү министрлыгы, ниһаять, Россиядә беркайчан да булмаган милли сәясәт хакында кайгыртучанлык күрсәтә башлады. Милли мәсьәләләргә хәл итү — Россиянең киләчәген саклап калу проблемасын хәл итү бит ул. Аның нинди юллары бар? Кайсыдыр төбәкләрдә халык үзе төзегән ижтимагый үзәкләр сакланып калса да, алар, хәтта безнең Татарстаныбызда да, сүнә бару хәлендә. Бу күренеш, әлбәттә, хакимият тарафыннан даими ярдәм күрсәтелмәү белән аңлатыла, моннан тыш, халыкны хәзер күбрәк социаль мәсьәләләр кызыксындыра. Яңа туган партияләр исә нәкъ менә шушынан файдалана да инде. Бүгенге көндә шунысы ап-ачык: Россия шул ук чикләре эчендә калырга теләгән очракта, биредә төп мәсьәләләр арасындагы өстенлек барыбер милли проблемаларга биреләчәк.

Аңлашылса кирәк, толерантлыкның, ягъни башка халыкларга, диннәргә карата хөрмәтнең нигезе, һичшиксез, бала-чактан ук салынырга тиеш. Социализм идеологиясе юкка чыкканнан соң исә рухи башлангычны тергезү буга эш үзәге православие храмнарына күчте. Кызганычка, күпмилләтле Россиядә бу хәл рус булмаган халыкларның читләшүенә генә китерде. Тарихта инде күзәтелгәнчә, православие чиркәвенең соңгы максаты — дәүләт белән идарә итү, ул инде бүген үк гаять эре жирбиләүче булып тора. Чиркәүгә бирелгән өстенлекләргә ышыкланып, руханилыктан шактый ерак булган эшләр дә башкарылып ята. Башка, икенчел дәрәжәдәге дип саналучы диннәр исә түзәргә мәжбүр. Әгәр, совет чорындагы кебек, милләтләрне үстерү дигәндә милли ансамбльләр, киёмнәр, халык житештергән әйберләр күздә тотыла икән, бу да милли сәясәт түгел, ә бары тик чираттагы “Потемкин авылы” гына. Телне, йола-гореф-гадәтләренә, тарихны, яшәү тирәнлеген, табигый байлыкларны, ментальлекне саклау — милли сәясәт мәсьәләләре менә шулар була ул. Һәм аларны гадел рәвештә, тыныч юл белән дә хәл итәргә мөмкин. Әгәр бөек рус шовинизмының рецидивлары яңармаса, Россия территориясендә милли жирлектәге каршылыклар да калмаячак. Монда инде тарихчылар гаять киң күләмдәге эшчәнлек күрсәтергә: халыкларның хак тарихын

язарга, һәр нәрсәне үз исеме белән атарга, тарихи вакыйгаларны сурәтләгәндә тенденциозлыктан качарга тиешләр. Мәсәлән, Англиядә беркем дә норман герцогы Вильгельмның яулап алуларын инкарь итми бит, аны барысы да "илбасар Вильгельм" дип йөртә. Ә бездә көлөргә дә, еларга да белмәссен: бөтен халыклар да куаныша-куаныша рус патшасы "канат астына" барып кергән, имеш. Тик менә ни өчендер кайберләре тора-бара бөтенләй эреп югала. Мәсәлән, кайда соң "Кар кызы"ндагы бәрәнжәләр половец-кыпчаклар? Ә бит алар булган... "Үз теләкләре белән руска кушылган" уйдымасын бүген колак кабул итми, басып алулар нәтижәсендә коточкыч зурайган һәм күпмилләтлөгә әверелгән рус феодаль дәүләтенең чын тарихын язарга вакыттыр, шәт. Феодаль сугышларда яхшы һәм яман халыклар була алмый, яулап алучы — жиңүчеләр һәм жиңелүчеләр генә була. Комсыз хакимнәрдән һәм хакимлек итүче сыйныфлардан аермалы буларак, бер генә халык та кан коярга теләми. Һәр халыкның ихтирам-хөрмәткә лаек сыйфатлары, милли үзенчәлекләре бар — менә шуларны яңадан үстереп жиңбәрергә кирәк. "Идел белән Урал арасында" радиожурналы редакторы вазифасын башкарган чорда миңа даими рәвештә әлеге зур төбәктә яшәүче халыклар белән аралашырга туры килде. Шулардан мин чып-чын мари, удмурт, мордва милли костюмнарының русныкы итеп күрсәтелүен белдем. Ул чакта әлеге костюмнарның детальләре атаклы "Березка" кишетендә чит ил кешеләренә сатыла иде. Хәзер әлеге процесс бөтенләй оятсыз төс алды. Болай ярамый, рус булмаган халыкларга карата да хөрмәт белән карарга кирәк. Ни өчен Идел буе халыклары арасында толерантлык билгеләре сакланган? Чөнки Идел — рус елгасы гына түгел, биредә яшәүче халыклар үзара татулыкны сакларга кирәклеген бик яхшы аңлап яшәгәннәр.

Кавказ — монысы инде аерым мәсьәлә. Тулы бер халыкларны депортацияләүдән килгән зыянны әйтеп бетерә торган түгел. Ә буш урын тиз тулчан, менә шуннан проблемалар килеп чыга да инде. Миңа калса, бәлаләрнең иң зурысы казакларның башкалардан аерым, асыл төркем булып аякка басып, үзләрен янә тулы бер регионның хужаларыдай хис итә башлаулары булды. Аларның Кавказ халыкларын өнәмәүләре һәм, кызганычка, культуралары түбән булу — аеруча милли мәсьәләдә — Кавказ территориясендә каршылыкларның көчәюенә китерде. Яраш, казакларны реабилитацияләделәр, ди, әмма аерым сыйныф итеп түгел бит. Сыйныфлар күптән юкка чыкты инде, хәзер меңнаннар да, дворяннар да юк. Камчы белән үзеңне яраттыра алмыйсың, ә казакларның вазифасы Россиянең милли төбәкләрендәгә күтәрелешләрне бастырудан гыйбарәт булганлыгы беркемгә дә сер түгел. Казачествога аерым караш, минемчә, болай да катлаулы Кавказ мәсьәләсен тагын да катлауландырып жиңбәрә.

Әйе, барысы да балачактан башлана. Әлбәттә, Россия мәктәпләрендә традицион диннәр тарихы гына укытылырга тиеш. Чиркәү, мәчет, синагога дәүләттән аерылган булырга

тиеш. Халыклар үз телләрен саклап калган урыннарда ту телдә укытучы милли мәктәпләр, урта уку йортлары булырга тиеш. Вузлар мәсьәләсә терминологиягә, шулай ук белгеләр житешмәүгә килеп төртелә. Мөгаен, монысы киләчәккә эшедер. Бүген исә Россия республикаларындагы барлык мәктәпләрдә дә милли тел дә укытылырга тиеш. Кеше ни дәр күп тел белсә, аның культурасы да югарырак була һәм киресенчә. Европада полиглотларның саны бездәгегә караганда күпкә артык булуы безнең өчен бер дә күңелле түгел. Мактаулы рус (немец) патшалары чорында бары француз һәм рус телләрендә генә сөйләшкәннәр, жиңгеллекларның теле өйрәнелмәгән, һәм, уйлап карасаң, үз телен, мәдәниятен, ә иң мөһиме — рухи дөньясын саклап калган өчен татар халкына никадәр түземлек, ихтыяр көчә күрсәтергә кирәк булган.

Әлбәттә, милли үзенчәлекләрен саклап калуда татарлар белән башкортларга ислам диненең ярдәме зур булган. Христиан дине кабул иткән халыклар шактый тиз арада ассимиляцияләнеп беткәннәр. Бу бигрәк тә Себер халыкларына карый, аларның күбесенең хәтта халык буларак атамалары да сакланмаган. Ә бит Себер киңлекләрендә гаять күп төрле халыклар яшәгән һәм араларында күп санлылары аз булмаган. Кайчандыр хантылар белән мансилар өлкә зур территориянең хужалары саналган. Кайда алар хәзер? Алар белән бергә, әлеге халыклар туплаган күпме библия, гыйлем, жиңлар, бәетләр, риваятьләр дә мәңгегә юкка чыккан дигән сүз бит бу... Инде калганнарын сакларга кирәк. Европаның зур галимнәре хезмәтләренә караганда, халыкны, милләт буларак, күбесенчә югары мәдәният саклап калу. Үзгәртеп кору чорында югары мәдәният дигәнәбез зур туганлек белән жиңмерелә башлады. Бу хәл рус халкына да кагылган, әлбәттә, әмма дәүләттән ярдәм күрсәтелеп торганлыктан, алар ул кадәр зыян күрмәс дип уйларга нигез бар. Рус булмаган халыклар белән эш күпкә жиңдирәк тора... Совет чорында милли сәясәткә азмь-күпме булышлык күрсәтә, милли опералар, балет, симфонияләр тудырыла, поэма, роман, повестьлар ижәт ителә иде. Һәм моның өчен тиешли шартлар да булдырыла иде. Большевиклар, ни генә димә, жиңди материаләрнең әһәмиятен аңлаганнар шул алар. Кимчелекләр булуға да карамастан, ижади берлекләр тудырылган белән эшләп торган, тарихчыларга, археологларга, әдәбият белгечләренә, туган якны өйрәнүчеләргә һ. б. караган хәерхәһ карау бар иде. Хәзер мондый вазгыятьне нефть чыгаручы республикаларда гына күзәтергә мөмкин. Анда дин нигездә, милли театр белән эстрадага гына ярдәм күрсәтелә. Зур музыканың урыны тарайганнан-тарая бара. Кайда безнең яңа Яруллиннар, Яхиннар, Жиһановлар, Ключевлар?.. Жиңди музыка ижәт итүчеләрнең, шул исәптән милли язучыларның да, хәле ифрат мөшкел ләбаса бүген. Рәссамнарның эше жиңелрәк, әмма алар сатып алучы таллауына бәһә яраклашырга мәжбүр: натюрмортлар, пейзажлар, авангард... Ә бит гасырлардан-гасырларга Бетховен, Моцарт, Ван Дейк, Пуссеннар күчә, һәм ул заманнарның вазгыятларын беркем дә хәтерләми...

Бүген Татарстан Республикасы Мәдәният министрлыгы татар мәдәниятен чит илләргә танытырга омтыла башлады, әмма бу адымнар илдә әлеге юнәлештә барган гомуми тенденцияне — мәдәни даирәнең тарая баруын үзгәртә алмый. Әлеге мәдәни даирәне булдырган интеллигенциянең бүгенге хәле һәркемгә мәгълүм һәм, кагыйдә буларак, киң жәмгыятьчелекнең чиновниклар даирәсә белән бәйләнеше юк. Ижтимагый палата төзелсә дә, сафлары инде сирәгәйгән. Татар ижтимагый үзәгенең халык алдында абруе югарырак.

Бөтендөнья татар конгрессы нигездә совет чоры рухындагы тәкъдир итү оешмасына әверелде: күбрәк сөйләшә һәм жиңгеллеклар. Ә бит бөтен милләт өчен дә урта булган проблемалар тулып ята, мәсәлән, тарихи башкалабызны үз йөзен жуя баруы, экология, чын татар районнарын саклау. Татарстанда "Дуслык йорты", якташлык жәмгыятьләр

бар, әлбәттә, ләкин бит болар безнең Президентыбызның казанышы һәм гасырлардан-гасырларга күчеп килүче милли традицияләребез, сабырлык-күркөмлек кебек сыйфатларыбыз аркасында ирешелгән казаныш. Ә олы милли мәдәният, тәрбия, мәгариф мәсьәләләре белән, миңа калса, беренче чиратта, җирле хакимиятләр шөгыльләнергә тиеш.

Бу очракта иҗтимагый үзәк кешеләрен, милләт һәм Россия язмышы өчен чын-чыннан кайгыручы зыялылар клубларын җәлеп итәргә кирәк. Әлеге андый кешеләр бар. Милли телне өйрәнү методикаларын да искә төшерергә иде (булган бит алар революциягә кадар), Россия халыкларының чын, асыл тарихын чагылдыручы китапларны күбрәк бастырып чыгарырга иде. Һәм балаларда кечкенәдән ук барлык милләтләргә карата тигез караш тәрбияләргә иде. Һәрбер халык (милләт) — бөек һәм үзенчәлекле. Бу хакта барлык бөек шагыйрьләр дә: Пушкин белән Түкай да, Лермонтов белән Дәрдемәнд тә, Маяковский белән Такташ та язган. Бәлки интернациональ тәрбия дәрәсләрен дә искә төшерергә кирәктер, галимнәрнең әлегә мәсьәләдә ирешкәннәренә шулай ук зыяны булмастыр кебек тоела. Югыйсә, моннан унбиш еллар элгәре генә әле берәү дә урамнарыбызда һәм, гомумән, Россиядә фашист свастикасы таккан кешеләр пайда булуын күз алдына да китерә алмый иде. Димәк, Совет һәм Россия чорында толерантлык тәрбияләүгә бөтен файдалы нәрсәләрен бергә җыеп тупларга кирәк.

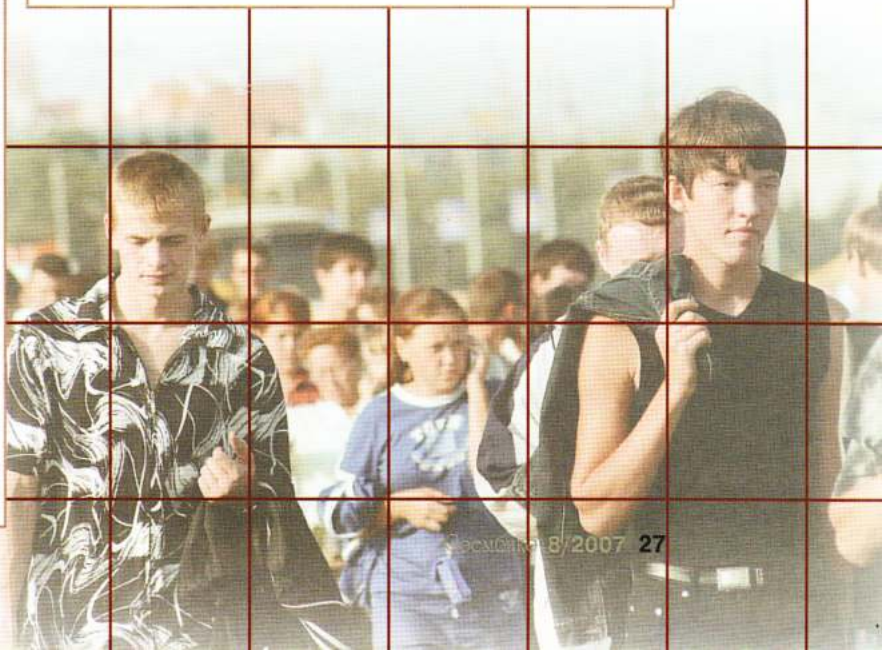
Әлбәттә, монда телевидение дә зур роль уйный алыр иде кебек, әмма ул дуслык, бер-беренә ихтирам, түземлек хисе тәрбиялесе урында, нәкъ моның киресен эшләп ята. Телевидение геройлары — күп очракта ялганчы, карак, жуликлар — кыскасы, эре һәм вак жинаятьчеләр. Безнең реклама эгоизм, азгынлык, эротика пропагандалый. Без бу уңайдан Көнбатышны күптән узып киттек инде. Яман гадәт тиз иярә, диләр бит. Радиобыз да аң-белем, тәрбия бирү позицияләрен югалтты. Үзбездә төшерелгән менә дигән балалар фильмнары юкка чыкты. Ә милләтара тәрбия хакында, гомумән, сүз кузгатып торасы да юк. Ә бит радиода үзара программалар алмашу редакцияләре эшләгән чорлар бар иде. Әлеге редакциядә мин редактор булып эшләгәндә эфирга Казахстан, Үзбәкстан, Азәрбайжан, Латвия, Литва, Украиналардан, хәтта Карабахтан килгән программалар чыга иде... Үз чиратыбызда, без дә үз мәдәниятебез, милли традицияләребез, көнкүрешбезгә караган программалар җибәрәп тора идек. Юк кына хезмәт хакына риза булып утыручы чын энтузиастлар, үзләренең җаваплы эшләренә чын күңелдән бирелгән фидакары кешеләр булып эшләгәндә Чиле-пешле программалар эфирга чыгарылмый иде. "Идел белән Урал арасында" радиожурналының тоткан йөзе хакында инде әйтеп тә торасы юк. Аны дөньяга чыгаручыларны икътисадый багланышлар түгел, ә халык, аның язмышы, милләтара дуслык кызыксындыра иде. Болар бар да югала бара. Хәер, барлык халыклар өчен дә гомуми булган әхлакый кодекс, мәңгелек рухи кыйммәтләр хакында сөйләүче кеше, гомумән, бармы соң ул хәзер! Кызганычка, дингә артык зур игътибар юнәлтелә, ә ул һәрвакытта да халыкларны берләштерүгә, толерантлык тәрбияләүгә хезмәт итә дип әйтә булмый, гәрчә болар хакында ифрат күп сүз алып барылса да. Аннары, һәрбер дин дә үзен иң соңгы инстанциядәгә хакыйкәт дип саный. Төрә походлары юктан гына килеп чыкмаган лабаса алар, бүген Якин Көнчыгышта баручы вакыйгалар да диннәрнең әлегә халыкларны берләштерүдән ерак торуына дәлил.

Үзара мәдәни багланышларга кагылышлы мәсьәләләр массакүләм мәгълүмат чараларынан бөтенләй төшеп калды, болар хәзер бары тик галимнәрнең генә эчен пошыра.

Шуңа да карамастан, халыкның алгарышын һәм милли үзәкнең үсешен кирегә бору мөмкин түгелдер сыман тоела. Чөнки заманы башка, мәгълүмати технологияләр гасырын да гаделлеккә, хакыйкәткә юл барыбер ярылып ул. Ләкин

бу — тынычлык белән салынган юл булса иде, барлык халыкларның да, бәхетле яшисе килә бит. Көнчыгышта яшиме ул халык, Көнбатыштамы — һәр халыкның бәхеткә хокукы бар. Анна Политковская чечен халкы мисалында нәкъ менә шушы хакта язып чыккан иде. Чын мәгънәсендә кыюлык иде аның бу адымы, әмма журналистлар бергәлегә аны саклап кала алмады. Миңа калса, Россиядә гражданлык җәмгыяте-нең инде формалашып килүенә шик юк кебек, әмма ул беренче чиратта кайсы якка таба омтылып да, нинди хокуклар даулар — монысы әлегә сорау булып кала. Әгәр дә ки кеше хокукы артында тулы бер халыкларның хокуклары онытылып кала икән, бу коточкыч зур хата булчак. Һәм ул — цивилизациянең барышына тулаем аяк чалачак. Европаның бай илләре, АКШ аерым шәхес хокукын алга сөрә... Һәм бу аңлашыла да. Әйе, кеше хокукын яклау — гаять зур әһәмияткә ия. Әмма ул халыклар хокукын яклау мәсьәләсенә барып тоташа... Биредә бүгенге демократлар тарафыннан онытылган "тәүбәгә килү" сүзен искә төшерәсе килә. Илләре яулап алынганнар, өстәвенә, әле баш җитмәслек гөнаһлар өчен гаепләнгәннәр алдында... Әйе, жиңүче халык тарихны үзенчә "каюлаган", әмма хакыйкәт барыбер хакыйкәт булып кала. Һәм көшлек алдагы якты киләчәккә һәр халыкның, һәр кешенең хокукын яклап, бер-берсенә тиң карап атларга тиеш! Бүгенге дөньяда исә Россия үзәндә яшәүче халыкларының үзара дуслыгынан башка яши алмаячак. Ләкин һич кенә дә өлкән һәм кече агайлар дуслыгы түгел бу. Һәр халыкка бертигез мөнәсәбәт булырга тиеш. Төрки халыкларның, Алтын Урданың Россия дәүләте оешуга, аның чикләрен ныгытуга керткән өлешләре хакында ачык рәвештә әле хәзер генә сөйли башладылар. Грюнвальд сугышын яисә Боз өсте сугышын гына алып карагыз. Алтын Урда ханы ярдәм кулы сузмаса, кенәз Александр Невский, белгем, бөек Киев кенәзе булып китә алыр идеме икән? Әле дә хәтеремдә, совет чорында күптиражлы газета редакторы төрә походларынан соң Европаның чисталыкка өйрәнүе, рыцарьларның юына, сабын, хушбуй куллана башлавы хакында укып шаклар каткан иде. Болар бит барысы да Көнчыгыштан килгән. Ә инде Россиягә әйләнеп кайтсак, урман кешеләре — фин-угыр халыкларының милли үзенчәлекләре югалу белән бергә, күпме белем, һөнәр-тәҗрибәләр эзсез юкка чыга. Югыйсә, авырудан табиб баш тарткан очракта, теге бичара мари урманнарына, караңгы чуваш авылларына им-томчыларга бара һәм күп очракта сәламәтләнеп тә кайта бит.

Чын дуслык үзара тигез хокуклы халыклар арасында гына була ала. Ниһаять, чын мәгънәсендә ирекле Россияне — һәр милләтнең үзенчәлекләре тигез хокуклы суверен халыклар яшәүче зур ил таңындагы бер бриллиант булырдай күпмилләтле федерацияне төзәргә вакыт. Ә андый ил мәңгә яшәячәк.

Дәүләтчелекне югалткан көннән башлап, татарлар үз-ләренәң бай рухи мирасларын саклау һәм яңа мәдәни жәүһәрләр булдыру мөмкинлегеннән дә мәхрүм калалар. Тупланган матди һәм рухи байлык белән бергә, татарның асыл затлары, зыялылары да юк ителә. Шуңа да карамастан, коточкыч дини һәм милли изү шартларында, Россия составында законлы рәвештә үзбилгеләнү хокукына ирешү, яңа иҗтимагый фикер туплау, милләтнең рухи нигезе булган ислам диненнән язмаган хәлдә, халыкны агарту, аның ұзаңын, иманын ныгыту өчен көрәш бара. Гасыр арты гасыр үтә. XIX гасырның икенче яртысында тарихыбыз майданына Ш. Мәржани, К. Насыйри, И. Гаспралы кебек атаклы мәғрифәтчеләр, дин белгечләре, тарихчылар килә. Алар башлап жибергән юлны XIX йөз ахыры — XX йөз башында башкалар дәвам итә. Мин бу язмамда әнә шуларның берсенә — татарның зур иҗтимагый-сәяси эшлеклесе, күренекле дин галиме, мәшһүр педагог Галимжан Барудига, дәрәсрәге, аталы-уллы Мөхәммәтжан һәм Галимжан Галиевлар нигез салып, тулысынча жәдитчә укуыту программасы белән эшләгән “Мөхәммәдия” мәдрәсәсенә тукталасым килә. Галимжан Галиев-Баруди мәдрәсәнең ачылган көненнән (1882) ябылганга кадәр (1918) житәкчелекне үз кулында тотып, 36 ел дәвамында халкының белем һәм мәдәни дәрәжәсен күтәрү, мөселман мәғарифе системасын камилләштерү өстендә эшли.

Алдына әхлаклы, заман таләпләренә жавап бирерлек дөньяви һәм дини белемле яшьләр тәрбияләүне максат итеп куеп, 1993 елда “Мөхәммәдия” мәдрәсәсе яңадан эшли башлады. Унбиш еллап вакыт үткән. Бу, әлбәттә, тарихи бер мизгел генә кебек тоела. Ләкин шушы вакыт аралыгы да мәдрәсәбез эшчәнлегә хакында инде нәрсәләрдер сөйләргә мөмкинлек бирә.

XX гасырның соңгы дистәсе. Коммунистик идеология ж. мерелдә, яшәү кыйммәтләре үзгәрдә, “демократия” сүзе блән коралланып, бик күп дәрәс һәм ялган агымнар барлыкка килдә, экстрасенслар, оча торган тәлинкәләр, тагы әллә ниләр “пәйда булды”. Бер яктан икенче якка бәргәләнгән халык шул ыгы-зыгы дөньясында үзенең таяну ноктасын табырга тырышты. Ниһаять, “Вөждан иреге турында” Закон кабул ителдә. Көчле яңгырдан соң ерылган буа кебек, халыкташкыны дингә таба борылды.

Әйе, нәкъ шулай булды. Чөнки житмеш елдан артык булып яттык. Халык Аллаһ сүзенә, Пәйгамбәребез Мөхәммәд (с. г. в) хәдисләренә сусаган, яшәү рәвешен ничек үзгәртсәң, жанына ни рәвешле тынычлык табарга белми йөдөгәң иде. Әлегә ихтыяж, яшьләрдә дә кабынды, чөнки алар да мунтур киләчәк хакындагы ялганнан, буш сүзләрдән арыган туйган иделәр.

Мәдрәсәбез тормышын мин үзем көчле давыл купка океан эчендәге бер тыныч утрау белән чагыштырып идем. Чыннан да, бүген жәмгыятебездәге давыл цунами дулкынарын хәтерләтә: берәуләр котырып миллионнар артынна куа, икенче берәуләр юл буенда эстәнеп тамак туйдыра, кемдер чүплектә казына. Ә бездәге яшьләр тыныч кына Аллаһка гыйбадәт кыла, дини һәм дөньяви гыйлем үрләргә яулый. Биредә укуган яшьләргә берәуләр сәерсенеп, икенчеләре кызыгып, өченчеләре “наданнар” дип карый. Чөнки алар башкалардан дөньяга караш, әхлак, яшәү рәвеше, гыйлемгә омтылу һ. б. бик күп сыйфатлары белән аерылып торалар. Инде белем дәрәжәләренә тукталыйк. 2006/2007 уку елы тугызынчы чыгарылышын әзерли. Шуңа кадәрге чорда көндөзгә бүлекне 150 дән артык егет һәм кыз тәмамлаган. Боларның дистәдән артыгы республикабыз мәчетләрендә, Башкортостанда, бик күбесе Мәскәү, Екатеринбург, Чиләбе, Түбән Новгород, Можга, Бөрә шәһәрләрендә һәм өлкәлә

Илаһи нист кылдым

учагы

рендә имам-хатыйп яки мөгаллим-мөгаллимә булып хезмәт итә. Араларында тәржемәчеләр, архив хезмәткәрләре, сәр-катиб, мөғариф бүлегендә эшләүчеләр, китапханәчеләр, юрист-консультант һәм банк хезмәткәрләре дә бар. Шәкертләребезнең күбесе мәдрәсәдән өч-дүрт телне үзләштереп чыга (татар, рус, инглиз, гарәп). Яшьләребезнең 70-80 проценты дини гыйлем белән генә чикләнмичә, дөнья-ви уку йортларында да гыйлем эстиләр. Араларында аспирантурада укучы яки инде фән кандидаты исеменә лаек булучылар да бар, мәсәлән, Әдһәмов Рамил, Зарипов Рафис.

Шәкертләребез дөньяви тормыштан, халкыбызның яшәү рәвешен, әдәбиятын, мәдәниятеннән нич тә аерылмаган. Мәдрәсә аларның тарихи-милли узаңын үстерү, шәхес буларак тулы канлы булып формалашулары өстендә дә даими эшли. Шул максатта язучылар, фән эшлеклеләре, депутатлар, журналистлар, мәдәният хезмәткәрләре һәм төрле һөнәр ияләре белән очрашулар, китап укучылар конференцияләре, тапкырлар һәм зирәкләр чыгышы, шигырь, бишек жырлары, кул эшләре конкурслары уздырыла. Шәһәр-бездә музей, театрларында да еш булалар.

Шулай итеп, заманында Россия мөселманнары өчен университет вазифасын башкарган "Мөхәммәдия" мәдрәсәсе бүген дә үзенең инде бик тә искәргән, таушалган тарихи бинасында элеккеге абруен, дәрәжәсен сакларга тырышып эшләп ята. Аның яшәве, эшчәнлегенең югары дәрәжәдә булуы — мәдрәсә администрациясе һәм мөгаллимнәренң тырыш хезмәт нәтижәсе ул. (Ә бүгенге мөгаллимнәребезнең күбесе кайчандыр мәдрәсәне тәмамлаган үз шәкертләребез.) Аллаһының рәхмәте булсын аларга.

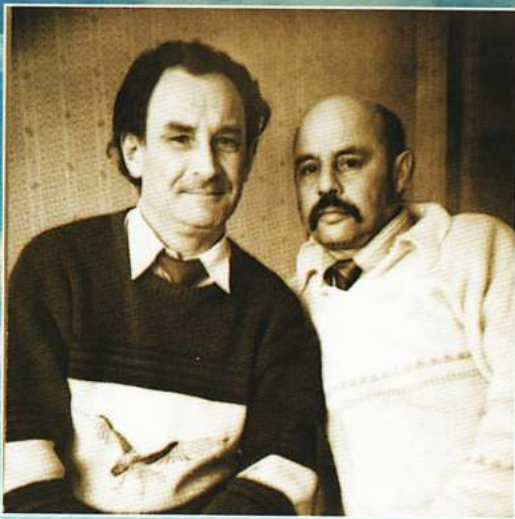
Флюра ХАННАНОВА,
"Мөхәммәдия" мәдрәсәсе мөгаллимәсе,
РСФСРның мөғариф отличнигы.

Чыгарылыш кичәсе — мәдрәсәнең мөгаллим-мөгаллимәләре өчен дә, кичәге талиб-талибәләр өчен дә истәлекле бәйрәм көне. Быелгы чыгарылыш та гыйлем өстәргә һичкайчан соң түгеллекне раслап тора: диплом алучылар арасында япъ-яшь туташлар да, ил агасы булырдай өлкәннәр дә бар иде.

Г. Хафизов фотосурәтләре.

Нәжибә САФИНА

Шигърият

Коелыплар төште ике канат...

Мөдәррис Әгъләмгә

Ә таң атты...

Бүген таңда уяңдыңмы, әйтче, —
Син күрдеңме кара болытларны?
Таң кызлары шәмнәр тотып йөрдө,
Караңғылык йотты ул нурларны.

Әй, болганды болыт ачуыннан,
Күктә котырынып ташкын ташты.
Ташкыннарны өзеп-өзеп алып,
Көз жыллара жиргә карлар атты.

Ә таң атты. Атмый каламыни!
Атты, әмма алсуланмый гына.
Кояш карап торды шул хәлләргә
Мәгърур гына, ачуланмый гына.

Һәм көн туды. Кара сыннар — кара,
Аклары — ак, сорылары — соры.
Таңны аттырмаслык хәлләр белән
Тагы күзгә килеп көрдө чоры.

Бүген таңда уянмадың, бәгърем?! —
Әллә күрми калдың син шуларны?
Жиргә ятып эчте көз жыллара
Күз яшьләре диеп шул суларны.

Яңа таңда каберең килдем...
"Тыныч йокла, бәгърем", — дигән идем,
Син кычкырып... көлдөң...
Үз хәлемне үзем генә белдем...

Ашкындың, —
Дөнья ташкынын
Жаның аша үткәрдең.
Хәсрәтләрне син елмаеп,
Иңнәрең күтәрдең...

Күтәрдең, күрегез диеп,
Игелекле затларны, —
Яшен кеби яшьнәп узган
Изге бөөк чакларны...

Яшьлек, мәхәббәт,
Яр дидең, —
Болар өчен коллык юк.

Яндырам дип шашып килгән
Афәт-утка юллык юк.

Яшьлек, мәхәббәт,
Яр китми, —
Алар шигырьгә иңә.
Үлем юк шагыйрь сүзенә,
Ул сүз үлемне жиңә.

Һәм...
Гасырлар аша кабат
Кабына шагыйрь жаны.
Шагыйрьле гасырлар бөөк —
Күтәрә тарих данын.

Зөлфәткә

Сандугач

тамак кырган мәл

Таңда торып шигырь яз син, дуслым,
Таң нурлары сеңәр фиғылең.
Таң туганда гына була торган
Илаһилык сеңәр шигыреңә.

Яфраклар да селкенмәслек тынлык.
Уянуы сары сандугачның.
Тамак кырып тәүге өн салуы
Керфек сирпеп канат кагынгачтын,
Ирешер дә килеп синең жанга,
Илаһи гамь тулыр синең аңга,

Жаның кушылып жырлар сандугачка,
Күз нурларың сибелер алсу таңга.
Көнче кошлар көлеп жибәрерләр:
"Шул да буламыни жыру?" — диеп,
Сандугач бит сары һәм кечкенә,
Без зур, матур, чырру-чырру", — диеп.

"Иң сөйкемле тавыш миндә!" — диеп,
Бар көченә аваз салыр карга.
Егылып төшә язып очып китәр,
Бу тирәктә кара мәче барга.

Жил әлегә, барыбер, эшкә чыкмас,
Таң нурлары яфрак саен кунар.
Яфрак асларында дер калтырап,
Яңа туган чебен-черки туңар.

Яфрак жеңләренә чык жыелыр,
Эңжә булып ялтырларлар тәмам.

Чорыбызның ике олуг шагыйрь
куш тирәктә пар былбыл булып сайраган ике дуслар
Мөдәррис Әгъләм һәм Зөлфәт вафатыннан соң

Алар да бер әйтер калтыранып:
"Их, каласы иде... тамам, тамам..."

Сандугачны куар чибәр кошлар,
Комачаулама, дип, безнең хорга.
Куылабызмыни бу дөньядан
Жырлый белмәгәнә, урын тарга?

Таңда торып шигырь уку, дуслым,
Сине тыңлар затлар тын торырлар.
Сандугач ул хорны боза, диеп,
Көнче кошлар гына котырырлар.

Керфек очларыңа чык жыелыр.
Эңжә булып ялтырларлар тәмам.
"Яшисе лә! — диеп сыгылырсың, —
Гомер бетеп бара, жиргә тамам..."

Таң туганчы тор син, жырчы дуслым!
Төн кошлары юкка уһылдамый.
Барлый алар жырчы сандугачны:
"Уянганы шагыйрь, нушындамы?"

Дуслың китте, —
Сыңар канат белән
Очалмаган коштай талпындың.
Син дә киттең, —
Белмәдеңме шуны —
Син бит, шагыйрь,
милләт иңдәгә
бер канаты идең халкыңның...

Йөрәгеңне синең
Былбыл чакты.
Еланны да хәтта сайраттың.
Былбыллы да, зәһәр еланлы да
Шушы жирне ничек яраттың!

Каләмеңнән фәкать сөю тамды.
Каләмеңнән тамды гүзәллек.
Сабырлыклар телिम милләтемә
Синең китүеңә түзәрлек.

Китте,
Коелыплар төште
Милләт иңдәгә
ике канат.
Яра урыннары
тора канап...

Сүзге-бикәнең үлеме

Язучы Фәүзия БЭЙРЭМОВА Себер татарлары тарихына багышланган “Күчем хан” дип аталган тарихи роман язып тәмамлады. Әсәрдә төп вакыйгалар XVI гасырның икенче яртысында бара, Россиянең Себер ханлыгына каршы башлаган яулап алу сугышлары, жирле халыкларның батырларча көрәше һәм ачы язмышы тасвирлана. Роман тарихи нигездә, Себер татарларының тормыш-көн күрешен яхшы өйрәнеп язылган, анда илен дошманга бирмәс өчен егерме ел буе кулына кылыч тотып сугышкан Күчем хан образы, шулай ук Казан ханәкәсе Сүзге-бикә, хыянәткә барган Карача-вәзир, башкисәр Ермак образлары да тулы итеп сурәтләнгән. Шунисын да әйтергә кирәк, “Күчем хан” романы Себер татарлары тарихына караган беренче әдәби әсәр. Укучыларыбызга шушы әсәрдән өзек тәкъдим итәбез.

Мөхәммәткол солтанның казакларга әсирлеккә төшүе турында куркыныч хәбәрне Сүзге-бикәгә Карача-вәзир китереп житкерде...

Бу шомлы хәбәрне ишеткәч, ханбикә чайкалып куйды, аумас өчен, Карача-вәзиргә тотынды. Үзе дә зур пошаманга төшкән Карача-вәзир ханбикәнең кулы кагылгач, бөтенләй югалып калды, аны тизрәк йомшак кәнәфиенә алып килеп утыртты. Сарай кызларының берсе йөгереп су китерде, Сүзге-бикә аны эчеп куйды һәм сөйләшә алырлык хәлгә килде.

— Кайда булган бу хәл, яугирләре нәрсә караган, Мөхәммәткол солтан хәзер кайда икән? — дип, ул Карача-вәзирне сораулар белән күмеп ташлады.

— Аны Вагай елгасы буендагы Коллар күле янында алганнар, — дип ашыгып җавап бирә башлады Карача-вәзир. — Бик каты сугыш булганга охшый — күл өсте урыс-татар мәетләре белән тулган булган, без әле үзебезнекеләрне яңа күмеп бетердек, тегеләр үзләре алып киткән... Анда безнең бер яугир дә исән калмаган... Ә Мөхәммәткол солтанны Искәргә алып барып япканнар, Йармак бик каты саклата, ди...

— Башта ук үтермәгән икән, димәк, ул аңа нигәдер кирәк, — диде Сүзге-бикә, инде үзен тәмам кулга алып. — Бәлки, аның аша ханга тәэсир итәргә телидер, Себерне урысларга сугышсыз гына бирсен өчен...

— Мин дә нәкъ шулай уйлыйм, — диде Карача-вәзир, сөйләшүнең үзе теләгән якка борылуына сөөнөп. — Йармак Мөхәммәткол солтанны Күчем хан белән сөйләштерү өчен тота булса кирәк, хан үз иреге белән Мәскәү патшасына буйсынсын өчен.

— Менә монысы була торган эш түгел! — диде Сүзге-бикә, урыныннан ук сикереп торып. — Хан моңа беркайчан

да риза булмагач, беркайчан да! Үз ирегең белән буйсыну була алмый ул, чөнки буйсыну булган җирдә ирек юк, ә ирек булган урында дошманга буйсыну юк!

Карача-вәзир ханбикәнең болай ярсуына сокланып карап торды, чөнки аңа нәрсә эшләсә дә, ни әйтсә дә килешә иде. Әмма дөнья хатын-кыз әйтүе буенча гына бармый шул, хәтта ул хатын-кыз патшабикә булса да! Һәм Карача-вәзир ипләп кенә ханбикәгә үз фикерен әйтеп карарга булды, ул бирегә шуның өчен килгән иде дә инде.

— Йармак Мәскәүгә ярдәм сорап казакларын җибәргән, — дип ерактанрак урап башлады ул. — Урыс патшасы Себергә зур гаскәр юллавы мөмкин, чөнки Йармак аңа, Себерне алдым, Күчем хан качты, хәзер татарлар безгә ясақ түли, Себер синеке, дип язып җибәргән. Хәзер бирегә урыс гаскәре үз иленә килгән кебек килергә мөмкин...

— Ничек килсәләр, шулай китәрләр, Карача-вәзир, — дип аны бұлдердә Сүзге-бикә, тел төбен аңламыйча. — Яки монда үлемнәрен табарлар... Безгә хәзер килмәгән урыслар өчен борчылып утырасы юк, мондагылары белән көрәшсәргә әзерләнәргә кирәк. Язгы өзеклеккә кадәр, хан кайтып житчәк, ул Искәрне алу өчен гаскәр җыеп кайта. Мөхәммәткол солтан Иртеш буйларына чыгып, халыкны тупларга җыенган иде, хәзер ул эш сиңа кала инде, Карача-вәзир!

Карача-вәзир сүзнең кинәт кенә ул якка борылуын яратмады, аның берничек тә төньяк олысларга китеп, иштәк-вогулларны сугышка өндәп йөрисе килми иде. Ул аларның Карлыгач тавында ничек сугышканнарын күрдә инде, котыпка кадәр артларына да карамый чаптылар ул иштәкләр! Җитмәсә, анда Ермак атаманны кеше суеп йөри, дигән куркыныч хәбәрләр килә...

— Син беләсеңме соң, ханбикә, ул якларда Йармак казаклары Әримжан халкын, Туртас, Самар калалары кешеләрен суеп, үтереп чыкканнар? Исән калганнарын төрә үттереп Рәсәйгә тугрылыкка ант иттергәннәр, бозлы суларга тыгып, көчләп чукундырганнар? Анда хәзер оештырылык халык калмаган инде, юк ул төньяк олыслары хәзер!

Ханбикә тагы агарып китте, халыкны кызганудан йөрәгә әрнеп кысылып куйды...

Мөхәммәткол солтан аңа боларын ук әйтмәгән иде, ханбикәсен кызгануы булгандыр инде... Димәк, анда хәлләр яман икән, шул ук хәлләр монда да башлануы мөмкин!

— Димәк, Искәрне алуны тагы да ашыктырырга кирәк! — диде Сүзгә-бикә, үзен кулга алып. — Ул кяферләрдән илне болай талаттыру һич дәрәс булмас! Син көнбатыш олысларга бар, Карача-вәзир, халыкка бу хәлләрне аңлат, хан кайтышка әзер булып торсыннар! Ә ханга чапкын юлларга кирәк, гаскәре белән тизрәк кайтырга ашыксын, югыйсә, бу ерткычлар төньяк олыслар белән генә чикләмәчәкләр бит!

Карача-вәзирнең бер жиргә дә чыгып китәсе, беркемгә дә ашыгыч чапкыннар жиһәрәсе килми иде, ул, гомумән, үзен өйрәткәннәрен, бигрәк тә, хатын-кыз өйрәткәннән яратмый иде, шуңа күрә алдан уйлап килгән фикерен ханбикәгә ачыктан-ачык әйтәргә булды.

— Ханбикә, күңеленә авыр алма, тыңлап тор без, — дип башлады ул сүзен, ирләрчә җитди итеп. — Үзең күрәсең — бу урыслар монда китәргә дип килмәгәннәр, бу хәтле байлыкны, бу хәтле жирләрне, мондый табигатьне күргән беркем китмәс иде! Күрәсең, көч алар ягында, аларда утлы корал, мылтыклар, калаларны җимерә торган чуен туплар, бөтен Искәрнең көлен күккә очырырлык дары кискмәкләр! Алар бит Искәрне дә шартлатырга җыенган булганнар, Казанны шартлаткан кебек! Бәхетсез, үзбездән чыгып китеп, шәһәрне дә, халыкны да саклап калдык! Шуңа күрә, алар белән сугышны дәвам итеп, без халкыбызны гына харап итмиздә, дим? Бәлки элеккеге кебек, үз ирегебез белән аларга ясак кына түләрәдер? Безнең өчен ул кырык мең кеш тиресе берни тормый бит, шуның өчен кырык мең кешебезне харап итәбезме ни инде?! Бәлки ханга урыслар куйган таләпләр белән килешергә кирәктер, ул чагында халыкны саклап калачакбыз...

Ханбикә шактый вакыт дәшми утырды, ул кайчан да булса, кем дә булса бу сүзгә башлар, дип көткән иде инде, менә дәүләттә ханнан соң икенче кеше булган Карача-вәзир башлады...

— Син генә шушылай уйлыйсыңмы, Карача-вәзир, әллә башкаларда да бу фикер бармы? — дип сорады ул сабыр гына.

— Күпләр шулай уйлый, — диде Карача-вәзир, күзен дә йоммыйча. — Аллаһ шаһит — халык сугышып карады, урысларга каршылык күрсәтте, әмма җиңә алмады, чөнки алар көчле! Инде мондый вакытта килешеп, бер як юл куярга тиеш, халыкны күрәләтә кырдырып бетереп булмый бит инде! Моны Күчем ханга да аңлатырга кирәк, карт башын урыс кылычы астына салганчы, бичәләре ястыгына салсын!

Карача-вәзирнең артыгын сөйләп башлавы ханбикәнең көефен кырды, әмма ул аны-моны сиздермәде, аны ахыргача тыңлап бетерде, аннан соң үз сүзен әйтте.

— Син сүзләреңдә дәрәслек бар, әмма хаклык юк, Карача-вәзир! — диде Сүзгә-бикә, аңа ханнар биеклегенән карап. — Хаклык — үз илендә кяферләргә каршы көрәшкән халык ягында! Халык бүген исән калу өчен генә көрәшми, халык киләчәктә кол булмас өчен көрәшә! Ә син милләткә коллык юлын тәкъдим итәсең! Әгәр син урыслар шушы кырык мең кешмәл тиресе белән генә канәгатьләнәрләр дип уйлыйсың икән, бик нык ялгышасың! Аларга

башта безнең алтындай жирләребез кирәк булчак, ан телебез һәм динебезне юк итү кирәк булчак, аннан и бу илдә без үзбездән дә артык булчакбыз! Онытма Казанда шулай булды, Хажит-Тарханда шулай булды, Урал шулай булды, Нугай Урдасында, кыпчак далаларында шулай булды, син синең юл белән барсаң, Себердә дә шулай булчак, Аллам сакласын! Без, мөселманнар, ил-жиребез кяферләр басып алганга ризалашып утырырга тиеш түгел без, без, татарлар, урысларның колы булуыга тиеш түгел без! Мин ханым да шушыларны әйтчәкмен, хәер, ул да нәкъ шулай уйлый, безнең уйларыбыз да, гамәлләребез дә бер!

Сүзгә-бикә һәр сүзгә, һәр җөмләсә белән Карача-вәзирне хурлык баганасына кадалый иде, ул инде ник авызын ачканга да үкенә башлаган иде. Карача-вәзир ханбикә аңа аңа дында тагы да түбән төшүен, Сүзгә-бикәнең аннан тагы да нык ерагаюын сизде, әмма әйтәсе әйтелгән иде инде һәм ул үз фикерендә кала иде. Бу тормыш Сүзгә-бикәне дәрәс сындырып, чарасызландырып, ул да ярдәм эзләп, Карача-вәзир каршына килер, дип көткән иде ул, әмма бу хәлләр ханбикәне тагы да ныгыткан булып чыкты. Әмма Карача-вәзир барыбер гомәрлек өметен өзмәде, сугыш фажиғаләре аша булса да, Сүзгә-бикәгә юл эзләде, мөмкинчә белән, аның үзенеке булуын көттә...

Карача-вәзир ханбикәнең күңеленә шом салып китте.

Беренчедән, ул Мөхәммәткол солтанның әсирлеккә элгүен бик авыр кабул итте, бу гаярь яугирне коллыкка кыю алдына да китерә алмады. Икенчедән, Карача-вәзир генә хәвефле нәрсәләр сөйләде, төньяк олысларда халыкның үз хәтле кырылуын Сүзгә-бикә үзе дә белеп бетерми иде. Өччүдән, Карача-вәзир халык арасында бу хәлләргә ризасызлык уянуын, кайберәүләрнең инде тынычрак якларга күчеп китә башлауларын да әйтте. Әмма ханбикә өчен иң авыры — аның урысларга бирелергә кирәк дигән фикер иде... Әгәр халык арасында шушы фикер таралса, ан кяферләргә каршы яуга күтәрү авыр булчак, ә алда Искәр өчен сугыш көтә... Димәк, яуны ашыктырырга, бу хакта Күчем ханга да хәбәр итәргә кирәк.

Ул Карача-вәзирнең Күчем ханга чапкын жиһәрүен көтә тормады, мондагы хәлләрне аңлатып хат язып, иренә җайдаклар юллады. Икенче эш итеп ханбикә Сүзген-Каланга ныгытты, дошман үтеп керә алмаслык саклану корылмалары салдырды, кала халкын төрлө хәлләргә каршы торырга әзерләде. Сүзгә-бикә үзенең шәһәре өчен тыныч иде, чөнки аны ханның иң көчле яугирләре саклый, кала халкы иманлы гайрәтле һәм дошманга бирешә торган түгел. Ханбикә башка шәһәр-авыллардагы хал борчый иде, Карача-вәзир сөйләгәннәр дәрәс булса, халыкның рухы сүнәп бара, ул б сугыш, кан коешлардан инде арий башлаган иде, күпләр көрәшмичә генә урысларга бирелергә әзер, кайберәүләр инде Ермакка хезмәткә алынганнар иде... Карача-вәзирнең бөтен әйткәннәренә ышанып бетмәсә дә, ханбикә чапкыннар аша шәһәр-авылларга хатлар юллады, халыкны коллык белән килешмәскә өндәде, Искәрне алу өчен көрәшкә әзер булып торырга чакырды...

Ханбикәнең бу хатлары Ермак кулына да килеп керде, ул тылмачлар аша анда нәрсә азылганлыгын белеп, ачуыннан шартларлык булды. Ниндидер хатын-кыз халыкны шулай аларга каршы котыртып ятсын әле! Милләтне кяферләргә каршы изгә сугышка өндәсен, аларга беркайчан да буйсынмаска чакырсын! һәм нинди тел, нинди рух белән яза бит андагы ялкыннан ак кәгазь битенә ут кабарлык! Ермак бу хатларны язучы кешенең "ниндидер хатын-кыз" гына булмыйча, ханбикә икәнлеген белгәч, аның Күчем ханның ияраткан хатыны икәнлеген ишеткәч, тәхетеннән тәгәрәп төшә язды. Менә кем бутап ята икән дөньяны, менә кем кирәк икән аларга! Сүзгә-бикәнең Казан ханбикәсе кызы икәнле-

ген дә белеп алгач, Ермак аны әсирлеккә төшерүне үзенен иң зур максаты итеп куйды. Әйе, ул иң беренче итеп Күчем ханны түгел, аның яраткан хатыны Сүзге-бикәне кулга төшерергә, үзене буйсындырырга тиеш иде! Һәм шуның аша Күчемгә дә, аның халкына да тәэсир итәргә, аларны Ермакның каршына шуышып килерлек итәргә!

Әмма Ермак татар хатын-кызларының бик горур һәм зирәк икәнлекләрен дә белә иде... Аларны тиз генә буйсындырып, тәртәгә кертәп булмаячак! Аларда дин дә, гыйлем дә бик көчле, шуның өстенә, татар хатын-кызларында ир-аттагы кебек зирәклек, акыл һәм гайрәт тө бар. Ермак ханбикәнең гажәеп чибәрлегә турында да күп ишетте, ул урамга чыкканда, ирләр аның матурлыгынан күзләре чагылып, башларын түбән ияләп икән, хатын-кызлар сокланып, артыннан ияреп баралар, ди... Ханбикәнең бер бите ай, бер бите кояш, маңгаена йолдыз уелган, дип сөйләләр... Үзе бик тәкъва, изге, кешеләргә ярдәмчел, әүлия сыйфатларына ия икән... Ермак шундый фәрештәдәй затның, нәфис хатын-кызының мондый жиһад хаты язуюна бик гажәлләнде, бернигә карамастан, Сүзге-бикәне үзенеке итү утында янды. Әйе, ул аны кулга алып, Искәргә китерер, үзенеке итәр, бәлки әле Мәскәүгә, Рәсәй патшасына бүләк итеп жиһәрер, чөнки аны матур хатын-кызларга бик хирыс, диләр. Ни булса да, тиз арада ханбикә монда булырга тиеш иде һәм Ермак казакларына шул хакта әмер бирде. Сатлык иштәк-татарлар аша ханбикәнең кайда яшәгәнлеген белделәр, шымчы-күзәтчеләр аша Сүзген-Калага юлны таптылар һәм Ермак иң гайрәтле атаманы Иван Грозага тиз арада ханбикәне үз каршына китереп бастырырга боерды.

Казаклар Сүзген-Каланы басып алырга әзерләнә башладылар...

Бу шомлы хәбәр озын колаклар аша Карача-вәзиргә дә килеп иреште, аны ишетүгә, ул атына атланып, ханбикә янына чапты. Ул сулышына кабынып, Сүзге-бикә бүлмәсенә атылып керде, ханбикәнең тыныч кына нидер язып утырганын күрәп, сөрлегеп туктап калды, аны кызгандан һәм яратудан йөрәге сулкылдап куйды. Сүзге-бикәнең моңлы һәм шул ук вакытта магърур кыяфәте теләсә кемне артка чигенергә мәжбүр итәр иде, ханбикә хәвеф алдынан тынып калган аккошны хәтерләтә иде...

— Бәла, ханбикә, бәла, Йармак Сүзген-Каланы басып алырга жыена! — дип сүзен башлады Карача-вәзир. — Казакларына әмер биргән, алар тиз көннәрдә монда булачак, нидер эшләргә кирәк!

Сүзге-бикә аңа күтәрелеп карады, ханбикәнең күзләренән сагыш түгелә, шул ук вакытта ул тыныч һәм төвәккәл күренә иде.

— Шәһәр яхшы саклана, Карача-вәзир, киләләр икән, каршы торырбыз, — диде ул, тыныч булырга тырышып.

— Моңа алай жиңел карарга ярамый! — дип ханбикәгә каршы төшәргә батырчылык итте Карача-вәзир. — Йармак сине кулга төшерергә бик нык ниятләгән, Күчем ханнан да бигрәк, аңа син кирәк, ханбикә!

Ханбикәнең алсу битләренә ялкын капты, күзләрендә нәфрәт очкыннары ялтырады.

— Менә монысы беркайчан да булмас, Карача-вәзир! — диде ул, еш-еш тын алып. — Аллаһы Тәгалә моңа ирек бирмәячәк! Урыска кол-кәнизәк булганчы, үлемәң артык!

Карача-вәзир ханбикәгә сокланып та, кызганып та карады, Сүзге-бикә хәзер хатын-кыз буларак фикерли, хәлнең ни дәрәжәдә куркыныч булуын аңлап бетерми иде.

— Шулай, ханбикә, шулай, — диде ул, аны җөпләгән булып. — Әмма Йармак бик көчле, Себердә ул ала алмаган кала юк! Онытма — аларда утлы корал, таш диварларны да җимерә торган чуен туплар, аларда мәрмәр сарайларның көлен күккә очыра торган дары бар! Аларның казаклары үлемнән курыкмый, мал дигәндә, жаннарын да бирәләр!

Шуңа күрә, бу эшкә алай жиңел карарга ярамый, ханбикә!

— Ә син нәрсә тәкъдим итәсен, Карача-вәзир? — диде Сүзге-бикә, аңа сынап карап.

— Шәһәрдән китәргә кирәк, ханбикә!

— Кая китәргә? Сүзген-Кала иң нык саклана торган урын, биредә Күчем хан иң көчле яугирләрен калдырды. Хәзер шәһәрдән чыгу — дошман качагына барып керү белән бер булачак!

— Сиңа мондый чакта Себердә калырга ярамый, ханбикә! — диде Карача-вәзир, соңгы көчен жыеп. — Күчем хан сине монда калдырырга тиеш түгел иде, бу бит үлемгә тиң! Бер яктан, Йармак сиңа теш кайрый, икенче яктан, тайбугачылар тагы хәрәкәткә килгән дигән хәбәрләр бар, Сәйтәк инде Чимги-Турага килеп җиткән, Себергә үзе хан булып, Мәскәү патшасы белән килешү төзәргә уйлый икән! Шуңа күрә, инде татарларның үз арасында сугыш башланганчы, моннан китәргә, качарга кирәк барыбызга да!

Тайбугачылар турында хәбәрләргә Сүзге-бикә үзе дә ишеткән иде, мондый хәвефле вакытта Бикбулат улы Сәйтәкнең Себер тәхетен даулап йөрүен ул аңламады да, кабул да итмәде.

— Хан тәхетке хәзергә дошман кулында, алай батыр булса, урыслардан сугышып алсын ул аны! — диде ханбикә, кырт кисеп. — Яу вакытында дошманга каршы бергә булырга кирәк, үз халкыңнан тәхет даулап йөрергә түгел!

— Шулай, шулай, ханбикә! Әмма тайбугачылар белән шәйбәниләр нәселе арасында гасырларга сузылган көрәш бара, ул бүген генә туктамас инде! Сәйтәк үз вакытын көттә, илдә хәл кискенләшүгә, тәхет даулап килеп җитте! Күчем хан картайган, Искәрне кулдан ычкындырган, хәзер башкалар үзләренә вакыт җитте дип уйлыйлар! Һәм Сәйтәк тәхеткә утырачак та әле, менә күрерсен, ханбикә!

Карача-вәзирнең һаман Күчем ханга төрттереп сөйләве, һаман аны түбәнәйтәргә тырышуы ханбикәгә ошамады, ул аның белән сүзне туктатырга кирәк тапты.

— Хәзер бу хакта сөйләшә торган вакыт түгел, шәһәрне сакларга әзерләнәргә кирәк! — диде ул, аның белән сүз беткәнгә ишарә ясап. — Син кайда каласың, Карача-вәзир, шәһәрне саклаучылар беләнме яки каладан читтәме?

Карача-вәзир бу сорауны көтмәгән иде, ханбикәнең туры сүзенә ни дип әйтәргә белмәде, байтак кына бер урында таптанып торды.

— Мин бик теләсәм дә, калада кала алмыйм, ханбикә! — диде ул, ниһаять, үзен кулга алып. — Миңа ил белән идарә итәргә кирәк, халыкны Искәр өчен көрәшкә әзерләргә кирәк! Әгәр казаклар Сүзген-Калага һөҗүм итә калалар икән, без аларга арттан килеп ябырылырбыз, әмма урысларга сине кулга төшерергә ирек бирмәбез, ханбикә, юк, бирмәбез!

Аның бу сүзләренә каршы Сүзге-бикә моңсу гына елмаеп куйды, ул Карача-вәзиргә үз жаны бик кадерле икәнлеген яхшы белә иде.

— Хуш, Карача-вәзир, Аллаһы Тәгалә сакласын барыбызны да! — диде ул, аның белән сүз беткәнгә исәпләп. — Аллаһ ни язган булса, шуны күрербез, әмма ахыргача кеше булып, мөзмин-мөселман булып калырга кирәк, шуны онытмыйк!

Инде сабуллашырга торганда, ханбикәнең бүлмәсенә сарай кызлары йөгереп кереп, куркыныч хәбәр әйттеләр — Искәр ягыннан атлы гаскәр күренгән иде! Ул арада яугирләрнең йөгәрешкәне, яу башларының әмер биргән тавышлары ишетелде, сарайда ыгы-зыгы башланды. Сүзге-бикә чардакка чыгып, Искәр ягына карады, аннан, кара болыт булып, мылтык һәм тәреләрен күтәреп, урыс гаскәре килә иде... Карача-вәзир дә моны күрде, үз хәлен аңлап, утка төшкән мәчедәй куырылып килде, аннан ханбикәнең кулларына чытырдап ябышты.

— Китик, качыйк, ханбикә, әле өлгерәбез! — диде ул, ялварып. — Боларны жиңеп булырлык түгел, болар кара болыт кебек! Калма монда, харап итмә үзеңне!

Сүзге-бикә кулын тартып алды, гажәпләнеп Карача-вәзиргә карады, әмма аны туктатырлык түгел иде инде.

— Күчем хан тиз генә кайтып житәрлек түгел, аның әле кайту-кайтмавы да билгесез... Китик кыргыз-казак далаларына, китик бергә Бохарага, син анда да ханбикә булып яшәрсең!

— Мин болай да ханбикә! — дип аны туктатты Сүзге-бикә. — Һәм ир хатыны! Син тиешсез сүзләр сөйлесең, Карача-вәзир, куркудан акылыңа зәгыйфьлек килгән, ахры!

— Алайса, бел — минем акылыма зәгыйфьлек сине беренче күргән көннән килде! — дип калтырый-калтырый давам итте Карача-вәзир. — Мин утыз ел син дип тилмердем, ашым — аш, йокым йокы булмады, шәүлә кебек синең артыңнан йөрдем, гомер буге сине яраттым, ханбикә! Ә син Күчем ханнан башка беркемне күрмәдең, беркемне сөймәдең, аны гына изгеләштердең, аңа гына табындың! Хәзер, сиңа бәла килгәндә, кайда Күчем хан, кайда ул батыр?! Синең яныңда һаман да шул яратмаган Карача-вәзир бит! Ул тәкъдим итә сиңа тизрәк моннан китәргә, ул сиңа ярдәм итәчәк авыр вакытларыңда! Китик, ханбикәм, китик, Сүзге-бикә, әле вакыт бар, мин яшерен юлларны беләм, әле без шәһәрдән беркемгә күренмичә чыга алабыз, әмма тиздән соң булачак, һай, соң булачак бит!

— Кит, Карача-вәзир, теләгән жиреңә кит! — диде Сүзге-бикә, соңгы сүзгә итеп. — Әмма мин биредән китмим, нәрсә булса да, илем белән, ирем белән калам! Син дәрәс әйтәсең — мин Күчем ханнан башка беркемне яратмадым, минем өчен беренче — Аллаһ, икенче — ул булды! Һәм үлгәндә дә шулай булачак, иншаллаһ! Ә син кит, мәңгегә кит! Син минем өчен күптән юк инде...

Карача-вәзир дәмдә, кабалана-кабалана төлке тунын, тире итекләрен киде, тән сакчыларына киерелеп кычкырды да мәрмәр баскычлардан аска атылды. Иртеш ярында аны иярле аты, кораллы яугирләре көтеп тора иде, ул алар белән бергә, артына да борылып карамыйча, елга аша аргы якка чыгып качты, анда исә хәзергә сугышларсыз тыныч тормыш, иминлек хөкем сөрә иде...

Сүзге-бикә аны болдыр аша карап калды, ниһаят, ул бу бәндәнең чын йөзен күрде, Күчем ханның нигә аны үз янында шулкадәр олак тотуына гажәпләнде. Әмма хәзер болар турында уйлар вакыт түгел иде, ул тагы бер тапкыр Искәр ягына карады, казак гаскәре инде Сүзген-Калага якынлашып килә иде. Ханбикә аска күз ташлады — татар яугирләре һәрберсә, ук-санайларын тотып, эчке яктан шәһәрне чорнап алганнар, биек диварларда да жәяләрен киереп тоткан сугышчылар басып тора иде... Ханбикә сарае да бик

нык саклана, урамда гына түгел, йорт эчендә дә ишек тасма саен кырыс кыяфәтле ясавиллар, һәр мизгелдә ханбикә өчен сугыш башларга, аның өчен үлсәргә дә әзер алар...

Урыс гаскәре ук-житмәслек урынга килеп туктады. Ал Ермакның әмере буенча, сугышканчы сөйләшәп карап булдылар. Аларга иярәп татар тилмачы да килгән иде, а ак байрак тоттырып, шәһәр ишеге төбенә жибәрделәр. Татарларның ук-жәяләре киерелгән булса да, ханбикә әмере буенча, сөйләшәргә килүче тилмачка атмадылар, калаша хатын алып, үзен кире жибәрделәр. Ермакның хатна Сүзге-бикә кулына китереп тоттырдылар, ул да, тилмач аша, гарәп хәрефләре белән татарча язылган иде. Ханбикә хатна ашыкмыйча гына укый башлады, анда нәрсә яздыганын ул күңелә белән сизә иде инде. Сизенүе дөһшәт булган — гадәти сәлам бирешүләрдән соң, казак атамалары төп мәсьәләгә күчкән һәм Сүзген-бикәгә үз иреге белән урысларга бирелергә кушкан:

"Син күрәп торасың, ханбикә, без башкалаңны алдык, син аның качты, Мөхәммәткол солтан әсир төште, халкыңның күңеленә инде безгә буйсынды һәм ясақ түли, — дип язган икән Ермак. — Инде шушы илнең тулы хужалары буларак, бирә синә дә үз ирегең белән безгә бирелергә чакырабыз! Бирә синәң югары дәрәжәдәгә ханбикә икәнлегенә яхшы белән без, телесең икән, син алга таба да шулай кала аласың! Бирә сиңа тормыш вәгдә итәбез, иминлек һәм үзгә теләгәннәр яшәүне ышандырабыз! Әмма моның өчен сиңа үз ирегең белән безгә бирелергә кирәк һәм Искәргә килүең сора. Юк икән, сугышчыларым минем бу әмеремне көч белән үтәтү чаклар, шәһәрнең сугышып алачаклар һәм синә минем кадимки шымка китерәчәкләр! Шуңа күрә, ике яктан да мәгънәсез килә койганчы, үз теләгең белән бу тәкъдимгә ризалаш, ханбикә, шулай итеп, үзеңнең дә, якыңнарыңның да гомерен саклап калырың! Биредә туганың Мөхәммәткол солтанны да күрәсең, ул сезнең барыгызны да сагына һәм көтә, ул хәзер безнең иң якын ярдәмчеге һәм син дә шулай булырсың! Бирә дип өмет итәбез һәм Искәрдә көтеп калабыз".

Сүзге-бикә казак атаманының мәкеренә һәм оятсызлыгына хәйран калды, ул, төлке кебек хәйләләп, ханбикә әсирлеккә, коллыкка өнди иде! Һәм шушы ялганына ханбикә ышанып дип белә, аны тиз генә кармагына каптырып уйлый, оятсыз рәвештә аңа коллык тәкъдим итә! Ничек белә икән ул үзе басып алырга жыенган халыкны Татарларның коллыкка караганда үлемне артыграк күрүләрен белмиме икәнни соң ул?! Мөселман хатын-кызының теләге белән беркайчан да кәферләргә бирелмәгән белми, ахры, казак атаманы, белсә, ханбикәгә мондый сүзләр язмас иде!

Ханбикә Ермакның хатын бөгәрләп читкә атты, аны кулларын хуш ислә ефәк яулык белән сөртте, үзен көтү торган яугиргә: "Жавап булмаячак!" — диде. Бу — сугыш дигән сүз иде, моның нәкъ шулай буласын шәһәр халыгы үзе дә белә иде. Тагы капка төбенә килеп баскан татар тилмачына бу яктан: "Жавап булмаячак!" — дип кычкырдылар. Бу — сугыш дигәнне аңлата иде, моның шулай икән Ермак казаклары да аңладылар. Ике як та сугышка әзерләнә башлады...

Сүзге-бикә үзенең яугирләренә ышанды һәм Күчем ханна аның тизрәк кайтып житүенә өмет итте. Инде Искәргә Һәҗүм көне дә якынлаша, хан инде юлда булырга тиеш һәм ул беренче эш итеп бирегә киләчәк иде. Шәһәр халкы шулай уйлады, хан гаскәре кайтып житкәнчә барысына түзәргә, әмма дошманга бирелмәскә булдылар. Казаклар гадәтләренчә, туллардан атып карадылар, әмма таш кырдан кисеп ясалган кала капкалары селкенмәдә дә, мылтыклардан атып карадылар — ядрәләр биек тау башында шәһәргә барып житә алмады, һәм алар Сүзген-Калага камап алдылар, ике атна буге беркемне чыгармадылар.

беркемне кертмәделәр, үзләре туктаусыз туплардан аттылар, шулай итеп, шәһәр диварларын жимерергә өметләнделәр. Иртекшә төшә алмагач, шәһәрдә су бетте, халык кар суы эретеп эчә башлады, ризык бик нык кимеде, аны яугирләргә һәм балаларга, карт-корыларга гына өлешләп бирделәр. Дары төтенә сеңгән кар суы эчеп, күпләр чирли башлады, билгесез авырудан егылып үлүчеләр, ачтан хәлсезләнеп ятучылар артты.

Ул арада казаклар Искәргә кайтып, тагы дары кисмәкләр алып килделәр, аларның уһылдап шартлаган тавышларынан жир селкенеп тора иде, Иртекш ярлары яргаланып, инде өскә авыр хәлгә җитте. Тагы берничә көн шушындай туктаусыз һөжүм булса, шәһәр диварлары түзә алмаячак, авачак иде... Житмәсә, яугирләр арасында да яраланучылар һәм үлүчеләр саны көннән-көн арта, чөнки алар дошманга тидерү ниятеннән шәһәр диварларына якин киләләр һәм казакларның кургаш ядрәләреннән кырылалар иде... Дөрес, дошман ягынан да үлүчеләр күп, татар сугышчыларының уклары аларга кыймылдарга да ирек бирми, бассалар да, ятсалар да, качсалар да чүкеп кенә тора иде...

Сүзге-бикә, тилмереп, күзләре арыганчы дала ягына карап, ирен кәтә, әмма анда атлы гаскар күренми, ак кар өстенә ятып, җил генә улый иде. Хан кайтканчы шәһәр халкы кырылып бетәргә мөмкин, ханбикә үзе дә инде чак аягында басып тора. Яугирләр саны да кими бара, ә дошман көннән-көн арта, аңа Искәрдән яңа көчләр өстәлеп тора, алар инде кала капкаларын кара болыт кебек каплаганнар, менә-менә бәрәп керергә мөмкиннәр. Нишләргә, халыкны кырдырып бетереп, дошман кулына элгәргәме, әллә...

Ханбикәнең башында бер уй йөри, әмма бу хакта киңәшәргә беркемә дә юк. Юк, ул дошман кулына үз теләге белән бирелергә уйламый, бу хәл беркайчан булмагач, ул яугирләре белән ахыргача көрәшәчәк. Әмма халыкны бу хәлләрдән азат итәргә кирәк, ягъни, ирекке чыгарырга... Тик ничек итеп?

Сүзген-Каланы озакамап тору Ермакның үзенә дә ошамый иде, чөнки, беренчедән, аның иң гайрәтле казаклары кырыла, юкка харап була, икенчедән, шәһәрне ала алмау аның көчсезлеген күрсәтә, ә татарларга шул гына кирәк! Әгәр ул арада ханбикәгә дә берәр нәрсә булып куйса, бу сугыш, гомумән, бөтен мәгънәсен югалта! Димәк, ашыгыч рәвештә нәрсәдер эшләргә кирәк! һәм ул тагын горур ханбикәгә хат язып карарга булды, аны чапкыннар аша Сүзген-Калага юллады. Чөнки Ермак белә — ханбикә дә инде соңгы чиккә килеп җиткән, халкы кырыла, каласын казаклар алырга тора, һәм мондый вакытта ул башка төрлеле уйларга тиеш иде...

Ханбикә кулына Ермакның хатын китереп тоттырганда, ул тирән уйда утыра иде. Нишләргә, кала халкын ничек коткарырга, ничек дошман кулына төшмәскә, ничек бу каршы торуны Күчем хан кайтканчы дәвам итәргә? Атаман Ермак аңа бу юлы да шул ук нәрсәләргә тәкъдим иткән иде — үз иреге белән бирелергә, шулай итеп, халкын да, үзен дә, шәһәрне дә саклап калырга... һәм ул аңа тагы алтын таулар вагында иткән, ханбикәнең башынан чәч бөртеге дә төшмәсен әйткән... Сүзге-бикә аның сүзләренә ышанмады, әлбәттә, әмма уйга калды. Бу хат аның халкын коткарырга бердәнбер мөмкинлек иде...

Ханбикә Ермак белән сөйләшәргә ризалыгын белдерде, әмма берничә шарт куйды. Моңы ишеткәч, сугыш туктады, ике як та тынып калды, барысы да эшенең ни белән бетәсен көтәләр иде... Ермак ханбикәнең теләсә нинди теләген үтәргә, тик аны исән килеш Искәргә алып кайтырга боерганга күрә, казаклар Сүзге-бикә ни кушса да үтәргә әзерләр иде.

Менә ханбикә чардакка чыгып басты, аны күреп, бар халык аң итте. Сүзге-бикә өстенә иң затлы киёмнәрен кигән,

башында кеш тиресе тоткан нәфис бүрек, иңендә алтын-көмешләр белән чигелгән, асылташлар белән бизәлгән ханбикә туны, муенында бөтен күкрәген каплаган алтын ярымай, аягында чиккән затлы итеклар иде... Әйтерсез лә, ул туйга җыенган, кем белә, бәлки бу аның соңгы тугедей да...

— Мин казак атаманы әйткәннәргә үтәргә риза, — диде ул аска карап. — Тик бер шартым бар, шуны үтәсәгез генә мин риза булачакмын!

— Нинди шарт, әйт, ханбикә, барысын да үтибез! — дип астан аңа кычкырды казак атаманы Иван Гроза, тылмач аша.

— Башта минем халкымны исән-имин килеш шәһәрдән чыгарып жиберегез! — диде ханбикә. — Алар Иртекшенең аргы ягына чыгып җиткәнчә, шәһәргә кермисез!

Казаклар аста үзара киңәштеләр дә ханбикәнең бу теләген үтәргә булдылар.

Шәһәр халкы — баласы-чагасы, яше-карты, авырулары-исәннәре, атлысы-җәяүлесе — барысы бергә җыелып, аска төшә башладылар, әмма алар арасында бер генә яугир дә юк иде... Менә алар шәһәр капкаларынан чыктылар, менә Иртекш ярына төштеләр, менә елга өстеннән каткан боз буйлап, аргы якка чыга башладылар... Килешенгәнчә, казаклар аларга атмадылар, татарлар Иртекшенең аргы ягына чыгып җиткәнчә карап торырга мәжбүр булдылар.

Ханбикә дә биек чардагынан халкын озатып калды, алар өчен дога кылды...

Менә алар исән-имин килеш ар якка чыгып җиттеләр, менә каралып торган карагайлар арасына кереп югалдылар, сугыш бармаган тыныч җирләргә аяк бастылар... Анда — татар шәһәрләре, анда — татар авыллары, димәк, алар котылды, исән калды дигән сүз! Инде хәзер сугышны дәвам итәргә дә була!

Һәм ул шулай әйтте дә аннан бер хәбәр көтеп торган казакларга:

— Ә хәзер сугыш дәвам итә! — диде.

Казаклар шул чакта гына үзләренең алданганлыкларын аңладылар, ике яктан тагы котырып ата башладылар, шәһәр өстеннән ядрә һәм уklar очты, кычкырган, акырган тавышлар ишетелде, тагы мәхшәр купты... Шәһәр капкасы төбәндә кул сугышы башланды, татарлар аны яңадан ябып куярга ашыктылар, урыслар исә яптырмас өчен тырыштылар, бер-берләренең бугазларына ябышып, ак кар өстендә аунадылар... Әмма көч казаклар ягында иде, алар, мылтыклардан ата-ата, шәһәргә бәрәп көрделәр, Сүзген-Каланың һәр йорты өчен татарлар белән урыслар арасында канлы сугыш, соңгы сугыш башланды... Ханбикә бу хәлләргә биек чардагынан карап торды...

Казаклар ярысып сугыша-сугыша, татар яугирләрен кырыкыра, ханбикә сараена якынлаштылар, сарайга сукмак мәетләр белән капланды... Менә казаклар инде мәрмәр баскычларга җиттеләр, менә каршы торган татар сугышчыларын үтереп, өскә күтәрелә башладылар, аларның аяк тавышлары инде якында гына ишетелә иде. Сүзге-бикә Аллаһтан ялварып иренең кайтып җитүен сорады, татар яугирләренең казакларны озаграк тоткарлавын теләде һәм үзе дә соңгы көрәшкә әзерләнде. Аның бүлмәсен иң көчле, иң тугрылыклы сугышчылар саклай иде, казаклар ханбикә янына бары тик аларның гәүдәләре аша гына үтеп керә ала иде. Ханбикә бүлмәсендә тезләнеп, намаз укыды, Аллаһтан халкы өчен бәхет һәм бәйсезлек сорады, милләтенә иман һәм иминлек теләде... Аннан булат хәнҗәрәнен әзерләп куйды, дошман белән тәнненән җаны чыкканчы көрәшәргә булды...

Шулчак дала ягынан жир тетрәткән тояк тавышлары ишетелде, алар, бозлы юлны яңгыратып, Сүзген-Калага таба якынлашалар иде. Ханбикә атылып чардакка чыкты, әсәрләнеп, дала ягына карады һәм шатлыгынан кычкырып

жибәрде — бирегә таба томырылып, жирлар селкетеп, хан гаскәре кайтып килә иде... Алда, акбүз атта, аның ире, бердәнбере, татар патшасы Күчем хан илгә кайта, ханбикәсе янына канатланып оча иде!

Ул арада сугышлар ханбикәнең ишек төбенә килеп житте, кычы чыңлаган тавышлар, кычкырган, ыңгырашкан авазлар янәшәдә генә ишетелә башлады. Менә имән ишеклар шартлап ачылып китте һәм аннан, сугыша-сугыша, казаклар һәм татар яугирләре килеп керде... Навада кылычлар чыңлады, хәнжәрлар шартлап сынды, яралылар гөрселдәп идәнгә ауды, соңгы сулышларын алдылар... Менә соңгы татар яугире дә мәрмәр идәнгә ауды, ханбикәгә юл ачылды, казаклар аның артыннан чардакка ябырылдылар. Әмма Сүзге-бикә кулына булат хәнжәрен кысып тоткан, үз янына беркемне дә якын жибәрми иде. Аның битләре ут булып яна, күзләрендә очкын, очкын гына да түгел, дошманга карата чиксез нәфрәт, утлы ялкын бәрәп тора иде... Ханбикәне тереләй алу әмере булганлыктан, казаклар бу дөһшәтлә хәлне күрәп, телсез калдылар, артка чигенделәр. Алар аңлады — ханбикә үз иреге белән болар кулына бирелмәчәк иде...

Атаман Иван Гроза, ханбикәне тынычландырырга теләп, кулларыннан алмакчы булды, шулчак Сүзге-бикәнең үткен хәнжәре аның йөзен теләп үтте. Атаман улап читкә сикерде, кан бәрәп чыккан йөзен учы белән басты, казаклар исә өерләре белән ханбикә өстенә ябырылдылар. Чардак рәшәткәсе янында көрәш башланды, казакларга ханбикәгә дә зыян салырга ярамый, үзләрен дә аның үткен хәнжәреннән сакларга кирәк иде. Әмма ханбикә дә үзенә тәне һәм жаны өчен соңгы көчен куеп көрәшә, ул тереләй алар кулына биреләчәк түгел иде. Шулчак атаман Грозаның күзе ханбикә жылкәсе аша урамга төште, анда, урман юлын тутырып, шәһәргә таба татар гаскәре килә иде...

— Татарлар! — дип кычкырып жибәрде казак атаманы, жан ачысы белән. — Татарлар килә! Китәбез, чигенәбез! Эшен бетергез бу ана этнең, шуның аркасында күпме кешебез харап булды! Безгә булмады, аларга да калмасын!

Ханбикә, аларның сүзләрен аңламаса да, үзенә хөкем карары чыгарылуын казак атаманының тавышыннан сизде. Ул, тилмереп, урам якка карады, хан гаскәренең шәһәргә якынлашып килүен күрде, үзенә таба очып диярлек килүче ирен күрде, аның кайнар сулышын, киң жылкәләрен тойгандай булды... Шулчак аның аркасын нидер яндырып үтте, аннан аяк астында жир чайкалды, ул зәңгәр күк йөзен, шаулап утырган карагай агачларын күрәп өлгерде һәм шулар арасына оча башлады... Ул, яралы аккош кебек, канатларын жәеп, язмышы каршына оча иде, газиз пары янына ашыга иде, аның жаны, жирне калдырып, инде мәңгелеккә ашып бара иде...

Казаклар исә, үзләренең кара эшләрен эшләгәннән соң, аска томырылдылар, татар гаскәре килеп житкәнче, шәһәрдән чыгып качарга тырыштылар. Әмма хан гаскәре инде шәһәр капкасына килеп житкән, биредә сакта торучы казакларны таптап-изеп, эчкә бәрәп кергән иде. Алда, акбүз ат өстендә, ак сакалын жылдә жылфердәтеп, Күчем хан килә, әмма ул үзенә нинди зур кайгысы каршына барганын белми иде әле...

Шәһәр эчендә казаклар белән кыска гына сугыш булып алды, әмма татарлар аларны бик тиз юк иттеләр, берничә көше генә качып котыла алды. Хан исә тизрәк Сүзге-бикәсе янына ашыкты, атыннан төшәп, ханбикәсе яшәгән сарай янына килде һәм атлый алмыйча, бер урында катып калды. Сарай диварлары янында, биек чардак астында Сүзге-бикә ята иде, ул яткан урында ак кар кызыл төскә кереп, эреп чыккан иде...

Күчем хан, аяклары тотмыйча, Сүзгесе янына тезләнде, аның суына барган ак кулларын учына алды, мәрмәрдәй йөзеннән жан жылысы эзләде, тилмереп, зур кара күзләренә бакты... Әмма алар хәрәкәтсез иде... Ак кар бөртекләре Сүзге-бикәнең озын керфекләренә куналар да шунда эленеп калалар, битендә эремичә, жемелдәшәп яталар, әйтерсәң лә, хәзер инде аңа үзләре хужа икәнне әйтергә телиләр иде... Әмма Күчем ханның эре күз яшьләре ак карларны да эретә, тик ханбикәсен генә терелтә алмый шул инде, терелтә алмый! Аның Сүзгесе, дөньяда бердәнбере, жир йөзәндә Күчем ханның бер ялгызын калдырып, мәңгелеккә китеп барган иде...

Ул, ак кар өстенә тезләнеп, дога кылды...

“Иннә лилләһи вә иннәә иләһи раажигуун!” — “Барыбыз да Аллаһтан килдек һәм Аның каршына китәбез!”

Аннан соң Күчем хан Сүзге-бикәне кулларына күтәрәп алды, аны сабий бала кебек күкрәгенә кысып, сараена таба алып китте...

Юлда очраган яугирлар, башларын иеп, аңа юл бирделәр, бу кырыс ирләрнең дә күзләрендә яшь иде...

Сарайны чорнап алган карагайлар, жиргә хәтле иелеп, Күчем ханның кара кайгысын уртаклаштылар, кыйбла яктан искән жыллар иңнәренә сарылып сыктадылар, ак болытлар, күктән жиргә төшәп, Күчем ханның аяк астына түшәлделәр... Ул шулар арасынан дөньядагы иң газиз жанны күтәрәп, үтмәс мәхәббәтән һәм бетмәс кайгысын күтәрәп, үзенә киләчәгенә бара иде... Мәңгелек ялгызлыгына бара иде...

Ханбикәне үз шәһәрендә биек тау башында жирләделәр...

Казан каласында туып үскән сылу Сөмбелә Себер жирендә, Сүзге-бикә ханбикә булып, милләте һәм дине өчен көрәшәп, шәһид китте...

Урыны жәннәттә булсын бу изге жанның...

Бу хәсрәттән Күчем ханның кинәттән күзләре сукайды, чәчләре бөтенләй агарды, жаны картайды, дөньяда яшәүнең яме бетте...

Күңелдә, мәңге бетмәс сагыш булып, ханбикә мәрсиясе туды...

*Кичә-көндөз ишем булган,
Хәтәр чакта дога кылган,
Аллаһтан ярдәм сораган
Догачымнан аерылдым.
Эссе чакта киём булган,
Суык чакта ышык булган,
Караңгыда нурын биргән
Чырагымнан аерылдым.
Башыма күп бәла килсә,
Дус-ишләрем күңел өзсә,
Шул чакта да күңел өзмәс
Тугры дустан аерылдым.
Йөзен кыйбла таба борган,
Иман белән намаз укыган,
Иман әйтеп рухы чыккан
Мөселманнан аерылдым.
Югалтудан хафа булдым,
Аерылудан бәгърем көйдә.
Милләт өчен жанын биргән
Ханбикәмнән аерылдым...*

Әмма ил дошман аягы астында таралып ятканда, ил башының сүнәргә дә, үлөргә дә хагы юк иде...

Бохарадан иң яхшы табигиялар китереп ханның күзләрен дәваладылар, бөтенләй үк терелмәсә дә, ул яңадан күрә башлады, аягына басты...

Жан ярасын учларына кысып, аның милләтне дошманга каршы көрәшкә күтәрәсе бар иде...

Алда Искәр өчен сугыш көтә иде...

Жанның мең авазы

* * *

Серән салып узды киек казлар...
Көзге кичләр иңерәп куя;
Мин сөялгән тупыл әйтә кебек:
— Сентябрь малае эзенә
сентябрь

Яфраклар коя.

Жиргә карыйм:
Ышанасы килми, —
Килгән сукмакларым сап-сары;
Күкә карыйм:
Кычкырасым килә, —
“Син кайларда, сөекле ярым?!”

Яшел жәйдә — яшел яшьлегемдә
Без ант эчкән изге урында
Көзге жыллар бүгән яфрак сибә...
Уйлыймын да синең турында —

Кысылып тибә йөрәк, давыллардан
Карт тупыллар уфылдап куя;
Сары күбәләкләр куна иңнәрәмә —
Сентябрь малае эзенә
сентябрь

Яфраклар коя.

Яфраклар коя...

Әнкәй төше

Төш күргәнсең, әнкәй...
Юратырга
Син кәргәнсең күрше карчыкка.
(Тышта жылдер, әнкәй, иңнәрәң
Мамык шәлең бөркәнми чыкма!)

Төшең рас килер. Төшләреңдә
Агымсу күргәнсең — юл төше;
Тагын... ялгыз ағач: бусы, бәлкем,
Юлда ялгыз калган бер кеше.

Тагын кыр күргәнсең — дулкынлы кыр...
Бусы, бәлкем, йөгрәк кылгандыр.
(Гөл чүлмәгең тулы кылган белән,
Бәлкем, төштә күргән кырдандыр.)

Кылганнарны “әби чәче” диләр,
Ул нәкъ синең чәч кебек, әнкәй,
Ак һәм йомшак; сулыш жиле белән
Тибрәнергә тора бит, әнкәй.
Күнелең дә кылган кыры кебек —

Жил дә исмәс борын тирбәлә;
Балаларың олыгайган саен
Кайгың олыгая.
Олы бала, имеш, зур бала.

Төш күргәнсең, әнкәй,
Бер юл төше —
Кайтыр идем, юлым бүленгән;
Миннән хәбәр булып бара торсын,
Хат булса да салам бүгеннән.

* * *

Үткәннәрнең асылмалы, алтын
Күперләре янган-ягылган.
Күпме күз тегәмә, өметләнмә, —
Кояш чыкмый баткан ягыннан.

Сау бул, үткән көнем! Очты — көлең,
Яңа көн яктысы тәрәздә;
Башка гөлләр үсә кырларыңда,
Бүтән кырлар балы кәрәздә.
(Өстәл өстемдәге кәгазгә.)

Әмма бал кортларың —
уй һәм хисләр —
Таныш гөлгә кунган чагыңда,
Яңрап куя серле симфония
Жанның мең авазлы чаңыңда.

Син — бер генә...

Меңнәр арасында син — бердәнбер,
Син бер генә дөнья йөзәңдә;
Бер гомер ул нәрсә?!
Мөмкин булса
Бирер идем унын, йөзен дә

Сиңа гына... Син кайларда хәзер,
Жир шарының кайсы төшендә?!
Нинди билгеләрдән танып дәшим,
Очрата калсам төшемдә?!

Чәчкәләрең кайда орлык коя,
Туфрагына нинди түтәлнең?!
Син гөл идең, сөңлем, һичбер кайчан
Шиңмәс гөлә ерак үткәннең.

Дуслар, иптәш, таныш, якыннардан
Бармы кешең “абый” диярлек?!
Син — беренче идең, син — бер генә,
“Сөңлем” итеп башым иярлек.

Сукур яңгыр

Бүрек кадәр болыт!..
Коя гына
Күл өстенә — су күбек кенә;
Гөлләр суга сусый — суга ява...

.....
Суга яуган су кебек кенә
Синнән калган соңгы хатирә;
Бу — бер гыйбрәт миңа,
Бу — бер сабак,
Хет ачулан мине, хет тиргә.

...Суга яуган яңгыр — сукур яңгыр, —
Сөякләргә хәтле чылатмый;
“Чылатмаган яңгыр” үксетсә дә,
Үксетсә дә алай жылатмый.

Ажагандай, күкрәүсез генә
Үтеп китте синең яшьнәвең;
Нәрсә соң бу: ачы хакыйкәтме,
Бер хатасы мәллә яшәүнең?!

Төнге сулар

Төнге сулар ага, төнге сулар...
Көзге сулар шундый ямансулар, —
Таллар боек, түбән иелгәннәр,
Инде сап-сарыдан киенгәннәр.
Төнге сулар ага, төнге сулар...

Сулар өсте тулы яфрак ага,
Яфракларны дулкын ярга кага;
Ярда кала читкә кагылганнар,
Бер кояшка гына табынганнар.
Сулар өсте тулып яфрак ага.

Айның сузылып төшкән ак җепләрен
Чайкый, юа Ыкның дулкыннары;
Кеше дә бит жирдә яфрак кына, —
Һәр суның бар яшерен упкыннары.
Чайкый, юа Ыкның дулкыннары.

Төнге сулар ага, төнге сулар...
Килер бер көн, Вақыт чаңы сугар, —
Күкрәк елгасыннан аккан еллар
Кайтмас, кайтмас... Тынгы бирми
шудар.
Төнге сулар ага, төнге сулар...

Хакны-нахакны Хак белер

“Сөөмбикә” журналында (2007, № 2) Рәисә Яхинаның “Мәңге риза-бәхил...” дигән язмасын укып чыктым.

Күңелдә төөр калды. Шул төөрне бераз булса да эртергә, йомшартырга теләп, кулыма каләм алдым.

Кайвакыт тәжрибәле журналистлар да, хискә бирелеп, чынбарлыкны берьяклы гына, өстән-өстән генә, шахси кичерешләре белән генә баеп яктырталар. Язмада сурәтләнган вакыйгалар, геройлар әллә кайчангылар. Аларны бүген кем белсен дигән кебегрәк. Мин аңлыйм: бу язмасында автор яшьләргә гыйбрәт булырлык хәлләрне сайларга тырышкан. Белегез, гыйбрәт алыгыз: кеше бәхетенә кеше керергә тиеш түгел, керсәгез...

Язманың төп геройлары — авторның бабасы Хәйрулла абый белән минем әниемнең әнисе Сабира. Мин беркемне дә гаепләргә дә, акарга да жыенмыйм. Рәисә Яхина әйткәнчә, мин дә “риза-бәхил”. Минем теләгем — Сабира әбиемнең язмасына бераз ачыклык керту. Әбиемне мин күрә беләм. Без, аның оныклары, әбиебездән өйрәнгән догалар белән үстек. Искиткеч йомшак күңелле, ягымлы, чибәр карчык булып калды ул күңелдә. Ул миңа алты яшь булганда үлеп китте. Язмамда әбинең үзеннән, балаларыннан, туганнарыннан ишеткәннәремне, күргәннәремне сөйләп китмәкче булам. Кайбер кешеләргә бераз гаеп тә ташлангандай булып. Аларны кабул итү-итмәү укучы хөкеменә тоелыр.

Минем әбием Сабира да авылның иң чибәр, иң уңган кызларыннан берсе булган. Шулай булмаса, Хәйрулла кебек баһадир егет яратыр идемени аны? Егет белән кыз бер-берсен өзелеп яратканнар. Аларның мәхәббәтләре авыл кешеләрен дә сокландырган, “Бигрәк пар килгәннәр инде” дигән сүзләр аз ишетелмәгән. (Шушы фикерләр киләчәктә аларга никах укытырга рөхсәт биргәндә исәпкә алынгандыр.) Тарихтан аз-маз хәбәрлар кеше ул заманның нинди заман икәннен чамалый булып. Бер-берсен яраткан яшь кешеләр үз теләкләре белән генә бергә була алмыйлар. Хәлиткеч сүзне әти-әниләре (бигрәк тә әтиләре)

әйтә. Әбиемнең әтисенә авылның уңган егете Гатаулла солдатның (аңа солдат кушаматы тагылган, исеменә кушылып әйтелеп йөртелгән) улы Зәйнулла ошый. Гаилә шактый хәллә: тегермән тоталар, зур гына умарталыклары, аты, сыерлары бар. Гатаулла солдат сату-алу эшләре белән дә шөгыльләнә. Тегермәнә дә тирә-якта дан тота. Кунак-китем өчен ак онны бары тик монда гына тарттырырга мөмкин. Теләсә-теләмәсә дә менә шушы кешенең улы Зәйнуллага чыгарга тиеш була Сабира. Икесенең дә: Хәйрулланың да, Сабираның да үзәкләре өзелә. Әби иренә һич кенә дә ияләшә алмый. Еш кына кичкә кадәр абзарда бәрән-

нәр арасында йөри. Зәйнулла да сөзә бу хәллә, әтисе белән дә киңәш Гатаулла абый киленен бик яратып “кызым” дип кенә йөри, улына түзәр куша. Тиздән Хәйрулла да өйләнә. Сабира белән Хәйрулла бер-берсе белән очрашудан качарга тырышалар. Берсе дә никахына хыянәт итмәстән Сабираның бер-бер артлы дүрт баласы туа: Минвафа, Фатыйма, Латып (минем әнием), Хәбибулла. Тормыш җайлангандай була. Гатаулла бабасы тегермәнне һәм умарталыкны иң уңган — Зәйнулла белән Кыямга тапшыра, үзе сәүдәгерлек эшенә бирелеп китә. Кыям да өйләнә. Нигәдә Киямның хатыны Сабираны өнәп бәтерми. Бәлки, каенатасының аларны берсенә “кызым”, икенчесенә “киле” дип эндәшүеннәндер.

Шулай бер көй генә торганда Гатаулла солдат үлеп китә. Зәйнулланың да гомере кыска була. Ул 42 яшендә дөнья куя. Тол калган Сабираның кулында дүрт бала. Иң олысы Минвафага 12 яшь. Әтиләр үлгәч, Кыям бөтен байлыкны үзенә итә (“...байлыклары нишләптер таралып беткән” дигәнгә җавап). Сабираның тормышы көннән-көн авырая. Еш хәл Хәйрулланың күзеннән дә чит калмый, билгеле. Яшьлек хисләре дә калкып чыккандыр. Яраткан кешесен язмаш иркәнә ташлый алмый Хәйрулла. Ул Сабирга ярдәм иткәли, ошаклар да. 1914 елда Индиятул атлы балалары туа. Яшьлекләреннән хәбәрлар булган авыл кешеләре никах укытырга димлиләр, балага “әтисез” исемен күтәрттерәсе килмәстән аларның. Хәйрулла риза була. Улы да, Сабираны да ташламый. Гаепләргә ашыкмыйк әле. Бу заманда ике хатын белән яшәүчеләр булган, ислам дини бу эшнә тыймаган. Әмма Сабир Хәйруллаларга күчеп килмәгән. Алар икесе ике йортта яшәгәннәр. Хәйрулла абыйның хатыны Газизә, әлбәттә, бәхәллә җиңел кичермәгәндер (ир бирмәк — жан бирмәк).

30 нчы еллар — илебездә тарихында зур вакыйгалар китереп чыгарган чорлар. Илдә зур төзешләр башланганда эшчеләр кирәк. Шул максат белән баерак кешеләренә, кулак дип, дошман сыйныф буларак, туган җирләренән сөрүләр башлана. Бу аяусыз җирләр Сабирә әбиемне дә, аның иренә туганы Кыям абыйларны да читләтеп узмый. Сабира ике улы белән генә яши. Кызлары кияүгә чыгып китәләр. Аңа тол хатын булуын исәпкә алып, калдырырга булалар. Йортынан башка өйләни байлыгы да юк. Бу хәбәр Газизә апаның ачуын китерә: инде көндәштә котылам дип торганда, тагын элеккечә

калачак. Ул Кыям абыйның хатыны белән сөйләшә. “Нигә сезне куалар, Сабира кала, ул да бит кулак нәселенән, сәвиткә әйтергә кирәк”, — ди. Бу сүзләр тиешле жигрә барып ирешә. Сабираның өчъяклы өен авыл Советына тартып алалар. Ул ике улы белән мунчада яши. Булган маллары да тартып алына. Каенатасы алып кайткан чәй сервисын гына яшереп алып кала әби. Соңыннан аны минем әниләргә сакларга бирә (әни нинди авыр булганда да сатмый, саклый). Кыям абыйлар исә бу хәлләргә күптән әзерләнеләр: сатарлык әйберләрен саталар, акчага, алтынга әйләндереләр. Шулай итеп, әби Хәбибулласы белән Магнитогорск шәһәре төзелешенә сөрелә. Ә һидиятулласын Хәйрулла абый алып кала (Алланың рәхмәте яусын аңа), улына үз фамилиясен бирә. Сабира, 15 яшенә чыккан төпчек улын калдырып, күз күрмәгән, колак ишетмәгән якларга чыгып китәргә мәжбүр була. Кыям абыйлар берничә ат белән баралар, әбиләр дә шуларга иярә. Айдан артык баралар алар Магнитогорск шәһәре салынып яткан Урал тау итәгенә. Юлда күргәннән Ходай беркемгә дә күрсәтмәсен...

Мин үзем ул якларда берничә тапкыр булып кайттым. Килеп төшкән урыннарын да, яшәгән землянкаларын да үз күзләрем белән күрдем.

“Кунак”ларны Урал тавының Агап дигән урынына китереләр. Бу урын апак известняктан, томанлы известь туганыннан тора. Монда металлургия комбинаты өчен известь эшкәртү заводы төзеләчәк икән. Килүчеләр төркем-төркем урнашалар. Торыр өчен йортлар юк. Урал елгасы буеннан камышлар жыеп, шалашлар әмәллиләр. Икенче көнне үк хезмәт бригадалары оештыралар. Хәбибулла абыйны таш ватучылар бригадасына билгелиләр, ә Сабира әбине, олы яшьтә дип (бу вакытта аңа 56 яшь), эшкә алмыйлар. Эшкә алынмаган кешегә икмәк юк. Аңа кайтырга рөхсәт ителәр. Әйтергә генә җиңел. Ничек кайтырга? Бер елдан әбием мең балалар белән авылына кайтып егыла. Ә авылда өе юк, мунчасын да сүткәннәр. Кызы Латыффада өй тулы кеше. Шулай да кызына кайта ул. Авылда бит әле улы да бар. Әби кызында, кардәшләре Камилә, дуслы Галимә апаларда ике кыш чыга. Аларның балаларын караша, урак ура, бәйләү бәйли.

Хәйрулла белән аралары өзелә. Бу вакытта һидиятулла да абыйлары янына Казанга китә. Сабира да кызы Фатыйма янына Казанга килә. Фатыймасының да тормышы авыр,

фатирлары бик кечкенә, шулай да әниләрен сыендыралар. һидиятулла эшли башлый. Ул Тукай урамындагы ФЗОдә завхоз булып эшли. Аңа шунда бер бүлмә биреләр. Сабира да кече улы янына күчә, “Дом колхозника”да кер юучы булып эшли.

Мин һидиятулла абыйның фин сугышында катнашуын белмим. Бәлки ул действительный армиядә хезмәт итеп кайткандыр. Әмма Бөек Ватан сугышы башланганда ул Казанда була. Аңа инде 27 яшь. Бу турыда миңа 1928 елда туган Халидә апам сөйләде: “Сугыш башланган көнне без әни белән Казанда идек. Әбиләрдә булдык. һидият абый безне, капка төбенә чыгып: “Сезнең белән башка күрешеп булмас инде”, — дип озатып калды. Без елап аерылыштык”, — диде. һәм шулай булган да. 1941 елның августында һидият абыйны әби сугышка озата. Аны озаткач, ул, елап, Фатыймаларга кайта. Фатыймасының өендә дә кайгы көтә аны. Кияве Җаббарга да шул көнне сугышка китәргә хәбәр килә. Ул монтер булып эшли торган була. Повесткасын тотып, ике улы әтиләре янына килә. Бу вакытта Җаббар багана башында була. Балаларының повестка турында әйтүләреннән югалып кала, ялгыш бил каешын ычкындыра һәм баганадан егылып төшеп үлә. Шушы фажиғадан соң әби Фатыймасына күченә, улының бүлмәсен дә алалар. Фатыйманың дүрт баласын үстерергә кирәк. Кечесенә ике яшь. Әби эшләвен дә давам итә. “Болак буенда садака сорап утыра” дигән сүзләр дә юк сүз булырга тиеш. Әби Болак буенда әтисеннән калган сервисның өлешләрен икмәккә, азык-төлеккә алыштырган. Әниемнең: “Әбиегезне Кытай тәлинкәләре генә ачлыктан саклап калды”, — дип әйткәннәре исемдә. Әбинең үзенә сөйләвә хәтердә калган: “Бервакыт шулай базарга баргач, бер кеше килде дә монда акчасы юклыгын әйтте, үзе белән барырга кушты. Мин аның артыннан киттем. Әллә нинди ишегалларың үтеп, бер караңгы өйгә кердек. Өй икегә бүленгән иде. Мине алып килгән кешегә “тапкансың икән карчык кеше”, — дигәннән ишеттем дә чыгып йөгәрдем...

Әбинең тормышы, чыннан да, җиңел булмый. “Оныгыңнан да, кызыңнан да рәхәт күрми”, — ди журналист. Ә кызлары рәхәт күрдемә икән соң? Олы кызы Минвафа үзеннән утыз яшькә өлкән кешегә кияүгә чыга. Шуның белән ачтан үлүдән котыла. Сугыш башланганда аның да ире үлеп китә. Бер көтү бала белән кала — үзенә өч баласы һәм элекке хатыннан туганнар. Сталин за-

манында бер улын (Габдрахманын), “халык дошманы” дип, үн елга төрмәгә утырталар. Әти сугышка киткәндә минем әни кулында биш бала кала, иң олысына — 13 яшь. Магниткадагы Хәбибулла абыйлар 1951 елга кадәр землянкада яшиләр. Аларның да җиде балалары була. Хәбибулла абыйны бронь белән сугыштан калдыралар, илгә металл кирәк. Сугыштан соң әби анда барып кайтты.

Ә һидиятулла абый Казанга һәм әниләргә берәр хат яза. Авылга җибәргән хатында фотокарточкасы да була. Офицер формасында төшкән ул карточканы мин әле дә хәтерлим. (Кызганыч, хәзер таба алмадым.) Ә Казанга әнисенә язган хатында ул: “Усал чебен төшләде”, — дип, яраланып госпитальдә ятуын хәбәр итә. Омск шәһәрәннән килгән бу хат соңгы хәбәр була. “Хәтер” китабында да исем-фамилиясеннән башка (15 нче том, 326 б.) берни дә юк.

Авылда (Сараланда) Зәйнулла бабамның өе хәзер дә тора. Ул кулдан кулга күчкән. Җимереләп бара. Әмма бу йортта яшәгән бер гаилә дә анда рәхәт күрмәде.

Сабира әбием 1954 елда параличтан кинәт кенә, беркемне дә җәфаламыйча үлеп китте. Әниемнең Казанга барган вакыты туры килгән. Ул безгә: “Әбиегезне күмеп кайттым”, — диде.

Газизә әби Сабира әбидән бәхиллек сорарга барырга теләгән. Төрлечә аңлап була. Әбинең бәхетсезлегендә аның да өлеше булгандыр. Үлгәннәре борчымыйк инде. Ходай үзе белер.

Кыям абый балаларының да тормышларын күрәп кайттым. Әйбәт урнашканнар алар. Авылдан алып киткән байлыклары да ярдәм итми калмагандыр. Хәбибулла абый алар белән аралашырга яратмады. Кичерә алмагандыр... авылга ул ике тапкыр икешәр көнгә генә кайтып китте. Үпкәләгән иде ул авылдашларына. Шулай, гыйбрәт алырлык хәлләр җитәрлек инде ул, саный китсәң...

Хәйрулла абыйның уллары, шул исәптән Рәйсә Яхинаның әтисе Гыйниятулла абый белән дә, минем әтием Сәләх аралашып, дус булып яшәде. Авылга кайткач, Гыйниятулла абый безгә еш килә иде. Алар бит әле дуслар гына түгел, туганнар да. Берберсенә “агайне” дип эндәшәләр иде. Газизә әби белән минем әтинең әтисе Гыймалтдин бертуганнар булганнар.

Язмамда телгә алынган туганнарыбызның һәрберсенә урыннары оҗмахта булсын. Без аларга рәнҗемибез.

Наҗия ГЫЙМАДИЕВА.

Безнең календарь

АВГУСТ

Асия Измайлова (2.08.1903—1993) — татар җырчысы. Балачагында ук Асияне җыр үзенә тарта. Татар халык җырлары әсир итә аны. 1918 елда унбиш яшьлек кыз Кызыл Армия сугышчылары алдында үзенең тәүге концертын бирә. 1919 елда Асия Измайлованың туган шәһәре Сембердә Татар драма театры ачыла, җырчы шунда эшкә урнаша. Соңрак губерна мәгариф бүлегендә инструктор вазифасын башкара, җәмгыять эшендә катнаша. Мәскәүгә укырга китә. Башкаланың мәдәни тормышы аны үзенә гашыйк итә — Асия Измайлова концертларда чыгышлар ясый, татар эшчеләре өчен театр ачуда башлап йөри. Хезмәте югары бәяләнә — нарком А. Луначарский Мәскәү дәүләт филармониясенә эшкә чакыра.

Ул рус опера сәхнәсенең мәшһүр җырчылары Л. Собинов, А. Нежданова, Н. Обухова белән бергә ил буйлап гастрольләрдә йөри.

Аның меццо-сопраносы Донбасс, Мәскәү, Ленинград, Идел буе һәм Җаек шәһәрләрендә яңгырый. Җырчы иҗатына мәкиббән Максим Горький аның нота дәфтәрләндә: “Ирек матурлыкны сөя, матурлык — ирекне” дигән язучы калдыра.

1939 елда, Казанда Татар опера театры ачылуга, Асия Измайлова анда әйдәп баручы солист булып кайта. 1944 елда исә җырчы А. Луначарский исемендәге Дәүләт театр сәнгате институтының татар студиясенә директор итеп сайлана, укыту эшенә тотына. 1963–1992 елларда Мәскәү консерваториясендә укытучылык итә.

Ирина Скобцева (22.08.1927) — Россия киноактрисасы, РСФСРның халык артисткасы. Иринаның кинодебюты гына да ни тора — “Отелло” фильмындагы Дездемона роле бит ул! Иринаның Дездемонасы мөлаем, нечкә күңелле. Ирина Скобцева рольләрендә лирик буяулар гына кулланып калмый, героинясының характерын “үз”енчә ачарга тырыша.

Дездемонаны сөйгәнә Отелло белән хәрби сәфәрләргә

чыгарлык, ирек яратучы һәм мәҗрифәтле Венеция кызы итеп күрсәтергә омыла. Әлеге роль Ирина Скобцевага халыкара танылу китерә — фильм Канн фестивалендә премиягә, төрле халыкара фестивальләрнең дипломына лаек була. Рус актрисаларынан беренчеләрдән булып, “Канн фестиваленең иң сөйкемле гүзәле” исемен дә ала әле ул.

Булачак ире Сергей Бондарчук белән Ирина Скобцева МХАТның мәктәп-студиясендә укыганда, вернисаж барышында очраша. Күргәзмәгә рәссам Василий Ефанов актрисаның портретын да тәкъдим иткән була. Портретка Сергей Бондарчук мәкиббән булып карап тора, борылса... каршысында — Ирина Скобцева үзе басып тора! Сергей белән Ирина 1959 елда өйләнешәләр. Алда әйтелгән “Отелло” фильмында Бондарчук Отелло ролен башкара. Әлеге кинофильмнан соң алар утыз елдан артык бергә эшлиләр. Актриса Бондарчук төшергән барлык фильмнарда да ди-ярлек катнаша — “Они сражались за Родину”, “Степь”, “Борис Годунов”, “Война и мир”, “Овод” һ. б. Ирина Скобцева һәр ролендә характер ачылу ноктасын эзли, чөнки нәкъ менә шушы ноктада шәхес үзенең чын асылы белән ачыла. Актриса шундый самими уйный ки, персонажны ул түгел, ә тамашачы үзе ача бара сыман. 1957 елдан бирле Ирина Константиновна ВГИКның актерлык остальыгы кафедрасында доцент.

Матильда (Мария) Феликсовна Кшесинская (31.08.1872–6.12.1971) — рус балетын таныткан бөек балерина. 1890 елда Петербург театр училищесындагы балет бүлегенең чыгарылыш кичәсендә булачак император Николай II белән таныша, алар арасында кыска вакытлы роман да булып ала. 1890–1917 елларда Мариин театрында бии. “Спящая красавица”, “Привал кавалерии” балетлары белән дан казана.

1917 елгы революция чорында балерина үзе яшәгән йорттан китәргә мәҗбүр була — анда большевикларның Петроград бүлегә урнаша. 1920 елда Франциягә китә, Парижда балет мәктәбе ачып җибәрә. Франция һәм Америка труппаларында биочеләр, хәтта М. Фонтейн һәм И. Шовире дә аннан дәресләр ала. 1921 елда ул князь Андрей Владимирович Романов-Красинскийга кияүгә чыга һәм аның фамилиясен ала.

Булдырабыз!

“Сөөмбикә” журналының редколлегия әгъзалары — илкүләм танылган күренекле шәхесләр. Алар дәүләтебезнең, җәмгыятебезнең үсешен тәэмин итүче бик мөһим өлкәләргә караган җаваплы урыннарда эшлиләр, республикабызның икътисадый, мәдәни, рухи казанышларын баеуга үзләрәннән хак өлеш кертәләр.

Бу игелекле хезмәтнең нәтиҗәсе дә куанычлы. Аларны күрәләр, олылайлар, хөрмәт итәләр, бүләкләләр, үстерәләр. Мәселән, июнь аенда Татарстан Республикасы Премьер-министры урынбасары — мәдәният министры **Вәлиева Зилә Рәхимҗан кызы** республикада мәдәни һәм рухи мирасны саклауга, үстерүгә керткән зур хезмәتلәре өчен Бөртүган изге апостоллар Кирилл һәм Мефодий Халыкара премиясе медале белән бүләкләнде. Медаль Россия Славян фонды тарафыннан гамәлгә куелган.

Әлеге медальгә лаек булучылар арасында Россия Президенты Владимир Путин, Беларусь Республикасы Президенты Александр Лукашенко, язучы Валентин Распутин, драматург Эдвард Радзинский, СССРның халык артисты Михаил Ульянов һ. б. бар.

Озак еллар Казан шәһәре Мәскәү районының администрациясе башлыгы булып эшләгән, соңгы вакытта республиканың социаль яклау министры урынбасары вазифасын башкарган (хәзер Амур өлкәсе губернаторы урынбасары) **Минкина Гүзәлия Тәлгать кызы** Россия Федерациясенең II дәрәҗә Ватан алдындагы хезмәтләре өчен ордены медале белән бүләкләнде.

Журналның эчкерсез булышчыларын ирешкәннәре белән ихлас күңелдән котлыйбыз, исәнлек-саулык, бәхет һәм шатлыктар телибез.

Алга таба да уңышлар юлдаш булсын, дуслар!

Хөрмәткә лаек җимеш

Алма кешегә элек-электән билгеле булган, иң борынгы җимешләрнең берсе ул. Алманың культуралы сортлары беренче булып Кече Азиядә барлыкка килгән. Шуннан Мисырға, Фәләстйнга килеп эләккән. Борынгы греклар да алманы бик яратып үстергән. Ә ерак Римда аның шул чорда ук 35 төре билгеле булган. Әлеге илләрдән алма бөтен Көнбатыш Европага таралган. Киев Русе дәүләтендә алма үстерү Ярослав Мудрый патшалык иткән чорга туры килә. 1051 елда Киев-Печера монастыре янында утыртылган алма бакчасы моңа ачык мисал. Мәскәү янында исә алма плантацияләре XII гасырда барлыкка килә. XVII гасырда Россиягә килгән чит мәмләкәт сәяхәтчеләре, алма бакчаларын күрү, шаккатып сөйләгәннәр. Яңа башкаланы ямьләндерү күзлегеннән чыгып, Петр I Санкт-Петербургта иң башта культуралы алмагач питомниклары утыртырга боерган. Шуңа нигездә 1705 елда “Жәйге бакча”, 1714 елда “Аптекачы бакчасы” үсеп чыккан. Борынгы риваятьләрдә алма юкка гына картларга көч кертүче, яшәртүче, шифалы сыйфатка ия алтын җимеш итеп тасвирланмаган. Беләбез ләбаса Ньютон булып Ньютон да бакча ышыгында ял итеп ятканда башына алма төшкәч кенә үзенәң мәһшүр законың ачкан. Билгеле булганча, риваятьләр буш урында барлыкка килми. Чыннан да, алма — шифалау сыйфатына ия җимеш.

Итле алма кыздырмасы. Суга шикәр комы, аш серкәсе һәм тәмләткечләр салып, маринад кайнатыгыз. Шуны кисәкләп туралган алма өстенә салып, 20 минут тотыгыз, ә маринадны түгегез.

Аннары майланган тирән табага ваклап туралган суган кушылган ит фаршын катламлап салыгыз. Өстенә алма катламы, атланмай кисәкләре, кабат ит фаршы катламын тигезләп салыгыз. Кыздырманы әзер булганчы мичтә пешерегез.

Кытай алмасыннан варенье. Алмаларны юып, 3-5 минут кайнар суда пешекләгез дә, тиз генә сөзгечкә бушатып, агып торган салкын су астында тотып алыгыз. Аннары һәрбер алманы чәнечке белән тишкәләп, кайнар шикәр ширбәтендә 3 сәгать тотыгыз. Шуннан соң кайный башлаганчы утта тотып, кабат өч сәгать суытыгыз. Шул рәвешле 3-5 тапкыр кабатлагыз. Алмалар тәмам үтә күрәнмәле булгач, варенье әзер дигән сүз.

Варенье кайнату өчен: 1 кг кытай алмасына 1 кг шикәр комы, 1 стакан су кирәк.

Чикләвекле алма бөлеше. Ваклап кискәләнгән атланмайга эремчек салып болгатыгыз. Шуңа тоз, он кушып, камыр басыгыз. Камырны кыр-кырларын күтәртеп майланган табага жәегез дә 30 минут суыткычта тотыгыз.

Әх алмасы, алмасы ла..

“Геркулес”лы алма коймагы. Иң элек “геркулес” боткасы пешерегез. Шуңа эре угычта уылган алма, шикәр комы, тоз һәм он кушып, барысын бергә болгатыгыз. Аннары барлыкка килгән катнашманы аш кашыклап салып, майлы табада коймаклар пешерегез.

Дүрт өлеш өчен: “геркулес” ярмасы, 1-2 алма, 2-3 аш кашыгы он, кирәгенчә шикәр комы, тоз, үсемлек мае кирәк.

Йөземле алма торты. Юылган йөземне берәз салкын суга салып тотыгыз да сөзгечкә бушатып киптерегез. Сөткә су белән тоз кушып кайнатыгыз. Шуңа кукуруз һәм бодай оны кушып, болгата-болгата, 15-20 минут пешерегез. Аннары өстенә йөзем, шикәр комы, атланмай кушып болгатыгыз да кайный башлаганчы утта тотып алыгыз. Шул камыр катнашмасын майлы табага тигезләп салыгыз.

Аннан соң юылган алмаларның үзәген алып, дүрткә бүлгәлегез. Шуларны жиңелчә генә камырга батырып, түгәрәкләп тезегез. Өстенә корицалы шикәр комы сибегез, атланмай кисәкләре куеп чыгыгыз. Тортны 190 градус кызулыктагы мичтә 35-40 минут пешерегез. Мичкә куеп 15-20 минут узгач, өстенә фольга каплагыз.

Сигез өлешле торт өчен: 200 г кукуруз оны, 50 г бодай оны, 2:1 өлешендә су кушылган 1 л сөт, 3 аш кашыгы йөзем, 4 аш кашыгы шикәр комы, 60 г атланмай, эчлек өчен 4-5 алма, 1 аш кашыгы корица кушылган шикәр комы, 50 г атланмай кирәк.

Аннары тугланган йомыркага шикәр оны, каймак һәм лимон согы салып болгатыгыз. Барлыкка килгән кремның яртысын табадагы камырга тигезләп салыгыз һәм өстенә кисәкләп туралган алмаларны түгәрәкләп тезегез. Шуның өстенә калган кремны ягып, төелгән чикләвек сибегез дә 200 градус кызулыктагы мичтә 15 минут пешерегез.

Бөлеш өчен: 125 г он, 125 г атланмай, 125 г эремчек, 2 йомырка, 50 г шикәр оны, 200 г каймак, 1 аш кашыгы лимон согы, 4 алма, 1 аш кашыгы төелгән чикләвек кирәк.

Глазурьлы алма бөлеше. Камыр өчен: 1 стакан он, ярты аш кашыгы чүпрә, ярты стакан сөт, 50 г маргарин, 2 аш кашыгы шикәр комы, бер чәметем тоз, майлар өчен 1 йомырка сарысы.

Эчлек өчен: 300 г алма, 1 аш кашыгы шикәр комы, 2 йомырка агы, 1 аш кашыгы шикәр пудрасы, ярты чәй кашыгы лимон согы.

Чүпрәне жылымса сөткә салып ун минут тотарга. Аннан шуңа шикәр комы, тоз, он һәм эретелгән маргарин өстәгез.

Камыр басканнан соң, аны, өстенә ашъяулык ябып, күләме ике тапкырга артканчыга — кабарганчыга қадәр жылырак урынга куеп торыгыз.

Әзер камырны 1,5 см калыңлыкта итеп жәеп, маргарин белән майланган табага салыгыз. Камыр өстенә кисәкләп туралган алманы жәяргә һәм өстенә шикәр комы сибегез. Пирогның читләрен эчкә кайтарып куеп, йомырка сарысы белән майлагыз. 15—20 минут эчендә пирог пешеп тә житә. Йомырка агын, шикәр пудрасын, лимон согын куе күбек хәленә килгәнчә туглагыз һәм алмалар өстенә салыгыз.

Аннан пирогны кабат 3—5 минутка мичкә тыгып алыгыз. Суынгач кына кисегез.

Алма белән дәвалану

Алманың ни дәрәжәдә кеше өчен файдалы витаминнарға һәм минераль матдәләргә бай булуын санап та, әйтеп тә бетерерлек түгел. Мәсәлән, организмны көндәлек шлактардан арындыру өчен бер алма ашарга кирәк. Ә кеше сәламәтлеге өчен бик мөһим булган С витаминның көнгә ике-өч алма ашап алырга мөмкин.

Йөрәк авыртканда, кан басымы күтәрелгәндә баллы алма ашау файдалы. Билгеле булганча, алма диетасы югары кан басымын төшерергә һәм баш авыртуын, әйләнүен, шаулавын бетерергә ярдәм итә. Алмадагы пектин матдәләр кан тамырлары тышчасын ныгыта, холестеринны нормальләштерә, йөрәк-кан тамырлары авыруыннан саклый.

Организмда матдәләр алмашын нормальләштерү өчен фруктоза һәм органик кислоталарга бай булган алма согы эчү файдалы санала.

Артык авырлыктан алма диетасы тотарга киңәш ителә. Диета көнне һәр ике сәгать саен бер зур алма ашап куярга кирәк. Көн давамында 1,5 килограмм алма ашашырга тиеш.

Алмадагы пектин организмнан токсин матдәләрне, тозларны, начар холестеринны чыгара. Ә аның составындагы калий һәм танин организмда шлактар ясалуну тоткарлый. Моннан тыш, алма организмның радиациягә каршы торучанлыгын да күтәрә. Алма согы, алма төнәтмәсе (1 өлеш алмага 5 өлеш су) организмнан радионуклидларны кудырта.

Подаградан, ревматизмнан һәм сидек юллары авыруыннан давамлы рәвештә алма төнәтмәсе, алма чәе эчү файдалы. Алмадагы калий тозлары организмда сидек кислотасы ясалуга каршы тора.

Шешенгәндә организмнан сидек кудырту өчен чи, суда һәм мичтә пешкән алма ашарга кушалар. Урман алмасыннан да бик үтемле сидек кудырткыч төнәтмә ясап була. Моның өчен кабыгы әрчелмәгән 2-3 алманы 1 литр суга салып, 15 минут кайнатыгыз. Шуны һәр ашау алдыннан көнгә 3 тапкыр берәр стакан эчегез.

Салкын тигәннән, тамак авыртканнан, ютәлдән һәм тир чыгару өчен киптерелгән алма яфрактары төнәтмәсе (1 өлеш алмага 10 өлеш су) эчәргә киңәш ителә, шикәрне кирәгенчә үзегез салыгыз. Шуны һәр ике сәгать саен 100 граммлап жылы килеш эчәргә кирәк. Ютәлне һәм тамак авыртуын шулай ук алма чәе яисә төнәтмәсе эчеп тә дәвалап була.

Салкын тигәндә яисә грипп вакытында югары температураны төшерү өчен маңгайга алма компрессы куярга мөмкин. Моның өчен вак угычта уылган алманы ике кат марляга 1-1,5 см калыныкта ягып, маңгайга каплагыз.

Эч катудан мичтә пешерелгән алма бик файдалы. Моның өчен кич йокы алдыннан һәм иртән берәр алма ашагыз. Бу чара эчәкләр эшчәнлеген яхшырта. Ә инде хроник эч катудан вак угычта уылган чи алма белән чи кәбестә боламыгы ашарга киңәш ителә. Нәтижәсе бер-ике атнадан беләнчәк. Инде эчне тагын да йомшартасыгыз килсә, шул боламыкка угычта уылган чи чөгендер дә өстәргә ярый.

Каты авыртулы һәм хроник колиттан диетологлар "алма көннәре" тотарга киңәш итәләр. Моның өчен бер-өч көн давамында угычта уылган алма гына ашап яшәргә кирәк. Шул рәвешле, биш-алты

тапкыр ашау өчен, көнөнә 1,5-2,5 кг алма кирәк булчак.

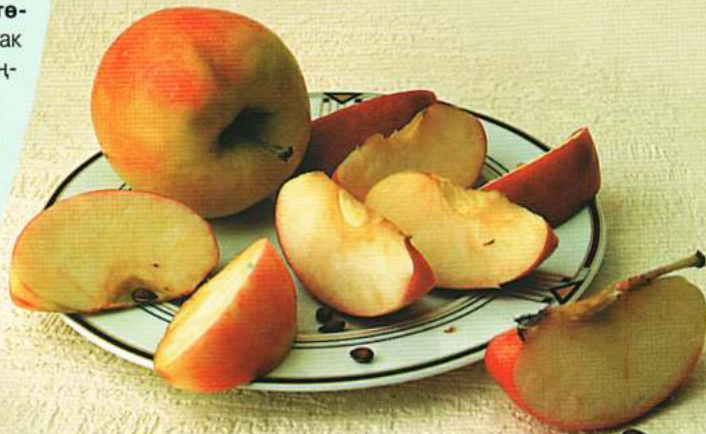
Аз канлылыктан — организмда тимер житмәүчелеккә көнгә 400-600 г алма ашап дәваларга мөмкин. Әмма алма ашау өчен, аны иң элек берничә кисәккә бүлгәләп, киселгән ягы караңгыланганын көтегез. Бу исә алманың өске катлавында алмалы өчә тимер жыелган дигән сүз. Мондый алма организмда жиңел эшкәртелә.

Моннан тыш, угычта уылган алмадан ясалган компресс куеп, янган, туңган төнне, озак төзәл торган жәрәхәтне дәваларга мөмкин.

Әче алманы кислоталылыгы югары булган гастрит, ашказаны һәм уникаилле эчәк жәрәхәте булганда, кан басымына бәйләнешле үт кудырту юллары авыртканда ашарга ярамый. Баллы алманы кислоталылыгы түбән булган гастрит, колит, гипокинетик төрдәге үт кудырту юллары авыртканда кулланырга ярамый.

Алма, ашаганнан соң теләкләрне чистарту өчен — менә дигән чара. Хәзер киң таралган сагызларга караганда, ул күпкә нәтижелерәк. Алма кариес китереп чыгаручы микробларны да бетерә. Алма ашагач, авызны чайкарга гына онытмагыз.

Билгеле булганча, организмда йод житмәүчелектән калкансыман биз зарарлана. Бактың исә, 3-4 алма төше ашап организмга кирәкле көндәлек йод нормасын алырга була икән.

Сары мәтрүшкә

Халык табиблары: "Сары мәтрүшкә тук-сан тугыз авыруны дөвалаучы үлән. Онсыз ипи пешереп булмаган кебек, күп кенә авыруларны сары мәтрүшкәсез дөвалап булмый", — дигәннәр. Мәсәлән...

Кан басымы түбән һәм хәлсезлек булганда. 10 г сары мәтрүшкә үләнән 1 стакан кайнар суда төнөтөп сөзегез. Шуны көнгә 3 тапкыр ыргышар стакан эчегез.

Тамак бакасыннан (ангинадан). 30 г сары мәтрүшкәне 100 мл спиртка яисә 1 стакан ак аракага салып төнөтөгез. Сөзелгән шул төнөтмәне көнгә 3 тапкыр, һәр ашагандан соң, 50 шәр тамчы эчегез. Шулай ук 40 тамчы төнөтмәне ярты стакан суга салып тамак чайкау да файдалы.

Бавыр, үт куыгы ялкынсынганда, эч киткән дә. 1 стакан кайнар суда 1 аш кашыгы үлән пешергез дә, суытып сөзегез. Шуны көнгә 3-4 тапкыр, ашарга 30 минут кала, чирек стаканлап эчегез.

Сулыш органнары катарыннан, аналыктан кан китүдән, баш авыртудан, сидек тотрыксызлыгыннан. 1 стакан суга 6-8 г үлән салып кайнатыгыз. Кайнатманы көнгә 3 тапкыр, ашарга ярты сәгать кала, 1/3 өлеш стакан эчегез.

Халык медицинасында элек-электән вакланган сары мәтрүшкә яфракларын ярага яппаннар. Сары мәтрүшкә шулай ук төрле дару үләннәре жыелмасына керә.

Сары мәтрүшкә чәчәкләреннән май ясыйлар:

1 нче ысул. 1 аш кашыгы яңа жыелган сары мәтрүшкә чәчәкләрен 1 стакан зәйтүн яисә көнбагыш маена салып 2 атна төнөтөгез. Вакыт-вакыт болгаткалап алыгыз, ахырдан сөзегез.

2 нче ысул. 1 өлеш яңа жыелган чәчәкләрне 10 өлеш житен мае яисә көнбагыш маена салып 2 атна төнөтөгез. Май кызыл төскә керәчәк. Ахырдан сөзегез.

3 нче ысул. 1 өлеш яңа жыелган сары мәтрүшкә чәчәкләрен 2 өлеш зәйтүн яисә көнбагыш маена салып 3 атна төнөтөгез һәм сөзегез.

Сары мәтрүшкәдән ясалган майны салкын урында сакларга кирәк. Төрле яраларны, жәрәхәтләрне, пешкән тәнне һәм тириен башкача зарарланган урыннарын дөвалаганда сары мәтрүшкә мае бик үтемле дөва чарасы санала.

Сары мәтрүшкәне косметикада кулланалар, шулай ук кулинариядә аннан тәмләткеч, эчемлекләр һәм чәй әзерлиләр.

Гөлсинә СӘЛАХОВА,
биология фәннәре кандидаты.

ХАТЫН-КЫЗ

булып калыйк!

Хыялсыз кешене канатсыз кош, диләр. Ә хыял ул — өмет. Күңелне сөөндөрүче кечкенә генә бер хыял да кешегә ышаныч өсти. Хәер, хыялның кечесе-зурысы булмый. Күп очракта "кечкенә" хыяллар "зур" хыялларга юлдаш була. Ә алар, кагыйдә буларак, тормышка ашучан. "Түгелгән сөт өчен еламагыз!" — ди инглизләр. Чынлап та инде, югалту булган икән, аңа үкенүнең бер мәгънәсе дә юк. Киләчәккә карап, бары тик яхшыга гына ышанып яшәүгә ни житә?

Кычкырып җырла!

Йә, кемнең күңелен бушатасы килмәсен дә, сәламәтлеген ныгытасы килмәсен? Ысулы да гади генә. Әйтик, психологлар моның өчен иң кимендә айга бер мәртәбә кычкырып җырларга киңәш итәләр. Шулай булгач, кунак табыны янында күмәкләшеп җырлаучыларга яисә күршеңнең ара-тирә җырлап моңайганына аптырама, үзең дә аларга кушыл.

Ялганлама!

Үз-үзеңә ышанмаучылык еш кына безне ялгыш адымга, ялганга этәрәп оятка калдыра. Ярый ла, яныңда хәлне уен-көлкегә борырдай кеше булса. Ә булмаса... Иң яхшысы, ялганлама!

Үз-үзеңне ярат!

Үз-үзен корбан итү, гадәттә, хатын-кызга хас сыйфат. Ул үз мәнфәгатьләре турында онытып, үзен тулысынча сөөклесенә багышлап яшәргә мөмкин.

Ир-ат теләгәнчә генә яшәргә беркайчан юл куйма. Хәтта мәхәббәт хисләрең баштан ашса да, әүвәл үз-үзеңне ярат — син моңа лаек.

Сөөнә бел!

Үзеңне бәхетле хис итү күпчелек үзбездән тора. Мәсәлән, аерым кешеләр акча житмәүчелектән үзләрен бәхетсез саныйлар. Бу — зур ялгыш. Бер бик билгеле бай кызы да үзен дөньяның иң бәхетсезе итеп тоярга мөмкин ләбаса!

Ничек бәхетле булырга соң?

Беренче чиратта, оптимист булырга, һәр вакыйгадан яхшылык табарга өйрәнергә кирәк. Мәсәлән, йөргән егет сине ташлады, ди. Аның кимчелекләрен исеңә төшер дә, аны башка көйләп интәмәвең сөөнә бел.

Сәламәтлегеңне сакла!

Галимнәр, көнчелек кеше организмын нык какшата дигән нәтижә ясаганнар. Дөрестән дә, көнче кешенең еш кына башы авырта, эче авырта, йокысызлыктан көйсезләнә. Уйлап кара әле, көнчелек синең бу газаплануыңа торырлыкмы?

Яхшы кәеф — тәмле аш!

Һәр йорт эшен яхшы кәеф белән башкарырга тырыш. Аеруча аш-су пешергәндә күңелең елмайсын. Теләр-теләмәс кенә хәзерләнгән ризык начар энергетиканы үзәңгә сеңдерә. Һәм бу, үз чиратыңда, шул ризыкны ашаган кеше сәламәтлегенә тискәре йогынты ясый. Менә шулай!

Рәешкә дә, эшкә дә...

36/38 (40/42) 44/46 нчы үлчэмнэр.

Кирәкле айберләр: 350 (400) 450 г бәйләм жебе (100% полиамид, 100м/50 г), 4,5 номерлы энә, 4 нче номерлы ыргак.

Бизэк: күзләр саны 9 га бүленә, кофтаның уң ягы схемада күрсәтелгәнчә, ә сул ягы рәсем буенча бәйләнә, һәр 8 нче рәттә чалып алынган күзләр энәдән салдырыла. 8 нче рәттән соң бизәк кабатлана.

Арттакта: 90 (99) 118 + 2 кырый күз жыеп, схемада күрсәтелгән бизәк белән бәйләм башланган урыннан 32 см биеклектә бәйләгәч, жиң уемнары өчен ике яктан да өчәр күзнә бетергә кирәк. 46 (49) 52 см биеклектә бәйләгәннән соң, уртадан 41 (42) 43 күзнә бетереп, иңбашларын 49 (52) 55 см биеклектә аерым бәйләп бетерергә.

Алтакта: арттакта кебек үк бәйләнә, муен уемын гына 6 см га тирәнрәк калдырырга кирәк.

Жиңнәр: 57 (66) 75 күз жыеп, 5 рәт бәйләгәннән соң, рәт аралаш һәр ике яктан берәр күз арттырып, 19 см биеклектә бәйләргә һәм күзләргә бетерергә кирәк.

Жыю: иңбашларын, ян-якларын, жиңнәрен тоташтырып теккәч, итәк, жиң, муен кырыйларын ыргак белән 1 рәт бәйләп чыгарга.

Шартлы билгеләр:

- I — 1 уң күз.
 II — 1 сул күз.
 III — 2 чалып алынган һәм 1 уң күз.
 IV — 2 чалып алынган һәм 1 сул күз.
 MS — бизәкнең кабатлана торган өлеше.

Схема

0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7
1	1	1	-	-	-	-	1	1	1	1	1	-	-	-	-	1	5
1	1	1	-	-	-	-	1	1	1	1	1	-	-	-	-	1	3
1	1	1	-	-	-	-	1	1	1	1	1	-	-	-	-	1	1

MS

**Бу кофта жайге эссе көннөрдө тэнгэ
жилэс рэхэтлек бирэ.**

Озын итэк, салам яки башка төрле
жиңел эшләпә белән киелсә,
кофта жәйге ансамбльнең иң күркәм
бер өлеше булып күренер.

Кулдан эшлэнгэн оригиналь муен асмасы
 һәм бэйлэнгэн сумка сезнең оста куллы,
 фантазиягә бай зат булуыгызны
 искәртеп торыр.

Гомумән алганда, сентябрь уңай ай санала. Тик ара-тирә көннәр болытланып алачак. Мәсәлән, 10-15 сентябрьдә каршылыктар күбәеп китәргә мөмкин. Августта башкарырга өлгөрмәгән эшләрне сентябрьдә төгәлләргә тырышыгыз. Борчылуга да бирелмәгез. Айның икенче үнкөнлегә “юатып-юатып” алачак. Ул чорда тормышның һәр өлкәсә жанланып китәр, сәяхәтләр сөендерер, дип көтелә. Ә менә 19-26 сентябрьдә проблемаларның кабат баш калкытуы ихтимал. Шунлыктан, сабырлык путасын кыса төшәргә туры килер. Беренче үнкөнлектә — аз таныш кешеләргә ышанмагыз, тотрыклы булыгыз. Икенче үнкөнлектә — зирәкләккә бәйлә гамәлләр уңышлы булачак. Өченче үнкөнлектә — борчу белән шатлык аралашып барыр.

Кучкар. Ай бик актив узачак. Төрле нizaгларның да килеп чыгуы мөмкин. Дошманнарыгызга карата хәйләкәррәк булырга тырышыгыз. Хезмәттәш көндәшләрегезнең дә борыннарына чиртер чак житә. Сәламәтлегегез какшап китмәсен. Бигрәк тә ай ахырында гаиләгә игътибарлы булыгыз.

Үгезбозау. Ай башы сәяхәт һәм эшлекле элементлар өчен кулай. Ә безардан катлаулы чор башланырга мөмкин. Чит коткыга бирешмәсәгез, әлләни зарар күрмәсез. 11-30 сентябрьдә мәхәббәттә һәм хезмәттә уңышлар көтелә. Ниһаять, күптән кул кычытып торган эшләрне эшләп ташларга көчегез житәчәк.

Игезәк. Тырышлык һәм сабырлык таләп ителә. Августта каршылыктарга очрап, төгәлләнмичә калган эшләрне тәмамларга кирәк. 10-15 сентябрьдә нizaгларның кызып китүе, гаилә проблемаларының баш калкытуы мөмкин. Шулай да чамадан тыш кайгырмагыз. Ай ахырына бар да жайланыр.

Кысла. Мәхәббәттә һәм иҗатта тоташ елмаю. Деньяга гүзәллек күзлегеннән карап яшисез. Бу — иң зур сөенечегез. 13-15 сентябрь айның иң каршылыклы көннәре санала. Бу чорда, мөмкин булганча, сәяхәттән, кешеләр белән аралашудан тыелыбрак торыгыз. Ходай кушып, барысы да узар. Тора-бара хәлләр жайланыр.

Арыслан. Ниһаять, ай башындагы киеренкелек акрынлап сүреләчәк. Әмма вак күңелсезлекләр кәефегезне кабат бозарга мөмкин. Бик игътибарлы һәм сак булыгыз, югалтулардан сакланыгыз. 17 сентябрьдән кызу эш өстә башланачак.

Сөмбелә. Катлаулы ай. Уңышлар һәм каршылыктар аралашып торыр. Аеруча 10-15 сентябрьдә сабыр булырга тырышыгыз. Сәламәтлекне саклагыз, нizaглардан качыгыз. Тырышлык бушка китмәс.

Бизмән. Һөнәри өлкәдәге уңышлар сөендерер. Кызганычка каршы, ул давамлы булмаячак. Сәламәтлек какшап китәргә мөмкин, башка житди каршылыктарның да килеп чыгуы ихтимал. Киеренкелекнең иң кайнар чоры 10-15 сентябрьгә туры килә. Акылны йөгәнләгез.

Чаян. Айның беренче ун көне күмәк эшләр өчен уңай булачак. 10-15 сентябрьдә исә житди көрәштә катнашырга туры килер. Бу катлаулы чорда сабыр булырга тырышыгыз. Ялгышлардан сакланыгыз. 17 сентябрьдән хәлләр күзгә күренеп яхшырачак.

Укчы. Шәхси мөнәсәбәтләр өчен уңай чор. Ай уртасындагы күңелсезлекләрне кыю каршылагыз. Житәкчегез канәгатьсезлек белдерәчәк. Эшегез тәмам туктап калырга мөмкин. 21 сентябрь уңышлы көн булачак.

Кәжәмөгез. Каршылыклы фикерләр, нигездә, тирә-юньдәгеләр белән нizaглар китереп чыгарырга мөмкин. Халыкара мөнәсәбәтләр, фән һәм белем өлкәсендә — киеренкелек сизеләчәк. Ә менә 17, 18 сентябрьдә эш һәм физик активлык өчен уңай көннәр башлана.

Сукояр. Вакыйгаларга бик үк бай ай түгел. Киләчәккә мөнәсәбәтләр һәм катлаулы хәлләрне анализлый белү үзегезне дә, партнерыгызны да күңелсезлектән коткарачак. Яңа башлангыч, мөһим эшләр өчен айның икенче яртысы кулай санала. Дини мәсьәлә тирәнтен уйландыра башлый.

Балык. Тышкы хәлләр һәм башка кешеләр йогынтысы сезгә начар тәэсир итәчәк. Бигрәк тә 10-15 сентябрьдә зур тотрыклылык таләп ителә. Nizaгтан качыгыз. 19 сентябрьдән соң исә финанс эшләрен башкару, сәяхәт итү өчен иң уңышлы чор булачак.

Кушымтаның мөхәррире —
Зәлидә ӘКБӘРОВА.

Тишек хәтәр

Хикәя

Трамвайга әле яңа гына кереп утырган әби, як-ягын күзләп алды да, урыныннан күтәрелә башлады. Йөзләре балкып, күзләре нурланып китте:

— Әттәгенәсе, син түгелме соң бу, Бибиәсма ахирәткәем. Күземә күрәнәсеңме дип торам!..

Мунча себеркесе кыстырган сумкасын урынында калдырып, әби танышы янына барып утырды.

— Ни хәлләрдә яшәп ятасың, Бибиәсма? Авырмыйсыңмы, дигән дәй... Наман ялгыз башың көн итәсеңме?..

— Ялгыз әле, ялгыз, Шәмсеруй, — диде тегесе, кул бирешеп алгач. — Шулай ялгыз яшәүләр насыйптыр инде безгә...

— Әй, бер дә көенмә, Бибиәсма, ялгыз башың рәхәтләнеп яшә. Парлы яшәп тә бик кыен бу тормыш. Картны әйтәм әле, хәтере саеты соңгы елларда. Сабыйга әйләнде бит. Мәгезингә бер нәрсәгә дип чыгарсаң, икенче нәрсә күтәрәп кайта. Дөньясын оныта инде, дөньясын!.. Әле үткән атнада мунчага барган идек. Чыктык шу-

лай, очраштык. Ләүкәгә дә мендем ди, чабынуын да чабындым ди, түлкә аягыма жылы үтмәде ди. Баксаң, Бибиәсмакаем, аягындагы йон оегын салмыйча кәргән икән, рәхмәт төшкере!.. Ялгыз башың рәхәтләнеп яшә, ахирәт. Минекә кебек тишек хәтерле кеше белән яшәү дә теңкәгә тия.

Картының хәтерсезлегә турында ике-өч кыйсса сөйләүгә, трамвай соңгы тукталышка житте. Башкалар артыннан Шәмсеруй белән Бибиәсма да төште.

— И, бетте хәтеркәйләре картның, бетте, ахирәт. Менә тагын бер хәл сөйлим әле үзеңә... — дип тәпиладә әби Бибиәсма артыннан.

Ләкин сөйләргә туры килмәде. Бер кыз йөгереп килеп трамвайда калдырган сумкасын кулына тоттырды.

— Кара, онытканмын икән бит, Алла коллары! Истән чыккан, гел каласы булган!..

Шулчак ахирәте сорап куйды:

— Берүзең генә бардыңмыни соң бу юлы мунчага, Шәмсеруй? Картыңны әйтәм, өйдә калдымыни?..

Шәмсеруй як-ягына каранды, аптыраудан күзләре түгәрәкләнде, үзе үр-сәләнеп таптанырга кереште:

— Менә кирәк булса, әй! Шул хәтерсез белән яшәп, үзем дә әллә нишли башладым. Мунчада онытып калдырганмын бит! Иртәрәк чыксаң, чәй бүлмәсәндә көтәрсәң, дигән иде. Хәтеркәйләре юк шул аның хәзер, Бибиәсма, юк шул! Калган бит, калган...

Цалаш бәласе

Юмореска

Бигрәкләр дә ачу чыгарган нәрсә икән! Оныта гына башлыйм, күңелемнән бик озакка сызып ташлыйм дим, ярты ел да узмый, янә исемә төшәрә.

Яраткан эшемне эшләргә генә утырам, йөрәгемне "жу" итеп тагын исемә төшә. Кулларымнан эш төшә. Саргайтып үтерә, яшьлегемне бетерә икән бу минем! Төннәрен дә уйларымнан чыкмый. Мендәргә баш төртүем генә була, шалт, исемә килә дә төшә. Хәлләремне аңлар, болай кара сагышларга салмас идең дип, елый-елый торгач, мендәрләрем лычма су була.

Бигрәкләр нәзберек, нечкә күңелле ул. Хыянәтне бик авыр кичерәбез шул, онытсалар бигрәк тә. Минем кулдан килгәннең барысын да эшләдем. Бармадым түгел, бардым. Әйбәтләп, кешечә кабул иткәч, бер ярты елга тынычлыкта калдырган кебек булган иде. Әйтәм ич, бигрәк нечкә күңелле. Аерым игътибар, наз сорый. Без аның белән бигрәкләр бер-беребезгә ияләшкән, күнеккән шул. Шуңа кызгандыра да. Хатын-кыз кызгана, жәлли. Жәлләгәч кичерәсең, бер елмаеп жибәрсә, күрсәткән начарлыкларын, төннәрен түктергән энже күз яшьләрен онытасың.

Дүртөнче тапкыр дәвалатам бит сине, Теш!

И, БЕТТЕ Хәтеркәйләре
КАРТНЫН...

БӨТЕНТАТАР АЙЛЫК ИЖТИМАГИЙ-СӨЯСИ
ҺӘМ ӨДӘБИ-НӘФИС ЖУРНАЛ

1926 елдан башлап «Азат хатын» исеме белән чыкты.
1991 елда «Сөембикә» итеп үзгәртелде.

Оештыручылар: «Татмедиа» массакүләм коммуникация-
ләр буенча Татарстан Республикасы агентлыгы һәм
Татарстан Республикасының Мәдәният министрлыгы.

Баш мөхәррир
Фиряя БӘДРЕТДИНОВА

Редколлегия әъзалары:

Марат Әмирьянов, Гүзәлия Әхмәдиева, Зилә Вәлиева,
Гөлчәчәк Галиева, Илсәяр Иксанова, Рушания
Камалова, Нәзифә Каримова, Гүзәлия Минкина, Флора
Мифтахова, Әлфия Саматова, Флера Сафиуллина,
Роза Туфитуллова, Камерия Хәмидуллина, Луара
Шакиржанова, Розалина Шәһиева, Алсу Юсупова.

Баш мөхәррир	541-38-56
Кабул итү бүлмәсе	292-37-40
Баш мөхәррир урынбасары — Марат ӘМИРХАНОВ	292-37-46
Баш мөхәррирнең гомуми мәсьәләләр буенча урынбасары — Руфия ГАЛИЕВА	292-33-72
Жаваплы сәркатип — Рушания КАМАЛОВА	292-36-42
Баш бухгалтер — Фирдәүс СИРАЖЕВА	541-38-00
Бүлек мөхәррирләре: Мәдинә АБЗАЛОВА	292-36-71
Илсәяр ИКСАНОВА	292-33-72
Роза КАМАЛЕТДИНОВА	292-36-71
Гөлнур САФИУЛЛИНА	292-36-33
Сәмбел ГАФФАРОВА	292-36-33
Гөлсинә ХӘМИДУЛЛИНА	292-36-33
Бизәләш мөхәррире — Алсу ЮСУПОВА	292-33-62
Мөхәррирләр: Зәлидә ӘКБӨРОВА	292-33-72
Гөлнур БАЗАРОВА	292-36-33
Фоторессам — Гәзинур ХАФИЗОВ	292-33-62
Компьютер дизайны: Лариса МАЛИКОВА	292-33-62
Фәрит ТАЖИЕВ	292-33-62
Корректор — Фирдәүс ИСМӘГҮЙЛЕВА	292-36-42
Компьютерда чыкучы — Фәния ВӘЛИЕВА	
Бухгалтер — Наталья УТОЧКИНА	541-38-00
Гамәли хезмәткәр — Нәфисә ӘСКӘРОВА	292-37-40

Безнең адрес: Казан, Декабристлар урамы, 2.

Банк реквизитлары: Редакция журналы «Сююмбикә»
Р/сч. 406028104000000000023
К/сч. 301018109000000000798
в АКБ «БТА-Казань» (ОАО) г. Казань
ИНН 1657005751/КПП 165701001
БИК 049205798 ОКПО 27883000

Журнал Татарстан Республикасының Мәгълүмат
һәм матбугат министрлыгында теркәлгән.
Төркөлү таныклыгы № 377.

Басарга кул куелды 26.07.2007 ел.
Заказ С-864. Тираж 11456.

Кагазь форматы 60х90¹/₈. Күләме 6 басма табак.
«Идел-Пресс» Ачык акционерлык җәмгыяте
полиграфия-нәшрият комплексында басылды. Казан,
Декабристлар урамы, 2.

Jahat™ программалар пакеты ярдәмендә өзерләнде.

Журналда полиграфия кимчеләге булган очракта
нәшриятның техник контроль бүлегенә мөрәҗҗәгәт
итегез. Тел. 519-44-61.

Журналны тарату мәсьәләләре белән абунәчеләр —
жирле элемент бүлегенә; элемент бүлекләре —
нәшриятның газета-журнал экспедициясенә (420066,
Декабристлар урамы, 2 нче йорт. Тел.: 541-37-99)
мөрәҗҗәгәт ите ала.

**Журналга язмалар авторның тулы адресы күрсә-
телеп, 1) паспорт мәгълүматлары, 2) пенсия стра-
хованисе таныклыгы, 3) ИНН таныклыгының
ксерокс күчмәләре белән бергә җибәрелгәндә
генә кабул ителә.**

Автор фикере редакция фикере белән туры килмәскә
мөмкин.

Килгән хатлар, кулъязмалар һәм рәсемнәр рецензия-
ләмә, авторларга кире кайтарылмый.

www.suyumbike.ru
E-mail: suyumbike@telebit.ru

Роза МУЛЛАНУРОВА

Көмеш тояк тулпар атым

Акбүзат, Алмачуар, Чаптарым, Жирән кашка, Кара бия, Тулпарым... Ат һәм
Кеше. Борын-борын заманнан алар бергә, янәшә, бердәмлектә, гомер-гомергә
бер-берсенә көч-егәр, дәрт һәм дәрман өстәп яшәгәннәр. Дөнья тыныч чакта,
аттай жигелеп, тормыш йөген сөйрәгәннәр, ә яуда-көрәштә, сугыш кырында
янәшә ятып калганнар. Юкка гына шаһзадәләр: «Бер яхшы ат өчен ярты пат-
шалыгым жөл түгел», — дип сөрән салмаган бит.

«Эрмитаж—Казан» Үзөгәндә ачылган, шушы елның 26 гыйнварыннан 23 сен-
тябрәнгә кадәр эшләчәк күргәзмә дә «Ат өчен ярты патшалык... Дөнья мәдә-
ниятендә — ат» дигән исем астында үтә. Биредә ат дирбияләреннән алып,
Галиҗәнап Атка багышланган сурәт-картиналарны, графика һәм скульптура
әсәрләренең иң яхшы үрнәкләрен, акча-тәңкәләр — җәмгысы 600 сәнгать әсә-
рен карарга була.

Атка мәдхия жырлый, олылай торган мондый күргәзмә белән музейда әле
беренче тапкыр танышабыз, атның кешегә хезмәт итүен генә түгел, ә бәлки «ат
темасы» дөнья мәдәнияте үсешенә ничек тәэсир ясагын да ачык күрәбез.
Эрмитажның гаять бай коллекциясе бик борынгы заманнарда — безнең эра-
га кадәр беренче меңъеллык — бронза һәм тимер чорларыннан башлап
XX гасыр башына кадәр чорга караган, рухи һәм матди мәдәниятнең торышын
чагылдырган гажәеп күпкырлы әсәрләргә туплаган.

Күргәзмәгә скифлар чорындагы ат дирбияләре бизәкләре, сарматларның
йөген, ат авызлыклары, Дон һәм Днепр буе далаларындагы күчмәләргә мал
эчрегеч савытлары, төрле чорда Үзәк Азия, Иран, Кытай, Япониядә эшлән-
гән, ат сурәтләре төшкән миниатюралар куелган. Көнбатыш Европа һәм Россия
рәссамнары шул заманда ил белән идарә итүче югары катлам кешеләрен
ауда, яуда, сугышларда — ат өстендә сурәтләргә яратканнар. Хәер, хатын-кыз-
лар бизәнү әйберләре саклай торган тартмачыкларда һәм балалар уенчыклар-
ында да ат сурәтен еш очратабыз.

Җайдакларның киём-салымы, амуниция — кирәк-яраклары, шулай ук нумизма-
тикага караган әйберләр — медальләр, орденнар, төрле билгеләр һәм китаплар,
күргәзмәнең эчтәлеген тагын да баета торган башка нәрсәләр дә шактый.

Атланып йөри торган менге — дирбияләре белән «киендерелгән» чапкын
атка карап, шул ил һәм заман сулышын тоярга була. Ат жигү кирәк-яраклары
җәмгыятьнең зәвыгын һәм технология үсешен сурәтли. Атларның кайсы төре-
нә өстенлек бирелүгә карап, шул заманда яшәгән кешеләргә нинди эшләр
белән шөгыльләнүен, зәвыкларын, атларга мөнәсәбәтен, хәтта рухи культураның
ни дәрәжәдә — югары яки түбән булуын ачыкларга мөмкин.

Ат образы төрле халыкларның дастаннарында гаять әһәмиятле урын били,
риваятьләрдә, әкият сюжетларында кеше образы белән бергә үрелеп бара,
дини ышанулар һәм изгеләштерелгән ритуалларда еш очрый. Ат дагасы табы-
лу — бәхеткә дип юраучылар бихисап. Яман көчләр үтеп керә алмасын өчен
ишек өстенә дә эләрләр аны, түбәгә дә кадалап куялар. Бизәнү әйберләре
ясаучылар, зәркән сәнгать дә аларны читләп үтми. Ат башы, чабыш атлар тө-
шерелгән муенсалар күз тиюдән саклау куәтенә ия дип ышанучы халыклар
бар. Шулай ук атны икенче дөнья белән бәйләү сәләтенә ия дип исәпләүне дә
әкият-риваятьләрдә еш очратабыз. Атның бер колагыннан кереп, икенче кола-
гыннан чыккан, шаһзадә кыяфәтенә кергән таз малайны искә төшерү дә җитә.
Әйе, ат дөнья мәдәниятендә гаять мөһим урын тотар.

«Эрмитаж—Казан» Үзәгә дүшәмбедән кала көн саен иртәнге сәгать уннан
кичке алтыга кадәр эшли. Килегез, күрегез. Чапкын атлар, чабышчылар, ар-
гамаклар, менге атларга мәдхия булып йөз-мең еллар яши торган картиналар,
рәсем-сурәтләргә күрәп хозурланыгыз! Иҗатка рухландыручы Пегас — канатлы
ат исән!

Билгесез рәссам. XIX ғасыр.
Амазонка киеме кигән билгесез туташ портреты. (?). 1860.
Киндер, майлы бұяу.

Бил каешы аелы: агач астындағы күренеш.
Үзак Себер. Б. з. к. V-IV ғасыр.
Алтын, коелма, бизәк.

Рәссам сәхифәсе

Бил каеше бизәкларе: монстрның атны жазалау
күренеше. Петр Беренченең Себер коллекциясе.
Б. з. к. IV-III ғасыр.
Алтын, коелма, бизәк.

Ат башлары рәвешендәге кубок.
Оста Пол Сторр эше.
Англия. Лондон. 1831—1832.
Көмеш, коелма, бизәк.

Изге Георгий сурәте
төшерелгән горельеф.
Көнъяк Германия (?).
XV ғасыр.
Фил сөяге,
уелма бизәк.

Ат өстендәге жайдак сыны. Япония.
XIX—XX ғасыр башы.
Бронза, коелма.

Ат сурәтле ритон (савыт).
Урта яки Кече Азия. Б. з. к. III-II ғасыр.
Көмеш, алтын йөгертү, коелма.

48 нче биттә. Ау күренеше сурәтләнгән аел.
Керчь. Кул-Оба курганы. Б. з. к. V-IV ғасырның
башы. Алтын, чокырлап төшерелгән бизәк,
гравирлау.

*Кибәннәрдәй якты калды жәйдән,
Өеп куйдым хәтер түрәнә.
Жил иссә дә яшь яфраклар шаулый,
Һәм көннәрем нурга төрәнә...*

*Август... Август... Әле бетмәгәндер
Нигъмәтләрең мине сыйлыйсы.
...Кибәннең дә килә шушы мәлдә
Янь-яшь үлән булып сулайсы...*

Фирузә Жамалетдинова.